

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ARGÅNG 69

1966

HÄFTE 2—3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 14:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

innehåller dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives inom ämnesområdet, dels slutligen mera ingående granskningar av statsvetenskaplig litteratur.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HAKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, BIRGITTA ODÉN-DUNÉR, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor PÅR-ERIK BACK, Umeå, redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt preceptor HANS MEIJER, Uppsala (avdelningen »Översikter och meddelanden»). – Vetenskapliga uppsatser honoreras endast om de beställts av red.

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året; i regel sammanslås två av dessa till ett dubbelhäfte. Prenumerationspriset för 1965 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 27 95 65), samt 30 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhåller abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, Lund 5, tel. (046) 199 76.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund juli 1965.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

MOBERG, ERIK, Modeller för politiska partiers handlande	125
GRUVBERGER, NILS, Sveriges allmänna sjöfartsförening	138
EJVEGÅRD, ROLF, Platon om idealstaten	168
BÖKWALL, CHRISTER, Dantes rättsfilosofi	189
OLSSON, HENRIK A., Alternativa grundlagsändringsbeslut efter 1866	210

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

På väg mot en ny partistruktur? Det brittiska valet och efteråt. Av Mats Bergquist	232
Svenska Dagbladets högerorientering under åren 1907–1911. Av Ragnar Andersson	244

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Torsten Landelius, Workers, Employers and Governments. Anm. av KRISTER WAHLBÄCK	249
Bemötande av Krister Wahlbäcks recension. Av TORSTEN LANDELIUS	260
Replik. Av KRISTER WAHLBÄCK	272
Gunnar Wallin m.fl. (red.), Kommunerna i förvandling. Anm. av P.-E. BACK	274
Rättelse	276

Bilaga medföljer

MODELLER FÖR POLITISKA PARTIERS HANDLANDE

Av 1:e forskningsingenjör ERIK MOBERG, *Stockholm*

Inledning

I sin avhandling »Tjänstepensionsfrågan, en studie i svensk partipolitik»¹ har Björn Molin bl.a. haft ambitionen »att åstadkomma en någotsånär systematisk förklaring» av de politiska partiernas ståndpunktstaganden i tjänstepensionsfrågan. De metodproblem som är förknippade med denna förklaring finns behandlade framför allt på sidorna 141—147 i avhandlingen. Det är dessa sidor som jag avser att här diskutera. Problemen jag skall ta upp är av formell karaktär och jag kommer att behandla dem utan någon speciell anknytning till just tjänstepensionsfrågan och svensk partipolitik.

Molins analys av partiernas ståndpunktstaganden innehåller en ansats till ett modellresonemang. Han söker uppnå enhetlighet och systematik i sina förklaringar genom att arbeta med ett antal i förväg angivna faktorer, som ingår i modellresonemanget. Ett tillvägagångssätt av detta slag måste, inom det här aktuella området, naturligtvis präglas av att det finns så litet gjort ifråga om modeller för politiska partier och deras agerande. Utgångspunkten måste bli mycket enkla ansatser som efter hand kan byggas ut till en högre grad av komplexitet och därmed också en ökad grad av realism. Som framgått av Hadenius och Sjöbloms uppsatser förhåller det sig förmodligen så, att Molins ansatser till modellresonemang är enkla i den här bemärkelsen och att detta framgår vid en konfrontation med verkligheten.² Det är ju en sådan konfrontation som Hadenius

¹ Björn Molin: Tjänstepensionsfrågan, en studie i svensk politik. Scandinavian University Books, 1965. Sidanvisningar i det följande avser detta arbete då ej annat anges.

² Stig Hadenius: Partiers beslutsprocess och tjänstepensionsfrågan. Statsvetenskaplig tidskrift, häfte 4, 1965.

Gunnar Sjöblom: Analys av partiets beteende, Diskussion om ett avsnitt i Björn Molins doktorsavhandling. Statsvetenskaplig tidskrift, häfte 4, 1965.

och Sjöblom till stor del försökt att göra. Om man emellertid betraktar Molins arbete som ett första steg i en modellutveckling, vilket jag gärna vill göra, framstår inte denna enkelhet i och för sig som en brist utan snarare tvärtom.

En annan distinktion än den mellan enkelhet och komplexitet är den mellan klarhet och oklarhet. Även om det är fullt rimligt att modellansatser inom Molins arbetsområde måste bli enkla, skall de självfallet präglas av klarhet och stringens. Det är ju först när de uppfyller detta krav som de utgör en tillräckligt fast grund för ett fortsatt, efter hand allt mer komplicerat modellbyggande. När det gäller detta krav på klarhet menar jag att det finns väsentliga brister i Molins arbete. Dessa brister beror till stor del på att modellresonemanget inte gjorts explicit och formaliserats i en högre grad. Med detta sammanhänger också oklarheter i Molins terminologi. Vad är t.ex. en faktor? Är det en variabel? Om det är en variabel, vilka värden kan den i så fall anta? Vilka är t.ex. de olika värdena hos opinionsfaktorn? Om en faktor inte är en variabel, vad är den då? Ibland får man av Molins framställning det intrycket att en faktor helt enkelt är något som det är bra att räkna med eller beakta så där i största allmänhet.³

I syfte att söka reda ut bl.a. dessa oklarheter skall jag här försöka rekonstruera Molins resonemang i former som förefaller åtminstone mig mera tilltalande. Jag kommer därvid att utgå från ett mycket enkelt exempel för att sedan utnyttja vissa erfarenheter från detta vid rekonstruktionen.

Ett enkelt exempel

Jag skall här beskriva en del av ett enkelt, fiktivt samhälle. Vi tänker oss till att börja med att vi har en åsiktsskala, utefter vilken det är möjligt att placera in de olika individerna i samhället. Det är alltså, i det samhälle vi skisserar, fråga om en mycket okomplicerad form av åsiktsbildning, eftersom vi föreställer oss att vi får en tämligen uttömmande angivelse av en persons politiska uppfattning, när vi känner hans position på denna endimensionella åsiktsskala. Åsiktsläget i samhället i sin helhet kan beskrivas genom att man anger hur fördelningen av individer ser ut över åsiktsskalan. En tänkbar sådan fördelning visar kurvan i fig. 1. Vi föreställer oss vidare att ett poli-

³ Se t.ex. definitionerna av den parlamentariska faktorn och opinionsfaktorn på sidorna 144 och 145.

mera generellt applicera institutet. Dessa uppsatser har därmed fått en mera principiell inriktning. I en sammanfattning hävdar bokens utgivare att de nordiska länderna och Nya Zeeland är övertygade om att de har utvecklat ett värdefullt institut i och med ombudsmannaämbetet. I övriga länder, som diskuterat saken, har debatten främst rört sig kring frågor som: Föreligger behovet här? Hur allvarliga är invändningarna mot institutet? Kan det anpassas efter rådande omständigheter, och vilka ändringar är i så fall ofrånkomliga? Svaren måste givetvis variera från land till land, men författaren anser att det i huvudsak rör sig om tre olika former av konstitutionella system inom vilka problemen är likartade.

I första hand kan nämnas de länder, som har ett väl utvecklat system av administrativa domstolar, sådana som Frankrike, Italien, Tyskland och Österrike. Den gängse reaktionen är där, som det franska bidraget f. ö. visar, att det inte föreligger något behov av en ombudsmannainstitution, eftersom de administrativa domstolarna redan har samma uppgift, och att en sådan institution inte heller kan passas in i ett system med administrativa domstolar. Mot detta hävdas, från svenskt och danskt håll, att uppgifterna ingalunda är identiska. Ombudsmannen inriktar sig mera på kritik och offentliggörande än på att slå ned på beslut, och han är vidare parlamentets och inte den exekutiva maktens ombud. Liksom de vanliga domstolarna lider också de administrativa av en tendens till långsamhet, kostsamhet och otymplighet och skrämmer dessutom den vanlige medborgaren. De begränsar sig f. ö. till en revision av själva beslutfattandet. Frankrike har det bästa systemet av administrativa domstolar i Västeuropa, men på många andra håll är det svagt, begränsat till sitt verksamhetsområde och beroende av den exekutiva makten. Att dessa båda institutioner går att förena visar Sverige, där det parallellt med en högsta administrativ domstol också arbetar ombudsmän, utan att någon överlappning blivit följden. Funktionerna är så skilda, att det inte blir tal om alternativ utan fastmer om komplement.

I andra hand kommer de länder, som har oskriven lag och saknar ett system av administrativa domstolar. Här föreligger en väsentlig skillnad mellan länder, som kopierat det engelska styrelseskicket med en fusion av exekutiv och legislativ makt, och sådana som Förenta staterna och Filippinerna, där det råder maktindelning. Ser man till de senare tycks bristerna i mycket vara desamma som i länder med sedvanerätt, något som skulle tala för ett ombudsmannainstitut. Maktindelningen och den ständiga kampen mellan exekutiv och legislatur gör emellertid, att man kan tänka sig, att en ombudsman skulle betraktas med misstro av den exekutiva makten och ses som en partisk företrädare för kongressen. Då exekutiven också har kontrollen över de administrativa handlingarna, skulle den kunna tänkas hindra en tillfredsställande information. Ämbetet skulle vidare, antyds det, löpa risken att kraftigt politiserås. Den vittgående decentraliseringen kunde också medföra en fara för att skilda »pressure groups» skulle söka påverka besluten. Hur befogade dessa invändningar är, kan vara svårt att svara på. Dock tycks många tvivla på dem och vara villiga att göra ett experiment på federal, statlig eller lokal nivå. Många av svårigheterna i samband med maktindelningen kunde förmodligen övervinnas genom exempelvis en

trio av ombudsmän, en kommission, där en utnämndes av presidenten, en av senaten och en av representanthuset. Goda erfarenheter i den riktningen kan dras av Conseil d'État i Frankrike och The Presidential Complaints Committee på Filippinerna.

Vilket behovet än kan vara i Förenta staterna, är behovet av en ombudsman störst i samväldesländerna. Dessa länder är genomsyrade av en monarkisk tradition och därmed sammanhängande tendens till byråkrati. De har ännu inte kunnat lösgöra sig ur de gamla föreställningarna om tjänstemännen som kungens tjänare mera än som folkets, att kungen är oförmögen att handla orätt, och att ämbetsmännen aldrig handlar fel. Dessa idéer är oförenliga med modern demokratisk styrelse, och skäl till försvar för anonymitet och sekretess för att skydda kungen finns inte längre. De lägger endast svårigheter i vägen för allmänhetens rätt till information i en demokrati.

Författarens slutsats är att ombudsmannaämbetet, sådant det tagit form i de nordiska länderna och på Nya Zeeland, med den primära funktionen att vaka över administrationen, måste ses som ett viktigt nytt komplement till den demokratiska styrelsen. Det kan hävda legislaturens prestige och rätt till insyn och kontroll i en tid, då den exekutiva makten tenderar att bli allt mer dominerande. När nu också Nya Zeeland visat, att detta skandinaviska ämbete gått att anpassa med framgång även till andra länder, ser förf. inte ogärna, att denna institution eller en motsvarighet till den blir en standardföreteelse i styrelseskicket över hela den demokratiska världen.

The Ombudsman är en bok av genomgående god klass. Den utgör ett utmärkt komplement till vår kunskap om de svenska ämbetena och ger samtidigt en komparativ framställning av vissa problem i främmande länders stätsskick. Den har till sist den icke ringa förtjänsten att vara ovanligt lättläst och borde därmed kunna nå utöver den krets den närmast riktar sig till, jurister och experter.

Bengt Almerud

tiskt val är omedelbart förestående i samhället och att det i detta val finns möjligheter att välja på något av tre olika partier. Före valet deklarerar dessa partier sina ståndpunkter (eller åsikter). Vi erhåller därigenom också möjlighet att markera partiernas lägen på åsiktsskalan. Vi tänker oss att opinionsbildningsprocessen är sådan att åsiktsläget (dvs. kurvan i fig. 1) ej påverkas av partiernas ståndpunktsval. Vi är nu intresserade av partiet P_1 och antar därför att när detta parti skall bestämma sin ståndpunkt de bägge andra partierna P_2 och P_3 , med en eller annan motivering, redan intagit de ståndpunkter som är markerade i figuren.

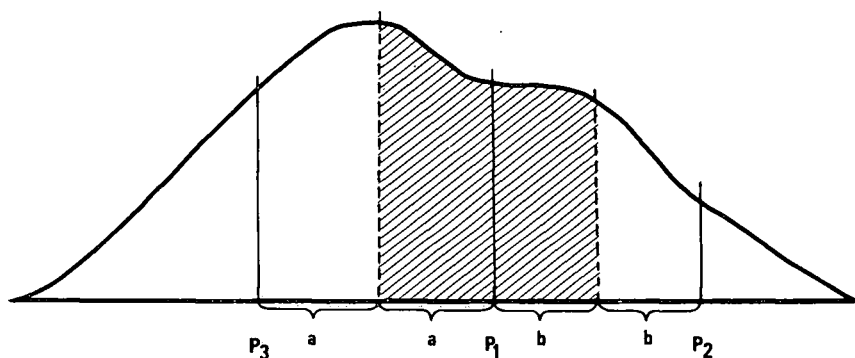

Fig. 1.

Den enda princip som är vägledande för P_1 vid dess ståndpunktsval är, också enligt våra antaganden, att partiet skall maximera sitt röstetal vid det instundande valet. Det är också tämligen lätt för partiet att efterleva denna princip, eftersom väljarna tänkes fungera på ett mycket enkelt sätt vid sitt val av parti. Alla individer röstar och varje individ röstar på det parti, vars åsikt ligger närmast hans egen åsikt.⁴ Om P_1 intar den ståndpunkt, som är markerad i figuren, kommer alltså partiet att få så många röster som motsvaras av storleken hos den streckade ytan. Och det gäller alltså då för partiet att välja sin ståndpunkt på ett sådant sätt att denna yta blir så stor som möjligt. För att partiet skall lyckas med detta krävs naturligtvis också att partiet vet hur åsiktsläget i samhället ser ut, vilka ståndpunkter de andra partierna intagit och hur väljarna fungerar när

⁴ Detta antagande förutsätter att åsiktsskalan är sådan att man verkligen kan säga att ett avstånd på skalan är större eller mindre än något annat avstånd. Denna egenskap hos skalan är i och för sig långt ifrån självklar.

de väljer parti. Därför antar vi också att partiet verkligen känner till allt detta.

I anslutning till detta exempel är det nu möjligt att introducera viss terminologi och i övrigt diskutera några punkter som är av betydelse för den följande framställningen. Eftersom partiets handlande består i att partiet väljer en eller annan ståndpunkt kallar vi ståndpunktsvariabeln för partiets *handlingsvariabel*. När partiet väljer ståndpunkt kan vi i princip tänka oss att detta handlande påverkar många förhållanden i partiets omvärld. Det påverkar det antal röster partiet får i valet, men det kan naturligtvis också tänkas påverka t.ex. de inre förhållandena i partiet, de två övriga partiernas ståndpunkter vid ett eventuellt framtida val eller ytterligare något annat. Bland allt detta är emellertid partiet, enligt våra antaganden, enbart intresserat av röstetalet vid det aktuella valet. Vi kallar därför detta röstetal för *resultatvariabel*. Vidare är partiet intresserat av att åstadkomma ett alldeles speciellt utfall hos denna resultatvariabel, nämligen att få den att anta ett så högt värde som möjligt. Många andra principer hade varit tänkbara, även om de skulle te sig egendomliga i detta speciella fall. Partiet skulle t.ex. tänkas kunna eftersträva ett så lågt värde som möjligt hos variabeln eller eftersträva att den kom att falla inom något visst angivet intervall, osv. Det väsentliga är emellertid att i vårt resonemang ingår *en viss princip som utnyttjas av partiet vid bedömning eller värdering av olika utfall hos resultatvariabeln*. En ytterligare punkt av intresse i vårt exempel är att där finns beskrivet *ett orsakssammanhang som gör det möjligt att ange sambandet mellan handlingsvariabeln och resultatvariabeln*. Genom att vi vet hur väljarna beter sig vet vi ju nämligen hur resultatvariabeln varierar som en funktion av handlingsvariabeln.

Vi kan nu också diskutera vad som kan menas med en förklaring av ett partis ståndpunktsval och vilket kunskapsunderlag som behövs för att genomföra en sådan förklaring. En förklaring brukar vara uppbyggd på det sättet att det som skall förklaras logiskt följer ur ett antal premisser som man vet är sanna. Om partiet P_1 intagit ståndpunkten s , skulle detta då kunna få följande förklaring.

premiss 1: P_1 söker maximera sitt röstetal
 premiss 2: ståndpunkten s ger P_1 högst röstetal
 —————
 slutsats: P_1 intar ståndpunkten s

Den formulering som premiss 2 här fått sammanhänger med att vi antagit att P_1 har en fullständig kunskap om alla för P_1 relevanta förhållanden. Om vi istället tänker oss att P_1 inte har full överblick över sambandet mellan handlingsvariabeln och resultatvariabeln, vilket i praktiken naturligtvis är det vanliga, skulle premissen 2 istället få följande lydelse: » P_1 tror att stånpunkten s ger P_1 högst röstetal.» Även med den premissen får vi samma slutsats. För att vi skall kunna genomföra en förklaring av den typ det här är fråga om måste vi alltså veta att premisserna 1 och 2 är sanna. Detta innebär att vi skall veta vad som av partiet betraktas som resultatvariabel och hur olika utfall hos denna värderas. Dessutom skall vi veta vilken uppfattning partiet har om sambandet mellan handlingsvariabeln och resultatvariabeln.

Tänkbara målsättningar för studier av politiska partiers stånpunktsval

Karakteristiskt för P_1 i det givna exemplet var att partiet tänktes välja stånpunkt efter det att partiet genomfört en i hög grad medveten kalkyl. Partiet var medvetet om vilka handlingsalternativ som förelåg och om vilka värderingar partiet gjorde av de olika utfall hos resultatvariabeln, som partiet bedömde som troliga konsekvenser av olika val av handlingsalternativ. Nu är det naturligtvis ofta så i verkligheten att denna höga grad av medvetenhet inte förekommer hos politiska partier. Man kan t.ex. förmoda att partierna ej i alla avseenden har målsättningar som är formulerade och preciserade på ett sådant sätt, att de är vägledande i konkreta valsituationer där partiet har att bestämma sig för något visst handlingsalternativ. En väsentlig fråga blir då om man även i dessa fall kan åstadkomma förklaringar av partiernas handlande av ett likartat slag som den ovan diskuterade. Denna fråga beröres under punkten 1 b i det följande, där jag med utgångspunkt från den illustrerade typen av förklaring och med utgångspunkt från distinktionen mellan mer eller mindre medvetet handlande hos partierna sökt ange tänkbara målsättningar för studier som sysslar med politiska partiers stånpunktsval.

1 a. Målsättningen är att förklara partiernas stånpunktsval. I detta första fall, 1 a, tänker vi oss att partierna har en hög grad av

medvetenhet i sitt handlande. Förklaringen blir då analog med den i det tidigare exemplet beskrivna förklaringen.

1 b. Målsättningen är återigen att förklara partiernas ståndpunktsval. I detta fall tänker vi oss emellertid att partierna har en måttlig eller låg medvetenhetsgrad i sitt handlande. Uppenbarligen kan man då inte utan vidare genomföra en förklaring av den diskuterade typen. Om partierna ej har en klar uppfattning om vilka handlingsalternativ som föreligger, om de saknar uppfattningar om sambandet mellan handlingsvariabel och resultatvariabel och om de inte har några klara principer för bedömning av olika utfall hos resultatvariabeln, måste förklaringen till viss del bli annorlunda. En tänkbar typ av förklaring, som nära anknyter till den diskuterade, är följande.

Man försöker rekonstruera ett partis handlande *som om* det vore resultatet av ett medvetet, övervägt beslutsfattande. En lyckad sådan rekonstruktion skulle se ut så här. Om partiet hade fattat medvetna övervägda beslut och om partiet därvid hade gjort de och de värderingarna av de och de utfallen hos resultatvariabeln osv., hade partiets handlande blivit detsamma som vad det nu faktiskt råkat bli i alla fall. Om man nu vet vilka fiktiva värderingar osv. från partiets sida, som skall ingå i en sådan rekonstruktion, är man också i stånd att förklara partiets ståndpunktstagande. Helt genomförd skulle en sådan förklaring av att ett parti P intagit ståndpunkten s kunna se ut så här.

premiss 1: P handlar som om det vore medvetet
röstmaximerande

premiss 2: ståndpunkten s ger P högst röstetal

slutsats: P intar ståndpunkten s

2. För att studier av det slag som beskrivits under 1 a och b skall kunna utföras krävs som synes att man har tillgång till vissa kunskaper i utgångsläget. Om det är 1 a som är aktuellt måste man veta vilka värderingar och bedömningar som ingår i partiernas kalkyler vid val av handlingsalternativ. Om det är 1 b som är aktuellt krävs att man vet vilka värderingar och bedömningar, som utan att ingå i några medvetna kalkyler ändå är styrande för partiernas handlande i den bemärkelse som angivits under 1 b. I den mån man inte har sådana kunskaper kan man tänka sig som målsättning för en

forskningsverksamhet att skaffa sådana. Man kan tänka sig olika tillvägagångssätt. Om den partimedvetenhet vi talat om föreligger, dvs. 1 a gäller, kan man helt enkelt försöka intervjua partifunktionärer. Om emellertid partierna ej är intresserade av att lämna ifrån sig korrekt information eller om någon partimedvetenhet ej föreligger, dvs. fall 1 b gäller, får man istället tänka sig följande tillvägagångssätt. Man ställer upp hypoteser om vilka värderingar partierna gör av olika resultat osv. eller alternativt om vilka fiktiva värderingar och övriga bedömningar, som faktiskt styr deras handlande, för att därefter empiriskt pröva dessa hypoteser.

Av dessa distinktioner kan eventuellt den mellan 1 och 2 från praktiska synpunkter förefalla ointressant. Med avseende på erforderlig arbetsinsats kan man ju säga, att studier av typen 2 kräver mycket stora insatser, medan de av typen 1 med de mycket enkla former av slutsatsdragning det är fråga om i stort sett inte kräver någon arbetsinsats alls. Man kan därför tänka sig att förklaringar av den typ som diskuteras under 1 faller ut som omedelbara resultat av studier som rent kvantitativt till övervägande delen legat inom område 2. Från teoretiska utgångspunkter anser jag emellertid att distinktionen är värd att göra, eftersom den ger en precisering av vad det kan vara lämpligt att mena med en »förklaring» i detta sammanhang och anger vad en sådan förklaring kräver ifråga om kunskapsunderlag.

Distinktionen mellan 1 a och 1 b är en väsentlig distinktion därför att förklaringar av typen 1 b är förenade med åtskilliga problem. Varför skall man förklara ett partis handlande som om det vore resultatet av ett medvetet övervägande om det faktiskt inte är det? Vad har en sådan förklaring för förtjänster i jämförelse med andra tänkbara förklaringar? Hur ser sådana andra tänkbara förklaringar ut? Dessa frågor är av intresse eftersom Molins verksamhet till stor del berör området 1 b (som kommer att framgå senare).

Försök till rekonstruktion av Molins modellresonemang

Från dessa mera allmänna betraktelser kan vi nu övergå till Molins avhandling. Även om jag finner det uppenbart att hans arbete har en målsättning som ligger nära någon eller några av de tänkbara målsättningar jag diskuterat har jag haft svårt att på ett mera precist sätt placera in arbetet i dess rätta sammanhang. Emellertid

är det tillräckligt att arbetet har en målsättning som på något sätt nära anknyter till dessa tänkbara målsättningar för att de föregående betraktelserna skall ge en god utgångspunkt för ett fortsatt resonemang kring Molins avhandling.

Vi kan då först fråga oss vilken handlingsvariabel hos partierna som Molin intresserar sig för. Mycket tyder på att det är ståndpunkten i tjänstepensionsfrågan som är den studerade handlingsvariabeln. Emellertid förekommer på andra punkter viss oklarhet om detta. På sid. 141 står t.ex. att avsikten är att förklara partiernas *handlande* i tjänstepensionsfrågan. Men partiets handlande kan inkludera mycket annat än ståndpunktsval. Det kan avse sådant som om partiet offentligt deklarerar sin ståndpunkt eller inte, och i vilka former och med hjälp av vilken sorts propaganda ett parti önskar driva sin ståndpunkt sedan den väl deklarerats offentligt, osv. Det tycks också vara så att Sjöblom fått den uppfattningen att det i själva verket är tre saker Molin är intresserad av, nämligen: (1) val av ståndpunkt, (2) beslut om politisering och (3) agerande sedan val av ståndpunkt respektive beslut om politisering skett.^o Slutsatsen blir att det trots allt är oklart vilken handlingsvariabel Molin intresserar sig för och detta kan vara väsentligt från följande synpunkt. Vilka målsättningar hos ett parti man låter ingå i sin förklaring av dess handlande är till stor del beroende av vilken speciell form av dess handlande man är intresserad av att förklara, eller annorlunda uttryckt: valet av resultatvariabel måste till viss del påverkas av valet av handlingsvariabel. Jag skall illustrera denna punkt genom att ta upp ett avsnitt i Hadenius' artikel.

Hadenius diskuterar vilka målsättningar politiska partier kan tänkas ha för sin verksamhet. Efter att ha kommenterat Molins resonemang kring partiernas målsättningar lägger Hadenius till ytterligare en, nämligen målsättningen att »påverka opinionen».^o Högst sannolikt har partierna en sådan målsättning, men poängen är att denna målsättning rimligen har en mycket högre grad av relevans för den del av partiernas handlande som består i val av propagandamedel än för den del av handlandet som består i val av ståndpunkter. Från den synpunkten är det då mindre väsentligt att låta målsättningen att påverka opinionen ingå i en förklaring av partiernas val av ståndpunkt. Om det däremot gällt att förklara deras val av

^o Sjöblom, sid. 369.

^o Hadenius, sid. 347.

propagandametoder hade denna målsättning varit av stort intresse. Exemplet från Hadenius har jag tagit enbart för att söka illustrera den tes som mera allmänt kan formuleras så här. Det är angeläget att noggrant ange vilken handlingsvariabel man är intresserad av, eftersom detta kan bli avgörande för vilka av ett partis alla tänkbara målsättningar man skall låta ingå i analysen. I det följande förutsätter jag att det är ståndpunkten som är handlingsvariabel.

Nästa fråga gäller vad det är som Molin betraktar som resultatvariabler. Han säger på ett ställe att »partiernas mål dels är att åstadkomma vissa faktiska beslut, dels att inneha regeringsmakten». Med referens till den tidigare av dessa bägge målsättningar säger han också att »(p)artiernas värdering av olika beslut skulle . . . sammanfalla med vad som . . . betecknas intresse, . . .».⁷ Det är här fråga om intresset hos partiernas respektive kärngrupper. Det förefaller alltså vara två resultatvariabler Molin tar upp. Den ena kan vi säga är »sannolikheten av att komma i regeringsställning» och höga värden hos denna är gynnsamma för partierna.⁸ Vilken den andra är verkar något mera oklart, men möjligen har Molins resonemang varit följande. Partierna kan inte utan vidare välja den ståndpunkt som maximerar sannolikheten för dem att komma i regeringsställning; dels därför att resultatet kan bli att partierna intar ståndpunkter som rent allmänt ogillas av deras kärngrupper, dels därför att om partiet ändå inte skulle hamna i regeringsställning kan det vara bra att ha uttryckt en ståndpunkt, som ligger nära den man faktiskt har, eftersom detta kan påverka regeringens beslut i riktning mot denna ståndpunkt. Med utgångspunkt från detta resonemang tror jag att jag gör en rimlig tolkning av Molins intentioner, om jag säger, att den andra resultatvariabeln är »avståndet från den ståndpunkt som partiets kärngrupp faktiskt har till den ståndpunkt som partiet offentligt intar». Låga värden hos denna variabel är gynnsamma för respektive parti.

När det gäller sambandet mellan handlingsvariabeln och de två resultatvariablerna arbetar Molin inte med någon explicit modell. Man kan emellertid rekonstruera fram en ansats till en modell ur Molins text. Denna ansats ser ut så här.

⁷ sid. 142 f.

⁸ Beträffande denna variabel, liksom i stort sett varje annan varje variabel, som ingår i rekonstruktionen finns stora problem sammanhängande med variabelernas operationella definitioner. Dessa problem tar jag inte upp här, eftersom mitt intresse begränsar sig till formella frågor som helt och hållet ligger på modellplanet.

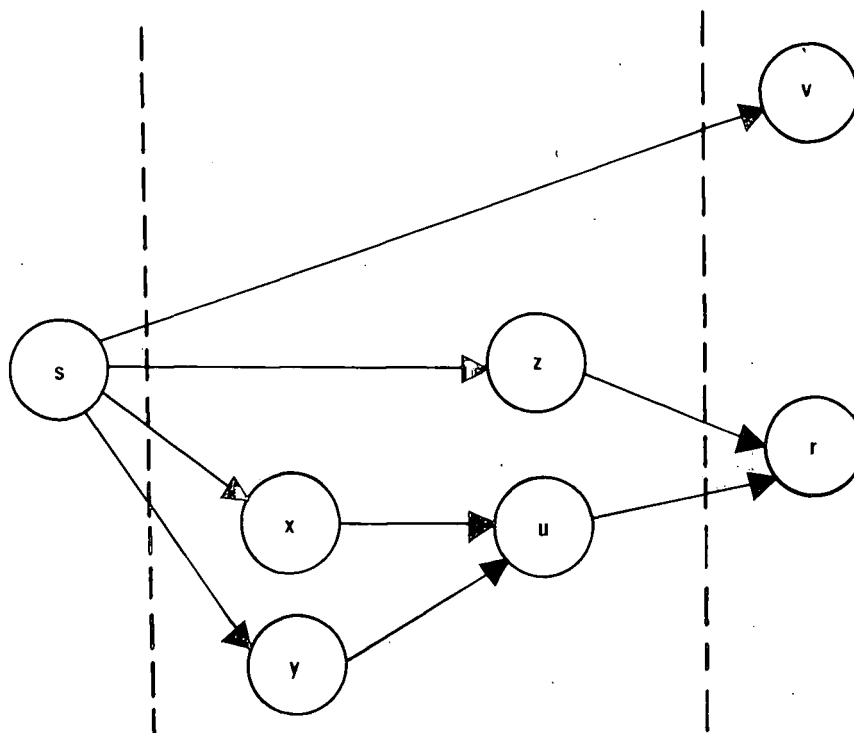

Fig. 2.

- s — ståndpunkt (handlingsvariabel)
 v — avstånd från den ståndpunkt som partiets kärngrupp faktiskt har till den ståndpunkt som partiet offentligt intar (resultatvariabel)
 r — sannolikheten av att komma i regeringsställning (resultatvariabel)
 x — avstånd från partiets tidigare ståndpunktsval i liknande frågor
 y — avstånd från »galluppunkten» i den aktuella frågan^o
 u — antalet röster för partiet
 z — avstånd från den tänkbara koalitionspartnerns ståndpunkt

I detta diagram representerar varje cirkel en variabel. En pil mellan två cirklar läses på följande sätt: variationer i ... medför variationer i ... Ex: variationer i avstånd från partiets tidigare ståndpunktsval i liknande frågor medför variationer i antalet röster för partiet. Vi ser alltså att mellan ståndpunktsvalet och sannolikheten för att komma i regeringsställning tänkes existera ett tämligen komplicerat samband, medan däremot sambandet mellan handlings-

^o Denna variabel härrör från Molins popularitetsfaktor. Med »galluppunkten» avses, vagt uttryckt, en punkt på åsiktsskalan så beskaffad att ett förhållandevis stort antal individer har åsikter som ligger nära denna punkt.

variabeln och den andra resultatvariabeln, naturligt nog, är mycket enkelt. Den rekonstruktion, som detta diagram utgör, har jag självfallet sökt göra så rimlig och trogen mot Molins text som möjligt.¹⁰

Enligt det skisserade diagrammet råder det alltså ett visst samband mellan handlingsvariabeln och resultatvariablerna, vilket gör det möjligt för respektive parti att genom olika val av värden hos handlingsvariabeln åstadkomma olika utfall hos resultatvariablerna. Nästa fråga blir då: hur menar Molin att partierna bedömer eller värderar olika utfall hos dessa resultatvariabler? Rent allmänt tycks han naturligen mena att partierna eftersträvar låga värden hos v och höga värden hos r . Emellertid finns det ingenting som säger att för ett visst parti v antar sitt minimivärde samtidigt som x antar sitt maximivärde. En närmare angivelse av vilken bedömningsgrund man antar gälla blir därför av intresse. Ett exempel på en tänkbar sådan bedömningsgrund är att partierna söker maximera r under restriktionen att v skall ligga under något visst angivet tröskelvärde. En annan princip är att partierna söker minimera v under restriktionen att r skall ligga över ett visst tröskelvärde. Ytterligare principer för bedömning av resultatutfall är tänkbara. Efter vad jag kan se har Molin inte tagit upp frågan om vilken av dessa tänkbara principer som kan gälla i de sammanhang som är aktuella för honom. Molin räknar alltså med mer än en resultatvariabel men behandlar inte de speciella problem som detta medför.

Efter detta försök till rekonstruktion av modellresonemanget i avhandlingen kan man nu fråga sig vilken relation till verkligheten Molin menar att denna modellansats har. Är det så att den beskriver hur det faktiskt går med resultatvariablerna när handlingsvariabeln varierar? Eller är det så att den beskriver hur partierna tror att detta samband ser ut? Eller, för att fortsätta, beskriver modellen ett samband sådant att om partierna trott att detta samband rått (och om de hade gjort vissa bedömningar av resultatvariablernas utfall), så hade de kommit att handla på det sätt som de nu faktiskt gjort ändå? Och i alla dessa fall: anser sig Molin veta att modellen ger en korrekt beskrivning eller är beskrivningen en ännu så länge overifierad hypotes? Som vi ser innebär de senare av dessa frågor det-

¹⁰ I diagrammet står alltså varje cirkel för en variabel, och vi har en uppfattning om vilka värden dessa variabler kan anta. Pilarna har en entydig innebörd, eftersom de överallt kan utläsas på det angivna sättet. Detta ger en större klarhet än den slags bilder som Hadenius, Molin och Sjöblom laborerar med. Det är i dessa t.ex. inte alls klart vad pilarna betyder. Sambanden i det angivna diagrammet kan f.ö. också uttryckas som matematiska funktioner.

samma som frågan om det är en verksamhet av typen 1 a eller 1 b eller 2 som Molin utövar.

Till att börja med förefaller det klart att Molin till åtminstone stor del rör sig inom området 2, eftersom han inte rimligen kan veta vilka värderingar och bedömningar, fiktiva eller inte, som styr partiernas ståndpunktsval. Med hänsyn därtill är det enligt min mening en brist att hypoteser om dessa bedömningar och värderingar inte finns explicit formulerade och därefter systematiskt prövade. Typ-2-verksamheten har på något sätt kommit in bakvägen i avhandlingen.

När det gäller distinktionen mellan 1 a och 1 b och deras motsvarigheter inom området 2, finns det tecken som tyder på att Molin själv menar att han till viss del arbetar inom avsnittet b och andra skäl talar också för att det kan vara på det viset. Molin säger t.ex. att han intresserar sig för »de faktorer som kan tänkas bestämma partiernas handlande».¹¹ Denna formulering antyder att »faktorerna» inte nödvändigtvis behöver vara någonting som ingår i medvetna kalkyler. Man kan kanske också säga att det förefaller osannolikt att alla partier genomför mycket likartade typer av medvetna kalkyler när de bestämmer sitt ståndpunktsval. Om det finns en förklaringsmodell av den typ som Molin är ute efter som är generell tillämpbar på politiska partier, bör den därför innehålla element om vilka partierna är omedvetna. Sammanfattningsvis vill jag säga att jag är osäker på om Molin menar att hans avhandling innehåller inslag av typ b och jag är också osäker på i vilken utsträckning avhandlingen faktiskt har sådana inslag. Jag har emellertid velat ta upp bägge dessa frågor därför att, som jag tidigare framhållit, förklaringar av typen 1 b i vissa avseenden är speciellt problematiska.

Sammanfattning

Avsikten med denna uppsats har varit att försöka reda ut ett antal punkter i Molins avhandling som varit oklara för mig. Jag har försökt att rekonstruera det modellresonemang som förekommer hos Molin och som jag menar innehåller formella brister. I anslutning till denna rekonstruktion har jag sedan velat ställa ett antal frågor som berör målsättningen med Molins avhandling.

¹¹ Sid. 141.

Det finns anledning att stryka under hur starkt begränsat detta uppsatsens syfte är. En rad i och för sig mycket väsentliga problem har inte berörts. T.ex.: är det möjligt att ge modellens variabler operationella definitioner? Ger modellens uppbyggnad ett på det hela taget rimligt intryck eller hade det varit bättre att arbeta med andra variabler och andra beroendeförhållanden dem emellan?

SVERIGES ALLMÄNNA SJÖFARTSFÖRENING

DESS TILLKOMST SAMT VERKSAMHET
ÅREN 1902—06 OCH 1945—57

Av Lektorn NILS GRUVBERGER, Uppsala

Om man med korporativ organisation eller korporation menar en intresseorganisation, där både arbetsgivare och arbetstagare i en viss bransch är företrädde, torde det, såvitt jag vet, endast finnas en sådan i Sverige, nämligen Sveriges allmänna sjöfartsförening.

Avsikten med föreliggande uppsats¹ är att utröna bakgrund och motiv till bildandet av denna organisation 1902 samt att undersöka form och innehåll i dess verksamhet åren 1902—06 jämfört med åren 1945—57. Anledningen till att dessa tidsavgränsningar gjorts är följande: Föreningen bildades 1902. Hösten 1906 tillkom Sveriges redareförening, som successivt skulle komma att överta en stor del av Sjöfartsföreningens uppgifter. Det är alltså lämpligt att välja dessa år för att få en bild av verksamheten under en tid då föreningen var praktiskt taget enda riksorgan inom sjöfartsnäringen. Att åren 1945—57 valts som jämförelse beror dels på att 1946 års sjömanskommitté åren fram till 1957 framlade en rad betänkanden som kom att få stor betydelse för sjöfartsnäringens villkor och som också drogs in i den heta inrikespolitiska debatten under första hälften av denna period, dels på att sista steget i Sjöfartsföreningens successiva utveckling till en samorganisation för skilda riksorganisationer på sjöfartens område togs genom stadgeändring 1956.

Bakgrunden

Inte oväntat är det speciellt i tider av hårdnande ekonomiskt klimat som tankar på samarbete eller organisation av något slag

¹ Uppsatsen ursprungligen proseminarieuppsats i statskunskap vårterminen 1964. — Sjöfartsföreningen har godhetsfullt låtit mig utnyttja föreningens arkiv.

ventilerats bland sjöfartens företrädare. Perioden från mitten av 1870-talet till mitten av 1890-talet kallades före 1930-talets erfarenheter The Great Depression. Även inom sjöfartsnäringen klagade man, här i Sverige som annorstädes. 1883 hölls det första nordiska sjöfartsmötet i Göteborg. Härvid framkom bl. a. förslag om bildandet av en skeppsredareförening för att motverka de låga fraktsatserna, dvs. föreningen skulle värna redarnas intressen gentemot befraktare och skeppsmäklare. Förslagsställare var konsul W. T. Lundgren från Strömstad.² Förslaget, som hade sitt ursprung i ett försök att bilda en redareförening i Stockholm, ledde till att en kommitté tillsattes att utarbeta stadgar.³ Vid följande nordiska sjöfartsmöte 1888 i Köpenhamn togs frågan ånyo upp. Den sågs nu dels i relationen skeppsredarna—statsmakterna, dels i relationen skeppsredarna—befraktarna och skeppsmäklarna.⁴ Observera att relationerna till de ombordanställda ej omnämnes. Även detta möte beslöt efter förslag från konsul A. Meyer, Göteborg (Svenska Lloyd m. fl. rederier) att tillsätta en kommitté att utarbeta stadgar för en nordisk skeppsredareförening.⁵ Den 14 maj 1889 konstituerades Nordisk Skibsrederforening vid ett möte i Köpenhamn under ledning av C. F. Tietgen.⁶ Punkt 6 i föreningens program lyder: »Å vareta skibsfartens interesser overfor regjering og autoriteter når gjensidige interesser blev truet eller reformer ønsket.»⁷ Relationerna till skeppsmäklare och befraktare intog i programmet en mindre framträdande plats. Det kom huvudsakligen att gälla enhetlighet betr. dokument och certe-partiklausuler; man försökte sig i övrigt ej på att reglera fraktmarknaden. Vid denna tid fanns i Norden nationella redareföreningar bara i Danmark.⁸

Fastän Nordisk Skibsrederforening från början hade till uppgift att tillvarata resp. länders sjöfartsnäringars intressen inför resp. länders regeringar (föreningen framförde t. ex. sin uppfattning till de svenska statsmakterna i en del frågor under behandling av 1898 års Handels- och sjöfartskommitté,⁹ beklagade man alltfört på

² Förhandlingarna vid det första skandinaviska sjöfartsmötet i Göteborg den 23—26 maj 1883 (Gbg 1884), bil. s. 48 ff.

³ Ibid. s. 52, 48.

⁴ Forhandlingerne paa det andet nordiske søfartsmøde i Kjøbenhavn den 2—4 aug. 1888 (Kbhvn 1888), s. 89 ff.

⁵ Ibid. s. 109, 121.

⁶ Nordisk Skibsrederforening 1889—1939 (Oslo 1939), s. 20 f.

⁷ Ibid. s. 25 f.

⁸ Ibid. s. 39.

⁹ 1898 års handels- och sjöfartskommitté, III, s. 114; IV, s. 40.

svenskt sjöfartshåll avsaknaden av en organisation, särskilt som sjöfartsintresset ansågs vara svagt representerat i riksdagen.¹⁰

Frågan om representativa organ för handel och sjöfart beröres av nämnda Handels- och sjöfartskommitté i flera sammanhang.¹¹ Det är främst i del VII som utredningen behandlar frågan om representation av näringsidkare. Man talar om det önskvärda i »anordnandet av en 'handels- och sjöfartsriksdag', en representation för handeln och sjöfarten under lagbestämda former», i likhet med förhållandena inom lantbruksnäringen.¹² Utredningen föreslår emellertid inget centralt organ, dels emedan handels- och sjöfartsnämnderna är olämpliga som lokala organ, dels emedan ett sådant organ skulle kräva alltför lång tid att bygga upp. Därtill är meningarna i frågan delade. Kommittén föreslog därför i stället en nämnd om fem personer (3 från handeln och 2 från sjöfarten) att överlägga med Kommerskollegium och biträda vid ledningen av ett nyinrättat upplysningskontor.¹³ Detta förslag härrörde antagligen från utredningens sekreterare, A. Berencreutz, som framfört ett liknande projekt i bihang I.¹⁴ I bihang III refereras åsikter och önskemål från företrädare för handel och sjöfart. Här poängteras vikten av att sprida intresset för sjöfarten och att inrätta organ för »en ordnad växelverkan mellan statens organ och näringsidkarna själva». Bristen på dylika organ samt handelns och sjöfartens underrepresentation i riksdagen påtalas.¹⁵

Kommitténs uppdrag var slutfört i dec. 1900. En hel del av kommitténs förslag förelades riksdagen, som helt eller delvis biföll dem (t. ex. in-teckning i fartyg medgavs 1901, en lånefond för rederinäringen inrättades, men väl att märka först 1903, subventioner till vissa transoceaniska ångfartygslinjer först från 1906).¹⁶ Förslaget om ett representativt organ för handel och sjöfart föranledde emellertid ej någon åtgärd.

¹⁰ Fjärde nordiska sjöfartsmötet i Stockholm den 1—3 juli 1897 (Sthlm 1897), s. 48, kapten G. O. Wallenberg.

¹¹ 1898 års handels- och sjöfartskommitté (cit. H&S), I—VII (Sthlm 1898—1901), Bihang till handels- och sjöfartskommitténs betänkanden (cit. H&S, bihang), I—IV (Sthlm 1900).

¹² H&S, VII, s. 125 ff.

¹³ Ibid. s. 127 f.

¹⁴ H&S, bihang I, s. 166.

¹⁵ H&S, bihang III, s. 73 ff., s. 143 f.

¹⁶ Referat av kommittéföreläsen och deras vidare öden i O. Hasslöf, En släkt och dess skepp (Sthlm 1961), s. 142 ff. Betr. sjöfartssubventionerna, se A. Ax:son Johnson, Hur svensk transocean linjesjöfart vuxit fram (i Studier i svenskt näringsliv tillägnade Jacob Wallenberg, Sthlm 1942), s. 175, s. 184 f.

Bildandet av Sveriges allmänna sjöfartsförening

Den 26 nov. 1902 utkom första numret av veckotidskriften *Svensk Flagg* under redaktion av J. A. Björklund, samtidigt redaktör för den nationella *Nya Dagligt Allehanda*. I anmälan konstaterades att statsmakterna i Sverige ägnar relativt litet intresse åt sjöfarten, medan sjöfarten å sin sida uppträder alltför splittrat. Sjöfarten saknar ett nämnvärt eget organ. »I dessa dagar har emellertid en kraftig väckelse till sammanslutning förnummits inom de sjöfartsintresserades läger, och det är för att signalera denna glädjande företeelse och i anslutning till densamma, som 'Svensk Flagg' hissas.»¹⁷ Tidskriftens syfte är 1) »att bereda sjöfartens målsmän, idkare och vänner ett offentligt och lämpligt rum för utbyte av meningar i maritima och sjökommersiella angelägenheter», 2) att lämna nyheter och upplysningar ang. sjöfarten.¹⁸ Tidskriften omtalar även att en allmän svensk sjöfartsförening om några dagar ska bildas.¹⁹ I nästa nummer löd rubrikerna: »En ny landsorganisation för vår sjöfartsnäring. Sveriges allmänna sjöfartsförening bildad.»²⁰ Man kan anta att samma kretsar stod bakom *Svensk flagg* som bakom Sveriges allmänna sjöfartsförening.

Vilka personer tog initiativet till bildandet av Sveriges allmänna sjöfartsförening?

Förslaget om att bilda Sveriges allmänna sjöfartsförening framkastades våren 1902 vid en hyllningsfest i Stockholm för direktör Axel Appelberg i Sveriges Ångfartygs Assuransförening. Till kommitterade att utarbeta förslag till stadgar utsågs generalkonsuln och skeppsredaren Axel Johnson, Stockholm (Rederi AB Nordstjernen), kaptenen och skeppsredaren G. O. Wallenberg, Stockholm (Rederi AB Union m. fl.), konsuln och skeppsredaren N. C. Corfitzon, Helsingborg (Rederi AB Helsingborg), v. konsuln och riksdagsmannen (moderatkonserverativ) W. T. Lundgren, Strömstad, samt skeppsredaren Dan Broström, Göteborg (Ångf. AB Tirfing m. fl.).²¹ Av dessa

¹⁷ *Svensk Flagg*, nr 1/1902, s. 1.

¹⁸ *Ibid.*, s. 1.

¹⁹ *Ibid.*, s. 2.

²⁰ *Ibid.*, nr 2/1902. — Betr. *Svensk Flaggs* relationer till Sveriges allmänna sjöfartsförening (härefter förkortat till SAS), se s. 10, not 43.

²¹ Sveriges allmänna sjöfartsförenings protokoll (cit. SAS prot.) den 17 sept. 1902, § 1. Jf *Svensk Flagg* nr 2:1902, s. 3, S. Gerentz, *Utvecklingslinjer och problem inom svensk utrikessjöfart under 1900-talet* (i Sveriges allmänna sjöfartsförenings årsbok /SASÅ/ 1952, Sthlm 1953), s. 14, F. von Schwerin, *Sveriges allmänna sjöfartsförening 40 år* (i *Svensk flagg* årsnummer 1942), s. 13. — Sveriges ångfartygs assuransförening var ett ömsesidigt sjöförsäkringsföretag.

hade Johnson och Wallenberg varit medlemmar av Handels- och sjöfartskommittén samt Lundgren varit närvarande vid initiativtagandet av Nordisk Skibsrederforening.

Sammanlutningens syfte

Vid sammanträdet den 17 sept. 1902 gällde det att först ena sig om det skulle bli »en sammanslutning mellan de svenska rederierna till befrämjande av sådana intressen, vilka mera uteslutande anginge fartygsägarna eller ock en sådan förening som kunde representera alla de med sjöfarten förenade intressen av allmän natur».²² På sammanträdet synes G. O. Wallenberg ha varit den mest aktive. Han stödde det senare alternativet, för det första emedan det var »lämpligast att i förhållande till utomstående representera den svenska sjöfarten». Wallenberg medgav i fortsättningen, att intressena kunde vara sinsemellan stridiga men trodde att så mycket var gemensamt att skillnaderna skulle kunna utjämnas inom en förnuftigt ledd organisation. För det andra ansåg Wallenberg, att behovet var stort av en riksomfattande, sakkunnig remissinstans i sjöfartsfrågor. Här för sade sig Wallenberg ha stöd hos ämbetsmän på det sjöfartsadministrativa området. Han trodde även, att en sådan organisation skulle hindra genomförandet av för »sjöfartsnäringen onödiga och skadliga pålagor och band». Wallenbergs förslag godtogs av kommitterade och han fick i uppdrag att uppgöra förslag till reglemente.²³

I det till konstituerande sammanträde den 29 nov. framlagda »Förslag till stadgar för Sveriges allmänna sjöfartsförening», § 1,²⁴ anges syftet sålunda: »Denna förenings ändamål är att genom sammanslutning mellan nedan nämnda olika grenar av sjöfartsnäringen verka för

- (1) befrämjandet av svenska sjöfartens utveckling och intressen,
- (2) tillgodoseendet av önskvärt inflytande vid behandling av sjöfartsfrågor inom administrationen och vid lagstiftning samt
- (3) ändamålsenligt representerande av den svenska sjöfarten och alla därmed förknippade intressen.»

²² SAS prot. den 17 sept. 1902, § 2. Dessa alternativ framfördes även i den tryckta motiveringen till stadgeförslaget, se Förslag till stadgar för Sveriges allmänna sjöfartsförening (Sthlm 1902) (cit. Förslag SAS), s. 10 ff.

²³ SAS prot. den 17 sept. 1902, § 2.

²⁴ Förslag SAS, vilket ej är undertecknat av kommittéledamöterna. Sådan blev även lydelsen i de den 29 nov. 1902 antagna stadgarna och den är ännu alltjämt gällande.

Av detta framgår, att föreningen i punkt 2 ovan övertagit en av Nordisk Skibsrederforenings uppgifter, att det i Handels- och sjöfartskommittén diskuterade representativa organet (punkt 3) (jfr. ovan s. 3) nu var på väg att åstadkommas på privat väg.

Sveriges allmänna sjöfartsförenings konstitution

Redan vid sammanträdet den 17 sept. 1902 hade Wallenberg ett förslag till sammansättning av styrelsen. Den skulle ha representanter för den större och den mindre lastfartygsflottan, passagerarfartygsflottan, segelfartygsflottan, assuradörerna, fartygsteknikerna, fartygsbefälhavarna och maskinisterna.²⁵ Vid påföljande sammanträde den 12 nov. med kommitterade framlade Wallenberg sitt förslag till stadgar, vilket gillades utom i en punkt: Man ville även ha med representanter för manskapet, vilka lämpligen borde utses genom förmedling av sjömanshusombudsmännen.²⁶

Det vid konstitueringen framlagda stadgeförslagets § 2 — vilket till innehållet sammanfaller med de slutligen antagna stadgarna — lyder sålunda:²⁷

»De olika grenar av sjöfartsintressen, som sålunda representeras äro:

- (1) den lastdragande ångbåtsflottan;
- (2) den större segelflottan (om mer än 400 netto reg.-tons);
- (3) den mindre segelflottan;
- (4) den större passagerareångbåtsflottan (om mer än 400 netto reg.-tons);
- (5) den mindre passagerareångbåtsflottan och bogserångarna;
- (6) fartygsteknici;
- (7) sjöassuradörerna;
- (8) befälhavarna;
- (9) maskinisterna;
- (10) sjöfolket.»

Här finns alltså representanter för både arbetsgivare och arbetstagare. I den meningen kan organisationen således karakteriseras som korporativ. Några krav att erhålla statlig tvångsmakt eller delegation av beslutanderätten har dock ej påträffats.²⁸ Frågan om

²⁵ SAS prot. den 17 sept. 1902, § 3. — Medlemsskap var öppet för både enskilda och föreningar.

²⁶ SAS prot. den 12 nov. 1902, § 2. — Sjömanshusombudsmännen var föreståndare för sjömanshusen, en halvkommunal institution, där alla inom sjöfarten anställda var inregistrerade (se t. ex. H&S, II).

²⁷ Förslag SAS resp. Stadgar SAS, den 29 nov. 1902.

²⁸ Jf G. Heckscher, Staten och organisationerna, Sthlm 1946, s. 22.

relationerna mellan arbetsgivare och arbetstagare beröres ej i stadgeförslaget eller i dess motivering.²⁹ Man räknar med (man t. o. m. säger: hoppas!) att sjöfolket i likhet med befälhavare och maskinister inom kort ska få egna organisationer och framhåller att det nu är första gången sjöfolket är representerat.³⁰

Enligt de kommitterades motivering hade de sökt efter, in- och utländska förebilder och funnit en sådan i den danska Fællesrepresentationen for dansk Skibsfart (bildad 1897), en slags föreningarnas förening.³¹ Man bifogade även en lista över vad detta organ lyckats genomdriva sedan starten.³²

Någon motsvarande organisation inom andra näringsgrenar fanns inte i Sverige. Sveriges allmänna exportförening, vars namn påminner om Sjöfartsföreningens, var visserligen bildad redan 1887, men den hade vid denna tidpunkt enbart enskilda medlemmar.³³ Först 1908 fick den genom stadgeändring branschföreningar som medlemmar jämsides med enskilda företag.³⁴

Konstitueringen

Konstituerande sammanträde hölls med föreningen i Göteborg den 29 nov. 1902 under ordförandeskap av G. O. Wallenberg.³⁵

Redan i öppningsanförandet tog Wallenberg upp den väntade kritiken att redarintresset vore överrepresenterat. Han bemötte den med att säga att redarintresset vore så skiftande och oenhetligt från oceanfarare till kustseglare och därför måste redarna vara väl representerade. Då stadgeförslaget ej offentliggjorts förrän nu, kunde diskussionen ej bli så genomtänkt. Kritiken gick främst ut på att den mindre segelfarten blivit svagt representerad.³⁶ Enligt § 4 i för-

²⁹ Enl. Heckscher, a. a. s. 172, var en motivering för korporativa organ att striderna mellan arbetsmarknadens parter skulle biläggas inom korporationerna.

³⁰ Förslag SAS, s. 30. — I själva verket hade Svenska sjömans- och eldareförbundet bildats som en sektion inom Svenska transportarbetareförbundet redan år 1900. Men det existerade mest bara på papperet (H. Hjern, Svenskt sjöfolk, Gbg 1939, s. 17 ff.).

³¹ Förslag SAS, s. 11 ff.

³² Ibid. s. 14 ff.

³³ Stadgar för Sveriges allmänna exportförening, Sthlm 1887.

³⁴ Förslag till ändring av stadgar för Sveriges allmänna exportförening, Sthlm 1908, Stadgar för Sveriges allm. exportförening, Sthlm 1908, § 7. — Sveriges industriförbund, startat 1910, hade som medlemmar från början både enskilda och föreningar och fick karaktären av föreningarnas förening först 1941 (Stadgar 1910 resp. 1941, § 1).

³⁵ SAS prot. — Utförligt referat i Svensk flagg nr 2: 1902, s. 3 f.

³⁶ Kritiker var främst riksdagsmännen direktör O. Melin, Göteborg, och sjökaptenen och skeppsredaren C. J. Ödman, Stenungsund, Bohuslän.

slaget (vilket också blev beslutat) skulle från de skilda grenarna eller klasserna (se ovan s. 6) för två år väljas vardera en representant i styrelsen utom från den lastdragande ångbåtsflottan, som skulle ha två. Utanför dessa representanter stod ordföranden, som skulle utses på tre år. Wallenberg, som var ordförande 1902—07, företrädde i själva verket också redargren 1.

Livligaste diskussionen vid sammanträdet utspann sig emellertid omkring § 12, dvs. hur dessa företrädare skulle utses. Det var en kombination av direkta val med graderad rösträtt och indirekta val (jfr. den samtida rösträttsdebatten!). Varje gren skulle rösta för sig. Redarna (grupperna 1—2, 4—5; men ej grupp 3) skulle rösta direkt med en röst per påbörjat 1.000 netto-reg.-ton (utom den mindre passagerareflottan: En röst per påbörjat 400 netto-reg.-ton). Assuradörerna likaledes direktval: en röst per påbörjad 1 milj. kr totalförsäkringssumma. Övriga grupper skulle rösta indirekt genom elektor. Den mindre segelfartygsflottan genom en elektor per 10.000 netto-reg.-ton (i den fastställda stadgan per 5.000 netto-reg.-ton). Dessa elektor skulle utses »genom benägen medverkan av resp. assurancesföreningar».³⁷ Denna punkt hörde till stridsfrågorna vid sammanträdet.

Den ovan nämnde riksdagsmannen C. J. Ödman undrade hur assurancesföreningarna skulle utse elektor och påpekade att den stora delen oassurerade segelfartyg skulle bli helt orepresenterad. Grundfelet med föreningen vore, enligt Ödman, att den saknade ett underlag i form av lokala organisationer.³⁸

Befälhavare och maskinister skulle utse elektor genom sina resp. föreningar. Sjöfolkets företrädare skulle utses vid omröstning bland landets sjömanshusombudsmän, då detta saknade egen organisation.³⁹

Fartygsteknikerna till slut, dvs. varvsindustrins representanter, skulle enligt förslaget utses av Kommerskollegium, vilket vållade protester. Beslutet blev att kollegiet skulle utse en företrädare bland tre personer föreslagna av föreningens styrelse.

Vid sammanträdet valdes bara ordförande och de direktvalda styrelserepresentanterna från grupperna 1, 2 och 4. De övriga skulle väljas vid senare tillfälle.

³⁷ Enl. protokollet från den 12 nov. 1902 skulle Wallenberg ta kontakt med några assurancesföreningar i södra Sverige betr. representationen (SAS prot. § 2).

³⁸ Svensk flagg nr 2: 1902, s. 4.

³⁹ Jfr noterna 30 och 26 ovan.

Till ordförande valdes kapten G. O. Wallenberg.

Beträffande stadgan skall f. ö. bara tilläggas, att enligt § 10 avsågs föreningen få inkomster »om möjligt genom bidrag av allmänna medel, från andra föreningar och från enskilda» (i förslaget från Handels- och sjöfartsfonden) samt genom medlemsavgifter.⁴⁰

Tidpunkten för Sjöfartsföreningens tillkomst

Av det föregående framgår, att tanken på en sjöfartsorganisation vuxit fram successivt samt att Handels- och sjöfartskommitténs utredningar givit tanken en kraftig stöt framåt. Det gällde nu att bygga vidare på denna kommittés för sjöfarten värdefulla arbete, att även i fortsättningen hålla myndigheter och beslutande organ informerade om förhållandena på sjöfartens område och om näringsens önskemål.

Men är bakgrunden därmed helt klarlagd? Gerentz har påpekat, att långtidstrenden var stigande från 1897 beträffande handelsflottans storlek men att just 1902 var ett prövningens år.⁴¹ Detta är ovedersägligt. Av tabellen s. 29, kol. 2 framgår att tonnaget stiger från 100 till 149 åren 1895—1900, medan bruttofrakterna (kol. 3) går från 100 till 190. Från 1900 till 1902 ökar tonnaget fortfarande, fastän svagare, men de intjänade bruttofrakterna sjunker från 190 till 155. Dvs. om man bortser från utnyttjandegrad och kostnadsutveckling, upphörde den gynnsamma utvecklingen just vid denna tidpunkt. Samma tendens visar siffrorna i kol. 4 beträffande den internationella trampfraktmarknaden.

Det är alltså ingen slump att föreningen kom till vid just denna tid. Det hårdare klimatet inom sjöfarten bidrog säkert till att man 1902 var särskilt angelägen att få den tänkta organisationen till stånd.

Representationsfrågan i fortsättningen

Diskussionen om representationen i styrelsen var inte slut i och med att föreningen konstituerats. Det var en central fråga för föreningen. Är det möjligt för föreningen att företräda hela sjöfarts-

⁴⁰ Statsanslag har man aldrig erhållit. Åtskilliga assurancesföretag, särskilt Sveriges ångfartygs assurancesförening, samt rederier, i första hand Rederi-Svea, har lämnat årliga bidrag (von Schwerin, a. a. s. 13).

⁴¹ Gerentz, a. a. s. 7.

närigen, såväl de skiljaktiga redarintressena som de olika arbetstagarintressena? Finns det något gemensamt sjöfartsintresse för alla dessa grupper?

I Svensk flagg för den 21 jan. 1903 är införd en resolution från Göteborgs fartygsbefälhavareförening.⁴² Man gillar tanken på en förening av Sjöfartsföreningens typ men uttrycker farhågor beträffande föreningens möjligheter att med sin antagna konstitution lojalt föra de olika sjöfartsgrenarnas talan. Man medger att en viss överrepresentation för redarna är motiverad men anser att de fem icke-redarintressena skjutits helt i bakgrunden, varför stadgarna måste omarbetas. Tidningens kommentarer på ledande plats är att det hela bottnar i missförstånd, att redarna om de velat ha en förening utslutande för redarintresset skulle ha bildat en redarförening, men nu hade man velat åstadkomma en sammanslutning för alla olika sjöfartsintressen. Man fortsätter:⁴³ »När, enl. reglementets § 3, föreningar och enskilda äga rätt till inträde i den allmänna föreningen, böra de till dennas styrelse insända sina önskemål och förslag, vilka, om de inom styrelsen vinna *allmän* tillslutning, följaktligen komma att på vederbörlig ort på det kraftigaste understödjas. Angår däremot inkommen fråga, såsom göteborgarnas antagande synes föranleda, ärende, som av olika intressen olika uppfattas, har styrelsen den grannliga uppgiften att söka sammanjämka de olika åsikterna genom vänliga förhandlingar.»

Den reflexionen inställer sig omedelbart: Det är desto viktigare hur föreningens styrelse är sammansatt.

Den 24 jan. 1903 instämde Kanalflottans ångbåtsbefälhavaresällskap i den göteborgska resolutionen.⁴⁴ I samma nummer av Svensk flagg meddelades att Stockholms maskinistförening efter att ha åhört information av kapten G. O. Wallenberg uttalat sig mot kritiken och för de antagna stadgorna.⁴⁵ Något senare instämde även Göteborgs maskinistförening i sympatiuttalandena för föreningen.⁴⁶

⁴² Svensk flagg nr 3: 1903, s. 5.

⁴³ Ibid. nr 3: 1903, s. 1. — Betr. tidningens ställning kan tilläggas att överenskommelse i mars nåtts mellan föreningen och Svensk flagg att tidningen tillsammans med Sveriges allmänna sjöfartsförenings tidskrift (i forts. cit. SAST) skulle utsändas till föreningens samtliga medlemmar på föreningens bekostnad (Svensk flagg, nr 10: 1903). Svensk flagg kan i fortsättningen karakteriseras som i varje fall föreningens officiösa organ.

⁴⁴ Svensk flagg, nr 4: 1903, s. 4.

⁴⁵ Ibid., s. 9.

⁴⁶ Ibid. nr 5: 1903, s. 5.

Den 27—28 april 1903 höll föreningen sitt första årsmöte.⁴⁷ Härvid skulle bl. a. styrelsen göras fulltalig.

Före valet meddelade ordföranden i Göteborgs fartygsbefälhavareförening, sjökaptenen och redaren (Nordiska rederi AB) P. A. Welin, att han ej kunde delta i valet som elektor om inte stadgarna ändrades *före* valet, i första hand så att befälhavarna fick tre mot nuvarande en företrädare.⁴⁸ Ordföranden i Gävle fartygsbefälhavaresällskap, sjökaptent Fr. Kramer, hade samma mandat från sin förening.⁴⁹ Sjökaptent F. W. Glerup från Ångfartygsbefälhavaresällskapet i Stockholm instämde även i Welins krav men ämnade, trots att det ej tillgodosetts, delta i valet.⁵⁰ Någon ändring före valet kunde stadgeenligt ej ske.

Anledningen till oppositionen var främst, att man ej ville gå in i Sjöfartsföreningen och samtidigt förlora rätten att direkt till myndigheterna framföra sina önskemål och synpunkter utan att ha garantier för att dessa beaktades i Sjöfartsföreningens styrelse.⁵¹ Fartygsbefälhavarna ansåg likväl, att det förelåg behov av en förening för hela näringen och att man hade vissa gemensamma intressen.⁵² — Val företogs så av återstående representanter i styrelsen trots protesterna.

Diskussionerna i representationsfrågan visar, att man på redarhåll tänkte sig en sjöfartsnäring, vars intressen visserligen skiftade med företagets och fartygens karaktär men där intressegemenskapen dominerade; att man varken från företagar- eller arbetstagarhåll berörde en ev. intressemotsättning dem emellan; att det bland de anställda endast var befälsgrupperna, alldeles särskilt fartygsbefälhavarna, som agerade; att hos dem ekonomiskt-fackliga motiveringar saknades samt att existensen av ett gemensamt »sjöfartsintresse» erkändes.

Sjöfartsföreningen stod, som nämnts, från början öppen för både enskilda och föreningar som medlemmar. De första åren hade det enskilda medlemsskapet större betydelse än senare. 1906 var redarna och sjökaptenerna i stort sett jämnstarka (125—150 st.). Maskinisterna, som var mycket aktiva i föreningen, var avsevärt färre till

⁴⁷ Dessa årsmöten kom senare att benämnas sjöfartsriksdagar. Jf H&S, VII, s. 127, där denna benämning användes.

⁴⁸ SAS prot. Praktiskt taget in extenso i SAST, häfte 2—4: 1903, s. 9 ff.

⁴⁹ Ibid. s. 9.

⁵⁰ Ibid. s. 25.

⁵¹ Ibid. s. 16, 20.

⁵² Ibid. s. 18 t. ex.

antalet. Vad beträffar sjöfolket så uppgick antalet enskilda medlemmar från denna grupp till högst 6 personer. Har detta något samband med det förhållandet att sjömännen ännu inte var nämnvärt fackligt eller på annat sätt organiserade? Hade inte organisationsintresset ännu väckts bland dem? — Endast vid ett styrelsesammanträde synes en företrädare för sjöfolket ha varit närvarande, medan däremot de övriga arbetstagarrepresentanterna deltagit ganska flitigt.

Vid 1905 års årsmöte beslöts att anmoda Sjömans- och Eldareförbunden i Stockholm och Göteborg att utse en medlem och en suppleant i föreningens styrelse.⁵³ Men förbunden meddelade att de inte hade någon till förfogande lämplig person med de kvalifikationer stadgans § 12 ställde (att ha varit inmönstrad som matros eller Eldare på svenskt fartyg under minst 100 månader).⁵⁴ Åren 1905—26 fanns ingen representant för sjöfolket i föreningens styrelse.⁵⁵ I realiteten var sjöfolket ej alls företrätt i föreningen före 1926, trots att manskapet var 2 à 3 ggr så många som befälsgrupperna.

Vid årsmötet 1920 gjordes ganska omfattande ändringar i föreningens stadgar, bl. a. nedsattes nämnda krav på praktik till 36 månader.⁵⁶ Härvid uppmanades även styrelsen att verka för att föreningen faktiskt representerade alla i sjöfarten sysselsatta, således även sjöfolket.⁵⁷ Först 1926 knöts förbindelse med Sjöfolks- och Eldareunionerna, då de utsåg styrelseledamot och suppleant.⁵⁸ Enligt uppgift från Sjöfolksförbundet skedde det vid denna tidpunkt, emedan den fackliga organisationen på området då först började stabilisera sig.⁵⁹

Arbetsformerna

Föreningens två viktigaste arbetsmetoder har varit dels att uppvakta myndigheterna med framställningar eller yttranden i sjöfartsfrågor, dels att sammanföra representanter för den statliga

⁵³ SAST 1905, s. 212.

⁵⁴ Ibid. 1906, s. 189 f.

⁵⁵ Sveriges allmänna sjöfartsförenings årsbok (i forts. cit. SASÅ) 1952, s. 53

⁵⁶ SAST 1920, s. 109 ff.

⁵⁷ SAST 1920, s. 115 och 119.

⁵⁸ SAS prot. den 6 maj 1926, § 1; SAST 1927, s. 128.

⁵⁹ Brev den 19 febr. 1964 från ombudsman A. Stridsberg, förbundets representant i SAS' styrelse. — Jf H. Hjern, Svenskt sjöfolk, Gbg 1939, s. 116 ff.

administrationen med företrädare för sjöfartsnäringen vid de s. k. sjöfartsriksdagarna.⁶⁰

I vilka slags ärenden var det föreningen petitionerade eller yttrade sig och vad diskuterade man om på sjöfartsriksdagarna under föreningens tidigaste verksamhetsår?

Om man försöker göra en uppdelning av frågorna i tekniska och ekonomiska, får man intrycket att de tekniska frågorna åren 1902—06 dominerade över de ekonomiska. Inga ämnen gällde de ekonomiska relationerna arbetsgivare—arbetstagare.

Ordningen var i regel sådan, att man efter diskussion på årsmötena uppvaktade myndigheterna med en framställning eller årsmötesresolution eller ett yttrande i någon fråga som föreningen fått på remiss. Remissvaret hade utarbetats av styrelsen eller styrelsens delegerade (= arbetsutskott).

Ett par ärenden av ekonomisk natur är värda att stanna vid något; det gäller nämligen de viktigaste sjöfartsfrågorna i riksdagen vid denna tid.

För det första rederilånefonden. Efter förslag från H&S (del VI år 1900) avlämnades vid 1903 års riksdag proposition i ärendet (K. prop. nr 66) och riksdagen beslutade om anvisning av 5 milj. kr till en dylik fond.⁶¹ Före utfärdandet av detaljbestämmelser av Kommerskollegium petitionerade föreningen om snabb behandling av låneansökningarna, om enkla bestämmelser beträffande sjövärdighetsbevisen i detta sammanhang, samt om granskningen av säkerhet för lånen.⁶² Delvis beaktades önskemålen.⁶³ På styrelsesammanträde den 10 okt. 1903 diskuterades villkoren för lån från sjöfartslånefonden, varvid Wallenberg kritiserade punkten att lånen företrädesvis skulle gälla fart på avlägsna farvatten.⁶⁴ Vid detta sammanträde var som företrädare för Kommerskollegium till styrelsen adjungerade generaldir. H. Wachtmeister och kommerserådet E. A. Günther.⁶⁵ 1904 begärde föreningen att lån ur sjöfartslånefonden skulle utlämnas mot säkerhet av inteckning i fartyg och assuranspolis, vilket också blev statsmakternas beslut.⁶⁶ 1905 och 1906

⁶⁰ Verksamhetsberättelserna i SAST; jf även Gerentz, a. a. s. 29.

⁶¹ Se härom ex.vis Gerentz, a. a. s. 16 ff. och Hasslöf, a. a. s. 145 f.

⁶² Svensk flagg, nr 42: 1903, s. 1.

⁶³ Ibid. nr 43: 1903, s. 1.

⁶⁴ Jf Wallenbergs ställningstagande till statlig subvention till linjesjöfarten, nedan.

⁶⁵ SAS prot. 10 okt. 1903, § 4; SAST 1904, s. 161.

⁶⁶ SAST 1904, s. 388 ff., ibid. 1905, s. 52 ff.

yrkades på en ökning av rederilånefonden om 5 milj. kr vardera året, vilket även riksdagen beslutade.⁶⁷

Den andra viktiga frågan gällde subvention till den transatlantiska linjesjöfarten. I H&S hade G. O. Wallenberg reserverat sig mot majoritetens förslag om subvention åt transatlantiska sjöfartslinjer, medan han pläderat för dylik åtgärd till de näraliggande länderna, främst Ryssland och Tyskland.⁶⁸ Beträffande den transatlantiska farten ansåg han att den med fördel kunde gå via de tyska hamnarna f. v. b. på tyska kölar. Han intog samma hållning när riksdagen debatterade subventioner för Johnson-linjens fart på Argentina (dvs. Rederi AB Nordstjernen) år 1906.⁶⁹ Det är skäl att här påpeka att ett av G. O. Wallenbergs rederiföretag, Rederi AB Sverige-Kontinenten, bedrev reguljär linjefart mellan Trelleborg och Sassnitz.⁷⁰ Chefen för den expanderande broströmska linjerederikoncernen, som alltmer gick över till den transatlantiska farten, Dan Broström, talade däremot för förslaget i riksdagen. Det märkliga förhållandet uppkom alltså att två av landets ledande sjöfartsmän i riksdagen hävdade helt skilda uppfattningar i en för sjöfarten så central fråga.⁷¹ Nordstjernen fick sitt anslag och detta beslut fick sin fortsättning i liknande stöd åt andra rederier de följande åren.⁷² År 1907 fick bl. a. Svenska Ostasiatiska Kompaniet, tillhörande Broströmskoncernen, ett sådant. Initiativtagare till detta företag var G. O. Wallenberg, som f. ö. 1906 blev svenskt sändebud i Tokyo och därmed avgick som ordförande i Sveriges allmänna sjöfartsförening, tillsammans med Dan Broström och K. A. Wallenberg.⁷³ I samband med detta övergav G. O. Wallenberg sin tidigare negativa inställning till statliga subventioner åt den transatlantiska linjesjöfarten.⁷⁴

Vilken ställning intog nu Sjöfartsföreningen i denna fråga?

Egendomligt nog har föreningen i denna fråga varken uppvaktat

⁶⁷ SAST 1905, s. 42 ff., ibid. 1906, s. 312 ff.; jf Gerentz, a. a. s. 16 ff.

⁶⁸ H&S, VII, s. 143 ff.

⁶⁹ AK 1906: V, nr 62: 57 f. Instämmande av konsul J. Jeansson i Kalmar, chef för Kalmarsunds Ängf. AB. — Betr. Wallenberg, se även Ax:son Johnson, a. a. s. 175 ff.; Gerentz, a. a. s. 8 f.

⁷⁰ Stockholms ångbåtssjöfart, Sthlm 1933, s. 284 f.

⁷¹ AK 1906: V, nr 63: 5 ff. För förslaget talade bl. a. C. J. Ödman (suppl. i SAS:s styrelse från 1905) och friherre C. Bonde, ordf. i Sveriges allmänna exportförening.

⁷² Ax:son Johnson, a. a. s. 184.

⁷³ Gerentz, a. a. s. 14.

⁷⁴ Redan hösten 1906 sände han en första rapport från Fjärran östern; den blev ett argument för statsanslag (se F. Schéel, AB Svenska ostasiatiska kompaniet, Gbg 1928, s. 49 f. Wallenbergs första rapport är avtryckt s. 123 ff.).

statsmakterna eller ens debatterat den på sina styrelsesammanträden eller årsmöten fram t. o. m. 1906. Svensk flagg, föreningens officiösa organ, har emellertid på ledande plats pläderat för statsstöd åt nystartade transatlantiska ångfartygslinjer.⁷⁵

Det anförda visar, att företagarintressena stod ganska splittrade i viktiga frågor. Detta torde ha begränsat föreningens handlingsfrihet.

Endast ett par ärenden av direkt fackligt arbetstagarintresse synes ha diskuterats på årsmötena eller föranlett framställning till statsmakterna, nämligen i samband med lagförslaget om befäl å svenska handelsfartyg 1903, 1904 och 1905 och med sjömanspensionskommitténs förslag 1905. Beträffande den första frågan förekom omfattande diskussioner rörande maskinisternas arbetsförhållanden och kraven på antalet maskinister i olika farter på årsmötena 1903 och 1904.⁷⁶ Föreningen gjorde framställningar till finansdepartementet 1903 och 1905.⁷⁷ I det senare argumenterades delvis mot Maskinistföreningens yrkanden och Sjöfartsföreningen tillgodosåg endast delvis maskinisternas krav i sin framställning. Angående sjömanspensionsförslaget instämde föreningen helt och utan diskussion i det samma.⁷⁸

Sjökaptener och maskinbefäl deltog i stor utsträckning i debatterna; de förra var ju ofta samtidigt redare. Det meniga sjöfolket lyste helt och hållet med sin frånvaro.

Tillkomsten av Sveriges redareförening

Denna fråga ska bara tagas upp i relation till Sveriges allmänna sjöfartsförening. Spörsmålet är: Var den nya organisationen en konkurrerande eller en kompletterande sammanslutning vid sin tillkomst?

Förslag om bildandet av Sveriges redareförening väcktes av skeppsbyggmästaren O. A. Brodin i samband med bolagsstämma med Sveriges ångfartygs assurancesförening i Göteborg den 6 juni 1906, dvs. vid stämma med samma företag i samband med vilket uppslaget om bildandet av Sveriges allmänna sjöfartsförening framlades. Förslagsställaren menade, »att tiden vore inne för att bilda

⁷⁵ Svensk flagg, nr 46: 1903, nr 10: 1904, nr 30: 1904, nr 21: 1906.

⁷⁶ SAST 1903, häfte 2—4, s. 39 ff., 1904, s. 288 ff.

⁷⁷ SAST 1903, häfte 8—9, s. 59 ff., 1905, s. 305 ff.

⁷⁸ SAST 1905, s. 221 ff.

en förening av svenska skeppsredare för att tillvarataga redares gemensamma intressen». ⁷⁹ Man beslöt skapa en dylik och tillsatte en kommitté att uppgöra förslag till stadgar. I denna ingick bl. a. ett par styrelseledamöter i SAS. Vid sammanträde i juli diskuterade kommittén föreningens ändamål. Man var ej ense om föreningen skulle bli enbart en arbetsgivareförening eller om den skulle tillgodose redarnas ekonomiska intressen i allmänhet. Några pläderade för det sistnämnda, bl. a. med motiveringen att föreningen ej borde inskränka sig till att avse rederiernas förhållande till de anställda, »vilka åtminstone hitintills ej uppträtt med orimliga anspråk och därför ej borde onödigtvis utmanas». Majoriteten ansåg att sådana intressen som man redan sökt tillgodose genom andra föreningar, som Sveriges allmänna sjöfartsförening eller Nordisk skibsrederförening, ej borde ingå. Nu borde man bilda en särskild arbetsgivareförening, eftersom maskinister och stuvare (läs: stuveriarbetare) redan var organiserade i riksorganisationer och dylika för övriga besättningskategorier snart vore att vänta. Det beslöts därför att bilda en ren arbetsgivareförening med anslutning till Sveriges arbetsgivareförening och med möjligheter att framdeles utvidga föreningens verksamhetsområde. ⁸⁰

Efter ytterligare kommittésammanträden konstituerades Sveriges redareförening vid sammanträde i Göteborg den 24 nov. 1906. ⁸¹ I stadgarnas § 1 heter det bl. a.: »Sveriges redareförening . . . har till ändamål att sammansluta de svenska rederierna för tillvaratagande av deras gemensamma intressen såsom arbetsgivare och att, på sätt dessa stadgar närmare föreskriva, understödja föreningens medlemmar vid uppkommande tvister mellan dem, å ena, och personer anställda å deras fartyg eller stuvare och stuveriarbetare, å den andra sidan.» ⁸² Av den första styrelsens medlemmar var två personer samtidigt styrelseledamöter i SAS. ⁸³

Före 1906 fanns i Sverige lokala redareföreningar (t. ex. Norrlands

⁷⁹ Förslag till stadgar för en svensk rederiförening upprättat av de härför utsedda kommitterade jämte kommitterades protokoll, Sthlm 1906, s. 11.

⁸⁰ Ibid. s. 4 f. — Sveriges redareförening är ännu ej ansluten till SAF; verksamhetsområdet har däremot kraftigt utvidgats (Sveriges redareförening, Minnesskrift 1906—56, Gbg 1956, samt nedan).

⁸¹ Protokoll vid redare- och kommittésammanträden i Göteborg den 7 och 8 nov. jämte därvid beslutade ändringar i förslag till stadgar för en svensk rederiförening, Sthlm 1906; Protokoll hållet vid konstituerande sammanträde med Sveriges Redareförening å Hotel Rydberg i Stockholm den 24 nov. 1906, Sthlm 1906; Sveriges Redareförening, a. a. s. 13 ff.

⁸² Stadgar för Sveriges Redareförening, Sthlm 1906.

⁸³ Sveriges Redareförening, a. a. s. 16, SASÅ 1952, s. 49 f.

ångfartygs rederiförening, Stockholms rederiförening och Göteborgs rederiförening. 1906 bildades Svensk skeppsrederiförening för segelfartyg, 1907 Sveriges segelfartygsförening och 1908 Kanalflottans rederiförening. Aktiviteten inom organisationsbildningen bland företagarna var som synes stark vid denna tid.⁸⁴

Även bland arbetstagarna bildades vid denna tid rikssammanslutningar (delvis genom ombildning av lokala föreningar), t. ex. Svenska maskinbefälsförbundet 1905 och Sveriges fartygsbefälsförening 1907. Svenska transportarbetareförbundet hade bildats redan 1897.⁸⁵ Inom detta bildades som sektion Svenska sjömans- och eldareförbundet år 1900. Organiserandet av sjömännen gick mycket trögt och förbundet uttraderades praktiskt tagit vid storstrejken 1909.⁸⁶ Transportarbetareförbundets huvudsakliga verksamhet gällde emellertid organiseringen av hamn- och stuveriarbetarna.⁸⁷ Här utvecklade förbundet med Charles Lindley i spetsen en stark aktivitet, och det var utan tvivel mera redarnas funktion som arbetsgivare åt stuveriarbetarna än åt de ombordanställda som föranledde dem att sammansluta sig i en arbetsgivareorganisation.⁸⁸ Förhållandet i hamnarna var extra känsligt, då det utom redare och stuveriarbetare även fanns företagargruppen stuvare med flytande gränsdragning till stuveriarbetarna.⁸⁹

Arbetsstatistiken är visserligen mycket bristfällig för denna tid, men enligt de under ledning av Gösta Bagge sammanställda siffrorna synes speciellt åren 1903—05 innebära en kraftig stegring i konflikterna inom hamn- och stuveriarbetarfacket jämfört med åren närmast dessförinnan, vad gäller antal förlorade arbetsdagar och inblandade arbetare.⁹⁰ Strejker inom sjömansyrket var däremot mycket fåtaliga.

I Svensk Flagg är kommentarerna till bildandet av Sveriges redareförening mycket välvilliga. Man hänvisar till att arbetstagarna är organiserade över nästan hela linjen och till en aktuell hamnkonflikt

⁸⁴ SAF tillkom som bekant 1902.

⁸⁵ Ch. Lindley, Svenska transportarbetareförbundet, Historik, I, Sthlm 1943, s. 41 ff.

⁸⁶ Hjern, a. a. s. 19.

⁸⁷ Lindley 1943, a. a. s. 161; passim.

⁸⁸ Sveriges Redareförening, a. a. s. 10 ff., s. 35 f.; Hasslöf, a. a. s. 130, s. 152 f.; Lindley 1943, a. a. s. 175.

⁸⁹ 1906 bildades Norrlands stuvareförbund. — Förekomsten av kooperativa stuveriföretag komplicerade förhållandena (G. Hagberg, Norrlands stuvareförbund 1906—1931, Sthlm 1931, s. 13 ff.; Lindley 1943, a. a. s. 127 ff.).

⁹⁰ Ch. Lindley, Transportarbetareförbundets (internationella och svenska) start och utveckling 1897—1907, Sthlm 1907, tab. VI: 1.

i Stockholm .En sammanslutning av redarna är »en absolut nödvändighet».⁹¹

Svaret på frågan, om Sveriges redareförening vid starten 1906 kunde betraktas som en kompletterande eller en konkurrerande sammanslutning till Sveriges allmänna sjöfartsförening, måste bli, att den var avsedd som ett komplement, och att den vid starten hade ett från Sjöfartsföreningen ganska avgränsat arbetsområde.

Sveriges allmänna sjöfartsförening 1945—1957

Under åren 1946—57 verkade en omfattande utredning på sjöfartens område, 1946 års sjömanskommitté, vars förslag framför allt ledde till nya sjöarbetstids- och sjömanslagar, vilka hade en betydelsefull inverkan på sjöfartens ekonomiska förhållanden. Förslagen väckte då de framlades livlig, ja hetsig, diskussion i den inflammerade ekonomisk-politiska debatten i Sverige under senare hälften av 1940-talet.

Hur kom de antydda förhållandena att påverka Sjöfartsföreningens verksamhet?

Föreningens konstitution

Ingripande förändringar i representationen i styrelsen hade skett 1921, då gruppindelningen ändrades på flera punkter. Efter dessa och en del senare och smärre ändringar skulle föreningens styrelse år 1945 ha följande sammansättning enligt stadgans § 4:

- (1) 3 repr. för den maskindrivna större lastfartygsflottan,
- (2) 1 » » » » » mindre »
- (3) 1 » » » större segelflottan,
- (4) 1 » » » mindre »
- (5) 1 » » » större passagerarfartygsflottan,
- (6) 1 » » » mindre »
- (7) 1 » » » sjögående pråm- och bogserfartygsflottan,
- (8) 1 » » fartygsteknici,
- (9) 1 » » sjöassuradörerna,
- (10) 1 » » skeppsklarerarna (skeppsmäklarna),
- (11) 2 » » befälhavarna och styrmännen,
- (12) 1 » » maskinisterna,
- (13) 1 » » sjöfolket av manskapsklassen.⁹²

⁹¹ Svensk flagg, nr 46 och 48: 1906.

⁹² SAST 1945, s. 29.

De viktigaste ändringarna i styrelsens sammansättning är att representationen från lastfartygsflottan differentierats, att skeppsklarerarna (skeppsmäklarna) och pråm- och bogserfartygsflottan fått företrädare samt att styrmännen fått en representant, varvid gruppen befälhavare och styrmän utökats till två ledamöter.

Redarna hade nu 9 representanter, de anställda 4, vartill kom 3 övriga (tekniker, assuradörer och skeppsklarerare) samt ordföranden, som 1917—44 varit redare, men från 1944 ämbetsman.⁹³ Enligt den ursprungliga stadgan hade redarna 6 företrädare, de anställda 3, vartill kom 2 övriga (tekniker och assuradörer) samt ordföranden, som vid föreningens start var redare (G. O. Wallenberg).

Röstningen vid styrelseval gick 1945 i princip till på samma sätt som vid starten (§ 12). Redarnas och assuradörernas ledamöter valdes genom direkta val med graderad rösträtt. Undantag var företrädarna för pråm- och bogserfartygsflottan, som utsågs av Kommerskollegium i likhet med representanterna för fartygsteknikerna. Beträffande den större segelflottan lämnade Sveriges segelfartygsförening förslag, varefter årsmötet valde; beträffande den mindre segelflottan utsåg nämnda förening ledamot. Befälhavare, styrmän och maskinister utsågs indirekt genom elektorer valda inom resp. däcksbefäls- och maskinbefälsföreningar, medan sjöfolkets representanter utsågs av Sjöfolksförbundet. Skeppsklarerarnas ombud valdes slutligen av Sveriges skeppsklarerare- och skeppsmäklareförening. Valordningen var alltså tämligen komplicerad och oenhetlig. — 1954 tillkom som ny medlemsgrupp stuvarna.⁹⁴

Vid årsmötet 1956 förändrades föreningens representation avsevärt. Nu blev SAS helt och hållet ett samorgan för en rad skilda sammanslutningar på sjöfartens område, en »föreningarnas förening».

Styrelsen utökades till 19 medlemmar plus ordföranden (samt därtill suppleanter för de 19). Representationen blev följande:

- (1) 3 repr. för den maskindrivna större lastfartygsflottan,
- (2) 1 » » » » medelstora och mindre lastfartygsflottan,
- (3) 2 » » segelflottan,

⁹³ Ordf. var efter G. O. Wallenberg: 1907—13 landshövdingen, sedermera regeringsrådet C. J. A. Wall, 1913—17 konteramiralen A. Lindman, 1917—25 skeppsredaren D. Broström, 1925—44 konteramiralen H. Ericson (verkst. dir. i Stockholms Rederi AB Svea 1918—34, därefter styr. ordf. där till 1944); 1944—50 justitierådet A. Bagge, 1950—63 justitierådet H. Forssman, från 1963 justitierådet E. Hagbergh (SASÄ 1952 ff.).

⁹⁴ SAST 1945, s. 29; SASÄ 1954/55, s. 30.

- (4) 1 repr. för den större passagerarfartygsflottan,
- (5) 1 » » » mindre »
- (6) 1 » » » sjögående pråm- och bogserfartygsflottan,
- (7) 1 » » skeppsbyggarna,
- (8) 1 » » sjöassuradörerna,
- (9) 1 » » skeppsklarerarna och skeppsmäklarna,
- (10) 1 » » speditörerna,
- (11) 1 » » stuveriarbetsgivarna,
- (12) 2 » » fartygsbefälen,
- (13) 1 » » maskinbefälen,
- (14) 1 » » sjöfolket av manskapsgrad,
- (15) 1 » » hamn- och stuveriarbetarna.

Valen av dessa skulle nu (enligt § 12) helt ske genom skilda riksorganisationer: Grupperna 1—2 och 4—5 utses av Sveriges redareförening, grupp 3 av Rederiföreningen för mindre fartyg (f. d. Sveriges segelfartygsförening), grupp 6 av SAF, grupp 7 av Sveriges varvsindustriförening, grupp 8 av Sjöassuradörernas förening, grupp 9 av Sveriges skeppsklarerare- och skeppsmäklareförening, grupp 10 av Sveriges speditörföreningars riksförbund, grupp 11 av Södra Sveriges stuvareförbund och Norra Sveriges stuvareförbund gemensamt, grupp 12 av Sveriges fartygsbefälsförening, grupp 13 av Svenska maskinbefälsförbundet, grupp 14 av Svenska sjöfolksförbundet samt grupp 15 av Svenska transportarbetareförbundet.⁹⁵

Föreningens styrelse omfattar nu 9 redare, 5 företagare från övriga grenar inom sjöfartsnäringen, 5 arbetstagarrepresentanter samt ordföranden, som alltsedan 1944 varit ämbetsman, dvs. företagarna har en stark dominans.

Det korporativa draget står kvar — föreningen består av både arbetsgivare- och arbetstagarrepresentanter.

Diskussionerna om föreningens program

Som utgångspunkt kan tagas ett styrelsebeslut av den 17 april 1945, vilket godtogs av årsmötet den 29 maj, om ändring av ett moment i § 7 av stadgarna. Den gamla formuleringen löd: »att avgiva utlåtande över till föreningen remitterade ärenden.» Den nya blev: »att avgiva utlåtanden över till föreningen remitterade frågor, i vilka de i föreningen representerade yrkesgrenarnas intressen sammanfalla, dock att, där någon av styrelsens medlemmar anser, att nämnda förutsättning ej föreligger och därom snarast efter mottaget

⁹⁵ SASÅ 1956/57, s. 54, 211 ff.

meddelande om remissen underrättar föreningens sekreterare, utlåtande i ärendet ej må avgivas.»⁹⁶

Vad kan ha föranlett denna väsentliga ändring?

Av föreningens styrelseprotokoll framgår, att denna fråga anknyter till en 1943 förd diskussion angående riktlinjerna för föreningens fortsatta verksamhet.

Den 18 nov. 1943 hölls sammanträde med vice ordförandena och styrelsens delegerade i denna sak.⁹⁷ Av protokollet framgår, att kritiken mot föreningen kommit från redarhåll, främst från redarkretsar i Göteborg med nära anknytning till Sveriges redareförening, som ogillade föreningens remissverksamhet. Remissvaren ansågs alltför urvattnade. En redare menade att yttrandena skulle begränsas och i varje fall ej göras i frågor som rörde de anställda. En röst höjdes för att föreningen borde ombildas till enbart en nämnd för organisering av sjöfartsriksdagarna. Inget beslut fattades, utan en delegation tillsattes i frågan.

Påföljande år inkom före årsmötet avsägelse från fortsatt ledamotskap av föreningens styrelse från generalkonsuln Gunnar Carlsson, Göteborg (Rederi AB Transatlantic) och skeppsredaren K. R. Bökman, Göteborg (Rederi AB Svenska Lloyd). Carlsson var 1925—48 ordf., Bökman 1943—48 vice ordf. i Sveriges Redareförening. Då styrelsen ej var föremål för val detta år (med undantag för ordförandeposten), bordlades saken.⁹⁸

Som efterträdare till amiral Ericson, som önskade avgå av åldersskäl, hade i förstane generalkonsul A. Ax:son Johnson ställt sig till förfogande. Emellertid avböjde han senare kandidatur. I brev till skeppsredare Em. Högberg motiverade han detta. Bl. a. ansåg han att föreningen icke hade samma mission att fylla som tidigare. De olika organisationerna, som ingår i föreningen, vore nu så starka

⁹⁶ SAST 1945, s. 85.

⁹⁷ Närvarande var: Ordf. konteramiral Ericson, Stockholm (Rederi-Svea), skeppsredaren J. Gorthon, Hälsingborg (Gorthon-rederierna), v. ordf., generalkonsuln P. G. Thulin, Stockholm (skeppsmäkteriföretaget Nordström & Thulin; styrelseledamot i Rederi-Svea m. fl. rederier), skeppsredaren Em. Högberg, Stockholm (dir. i Rederi-Svea), skeppsredaren S. Redig, Hälsingborg (Transmarin), konteramiral E. Wetter, Göteborg (Svenska Orientlinjen /Broströmskoncernen/), generalkonsuln Axel Jonsson, Göteborg (Svenska Amerikalinen /Broströmskoncernen/), sjökaptenen G. Osvald (Fartygsbefälsföreningen), generalkonsul O. Lamm, Stockholm (Stockholms sjöförsäkrings AB) samt sekreteraren i föreningen byrådir. greve F. von Schwerin. (SAS prot.) — Av dessa var H. Ericson, Gorthon, Högberg, Redig och Axel Jonsson också ledamöter av Redareföreningens styrelse (Sveriges Redareförening årsbok 1943).

⁹⁸ SAS korrespondens 1944, likalydande brev (utan egentlig motivering) av den 24 resp. 22 april 1944; Sveriges Redareförening, a. a. s. 25 f.

och hölle nu så benhårt på sina egna intressen, att ett gemensamt uttalande måste bli ganska urvattnat. Johnson ansåg, att redarnas intressen med större tyngd kunde hävdas av Sveriges redareförening och att om i enstaka fall ett samgående mellan de olika intressegrupperna vore påkallat, detta skulle kunna ske utan SAS:s medverkan. Den fördel SAS haft framför Redareföreningen som kontaktorgan mellan redarna och statsmakterna skulle den senare kunna överta genom att förlägga sina årsmöten till Stockholm.⁹⁹ Dvs. Johnson tvivlade på Sjöfartsföreningens existensberättigande.

Till ordförande valdes 1944 justitierådet Algot Bagge.

1945 återkom skeppsredarna Carlsson och Bökman med sina avsägelser. Brevväxlingen, till vilken hänvisas i SAS protokoll, har ej återfunnits, men enligt protokollet ansåg de att föreningen »icke i regel borde yttra sig över aktuella sjöfartsfrågor, som av myndigheterna remitterats till föreningen såsom en allmän sjöfartsorganisation».¹⁰⁰

Den ovan nämnda stadgeändringen genomfördes alltså som ett villkor för deras fortsatta ledamotskap av föreningens styrelse.

Den tidigare ställda frågan om arbetsfördelningen mellan Sjöfarts- och Redareföreningarna får alltså nu stark aktualitet. Föreningarna, som från början hade skilda arbetsuppgifter, står nu som rivaler. Resultatet av kontroversen blev att Sjöfartsföreningens verksamhet i ett viktigt avseende inskränktes och neutraliserades. Relationerna mellan Redareföreningen och Sjöfartsföreningen tas åter upp något längre fram i uppsatsen (s. 164 f.).

Verksamheten

Den s. k. 1946 års sjömanskommitté tillkallades enligt K. M:ts bemyndigande av statsrådet Myrdal den 22 jan. 1946. Enligt direktiven hade utredningen tillsatts efter skrivelser från Sjöfolksförbundet, Fartygsbefälsföreningen och Maskinbefälsförbundet med begäran om utredning för allmän översyn av sjöfolkets levnads- och arbetsvillkor m. m., som inte vore jämförliga med dem som erhöles

⁹⁹ SAS korrespondens 1944, vidimerad avskrift av brev från Johnson till Högberg, 15 april 1944. — Johnson var vice ordf. i Sveriges Redareförening 1943—48.

¹⁰⁰ SAS prot. den 17 april 1945, § 4. Bidragande skäl kan också ha varit motsättningar mellan Göteborgs- och Stockholmsredare, i det senare fallet speciellt Rederi-Svea, som förberedde en expansion av sin transatlantiska linjefart. 1943 hade f. ö. Sveabolaget fyra representanter i SAS styrelse.

av dem som arbetar i land.¹⁰¹ Utredningens personsammansättning var intresserepresentativ.

Kommittén presterade följande sex delbetänkanden: Valfärdsanordningar i hamn (SOU 1947: 29), Förslag till sjöarbetstidslag (SOU 1948: 16), Sjöfolkets arbetslöshet i utländsk hamn (SOU 1949: 51), Förslag till sjömanslag m. m. (SOU 1951: 22), Sjömännens sjukförsäkring (SOU 1952: 10) samt Mönstring och registrering av sjöfolk (SOU 1957: 29).

Kommitténs skilda förslag genomfördes successivt till stora delar. De mest kontroversiella frågorna gällde de nya sjöarbetstids- resp. sjömanslagarna.

Den förra innebar i stora drag en anpassning till en internationell konvention beslutad på Internationella arbetskonferensen i Seattle 1946, ehuru Sverige, i likhet med de flesta sjöfartsnationer, inte ratificerat densamma. Sjömanskommitténs förslag till ny sjöarbetstidslag liksom sedan den beslutade nya lagen, avsåg att närma sjöfolkets arbetstid till den i land vanliga arbetstiden: 8-timmars arbetsdag och 48-timmarsvecka. En konsekvens härav blev, att man med vissa undantag (de s. k. paragraffartygen) fick övergå till att indela dygnet i tre vakter i st. f. två, vilket medförde ökade besättningsstyrkor och stegrade övertidsersättningar. Särskilt den mindre och medelstora skeppsfarten drabbades av kraven på större besättningar och ombyggnad av bostadsutrymmen samt en alltmera kännbar utländsk konkurrens.

Sjömanslagen reglerar de sjöfartsanställdas anställningsvillkor och sociala förmåner. Även denna lag bidrog till att öka sjöfartens driftskostnader.

Hur avspeglar sig förslagen från denna kommitté samt därpå grundade reformer i SAS:s verksamhet?

Inte något av överläggningsämnena på sjöfartsriksdagarna berörde direkt något av utredningsförslagen. Men i debatterna i vissa av ämnena kunde man givetvis inte undgå att komma in på frågor med anknytning till utredningarna.

Vid 1947 års sjöfartsriksdag hette ett av ämnena »Sjöfartens rekryteringsfrågor». Härvid redogjorde kommerserådet G. Böös för sjömanskommitténs första betänkande (SOU 1947: 29) samt för 1943 års sjöbefälsutbildningssakkunnigas förslag (SOU 1947: 31).¹⁰² I den tämligen omfattande diskussionen yttrade sig bl. a. företrädare för

¹⁰¹ Post- och inrikes tidningar, 25 jan. 1946.

¹⁰² SAST 1947, s. 98 ff.

sjöfolket och befälhavarna. Beträffande det förstnämnda betänkandet uttalade sig föreningen inte, däremot gjorde man det i fråga om sjöbefälsutbildningssakkunnigas förslag.¹⁰³

I febr. 1948 publicerades det mest omdebatterade av sjömanskommitténs förslag, dvs. förslaget till ny sjöarbetstidslag (SOU 1948: 16). Förslaget blev lag med smärre ändringar. Från sjöfolkets sida ansågs lagen inte tillräckligt långtgående, på redarhåll ansågs den som förödande och krävdes vidsträckta dispenser och även revision av lagen i talrika propåer de följande åren.¹⁰⁴

Förslaget till ny sjöarbetstidslag lämnar inget spår efter sig i 1948 eller 1949 års sjöfartsriksdagar, som behandlade de allmänna utvecklingstendenserna inom kommunikationerna resp. hamnstölder, sjösäkerhet och sjöfart under krig. Föreningen fick betänkandet på remiss men med hänsyn till invändningar inom styrelsen beslöt den att inte avge remissyttrande med hänvisning till § 7 i stadgorna.¹⁰⁵

På 1950 års sjöfartsriksdag behandlades bl. a. trampsjöfartens och motorsegelflottans aktuella förhållanden. Det var i bägge fallen redare som höll inledningsanförandena. Härvid kom man in på sjöarbetstidslagens konsekvenser. I diskussionerna deltog även arbetstagsidans representanter. Något uttalande gjordes ej heller i detta fall. Betänkandet om sjöfolkets arbetslöshet i utländsk hamn (SOU 1949: 51), publicerat hösten 1949, diskuterades icke.

Hösten 1951 kom sjömanskommitténs förslag till ny sjömanslag (SOU 1951: 22). Föreningen fick förslaget på remiss, men styrelsen avböjde att yttra sig, sedan generalkonsul G. Carlsson anmält, att han ansåg det vara en kontroversiell fråga.¹⁰⁶

Vid 1952 års möte behandlades sjöfolkets yrkesutbildning resp. rekryteringen till sjöbefälsyrkena. I det första ämnet var för första gången en företrädare för Sjöfolksförbundet en av inledarna. Debatten kom inte in på sjöarbetstids- eller sjömanslagarna.¹⁰⁷

Vid årsmötet 1953 i Sundsvall behandlades Norrlands sjöfartsproblem. I diskussionen om rationaliseringsarbetet i hamnarna deltog bl. a. även ett par hamnarbetarrepresentanter.¹⁰⁸ Sjömanskom-

¹⁰³ SAS prot. den 9 okt. 1947.

¹⁰⁴ Debatten i riksdagen: AK 1948: 30, s. 104 ff., FK 1948: 30, s. 87 ff. Om uppfattningen på redarhåll: Svensk sjöfartstidning 1948 (spec. 14, 22, 44) ff., Sveriges Redareförening, a. a. s. 149 ff.

¹⁰⁵ SAS prot., 18 mars 1948. — Vid styrelsesammanträde den 19 nov. 1949 beslöts att ej yttra sig över ett förslag om revision av varumärkes- och firmalagstiftningen på begäran av assuradörernas representant (SAS prot.).

¹⁰⁶ SAS prot., 29 sept. 1951.

¹⁰⁷ SASÅ 1952, s. 69 ff.

¹⁰⁸ SASÅ 1953—54, s. 88 ff. — Hamn- och stuveriarbetarna blev företrädare i Sjöfartsföreningen först 1956.

mittens förslag om sjömännens sjukförsäkring (SOU 1952:10) har ej i någon form behandlats av Sjöfartsföreningen.

På styrelsesammanträde den 12 maj 1955 överlades om revision av grunderna för föreningens verksamhet. Det ansågs önskvärt att föreningen med sin sammansättning av företrädare för olika yrkesgrupper även finge ta ställning till och yttra sig över frågor i vilka stridiga meningar gör sig gällande grupperna emellan. Det uppdrogs åt sekreteraren att upprätta förslag till ändring av § 7 i denna riktning. Vid detta sammanträde var ingen arbetstagarrepresentant närvarande, liksom inte heller någon göteborgsredare.¹⁰⁹ Den 4 maj 1956 meddelades vid styrelsesammanträde att styrelsedelegerade ej vore beredda att lämna förslag till ny formulering av § 7.¹¹⁰ Denna fråga har i fortsättningen ej figurerat i styrelseprotokollen.

Varken sjömanskommitténs sista betänkande (SOU 1957:29) eller förslaget om stöd åt den mindre och medelstora skeppsfarten (SOU 1955:2) har behandlats av Sjöfartsföreningen. På begäran av Maskinbefälsförbundet avböjde föreningen 1957 att yttra sig över ett förslag angående revision av de nordiska sjölagarna.¹¹¹

Vid årsmötet 1957 beslöt Sjöfartsföreningen enhälligt att göra ett uttalande angående nödvändigheten av att företagsbeskattningen väsentligen lättas för sjöfartsnäringen.¹¹² Några dagar sedan styrelsen effektuerat detta beslut till K. M:t lät Sjöfolksförbundets styrelserepresentant genom föreningens sekreterare till finansdepartementet insända en motiverad reservation.¹¹³ Trots detta gjorde föreningen 1958, med hänvisning till att dess och Redareföreningens tidigare framställningar i ärendet ej föranlett någon åtgärd, en ny framställning angående ändring i gällande bestämmelser.¹¹⁴

Det vill synas som om Sjöfartsföreningen här använt sig av möjligheten att göra självständiga framställningar även i kontroversiella frågor, då stadgeändringen 1945 (§ 7) endast gällde remissyttrandet, varvid vetorätt tillförsäkrades styrelseledamöterna. Beträffande framställningar föreligger däremot enligt stadgans ordalydelse inga sådana inskränkningar.

¹⁰⁹ SAS prot., 12 maj 1955, § 9.

¹¹⁰ SAS prot., 4 maj 1956, § 1.

¹¹¹ SAS prot., 28 jan. 1957.

¹¹² SAS prot., 28 maj 1957, årsmötesprot. § 11, styr.prot. § 6; SASÅ 1956/57, s. 198. — Representanter för fartygsbefälhavare och sjöfolk var närvarande. — Utlåtandet avtryckt i SASÅ 1958/59, s. 141 f. Det var samordnat med ett liknande från Redareföreningen (ibid.).

¹¹³ SASÅ 1958/59, s. 142 f. — Han hade varit närvarande, när det enhälliga beslutet fattades på årsmötet.

¹¹⁴ SAS prot., 2 juni 1958; SASÅ 1958/59, s. 145 f. — Framställningen föranledd av ett nytt årsmötesbeslut den 2 juni 1958, SASÅ 1958/59, s. 99.

Som framgår av ovanstående tog föreningen icke på någon punkt ställning till Sjömanskommitténs förslag. Överhuvudtaget har Sjöfartsföreningens remissverksamhet varit blygsam under denna period och gällt perifera ämnen. Dock har vid mitten av 50-talet kunnat märkas en tendens att aktivera föreningen även i kontroversiella frågor, varvid föreningen krävt en särställning för sjöfartsnäringen i beskattningsfrågor.

Föreningens aktivitet 1902—06 jämförd med 1945—57

Om man jämför föreningens verksamhet tiden 1902—06 och 1945—57, finner man ganska stora skillnader. För det första har diskussionsämnenas antal minskat avsevärt vid sjöfartsriksdagarna, för det andra, medan man den första perioden gjorde talrika framställningar till statsmakterna, har det på årsmötena 1945—57 endast en gång (1957) gjorts någon framställning med anledning av överläggningarna (i någon mån kan det förklaras av att styrelsen i större omfattning tagit egna initiativ utan årsmötesbeslut), för det tredje att antalet remissuttalanden är avsevärt lägre under den senare perioden.

En överslagsberäkning ger vid handen att av de ca 30 överläggningsämnena perioden 1902—06 ca $\frac{1}{3}$ rör frågor som kan karakteriseras som av primärt intresse för redarna-företagarna. Perioden 1945—57 var överläggningsämnena också ca 30, varav kanske ett par-tre är av övervägande redarintresse.

Beträffande framställningarna och yttrandena är antalet 1902—06 likaledes ca 30, varav bortåt hälften verkar beröra främst redarnas intressen. Under den senare perioden, då föreningen ej gjorde remissyttrandena i frågor, där motstridande intressen ansågs föreligga inom sjöfartsnäringen, har antalet framställningar och yttrandena minskats till 15 (på 13 år), varav en framställning av sjöfolkets företrädare ansetts alltför ensidigt hävda redarnas synpunkter (se ovan s. 162).

I diskussionerna på årsmötena deltog under den första perioden från arbetstagsarsidan maskinister och sjökaptener mycket flitigt, men inga från manskapshåll (jf. ovan s. 148 f. beträffande styrelsesammanträdena). Tiden 1945—57 var även sjöfolksrepresentanterna ofta i elden. 1952 håller t. o. m. en företrädare för Sjöfolksförbundet inledningsanförande. Beträffande inledningsanförandena är en väsentlig skillnad mellan perioderna, att de i allt större utsträckning

hållits av ämbetsmän från verk med anknytning till sjöfarten under den senare perioden. Dessa ämbetsmän var också mycket talrikare företrädare i diskussionerna 1945—57 än 1902—06.

Kan man spåra någon förändring beträffande ämnesvalet mellan de båda perioderna?

Egendomligt nog verkar »förvaltningsfrågorna» ha varit talrikare tiden 1903—06 än 1945—57. Men uppläggningsen av frågorna har en karaktärsskillnad. Under den första perioden var det ofta frågor, som var under behandling inom något verk eller väntades komma före i riksdagen,¹¹⁵ och föreningen gjorde i samband härmed uttalanden och framställningar rörande sina önskemål. Under den senare perioden var det oftast så, att ämbetsmän informerade om aktuella projekt, varefter diskussion följde. Den avslutades dock icke, väl att märka, annat än undantagsvis med att föreningen gjorde något uttalande.

Beträffande ämnesvalet kan f. ö. den tendensen spåras under den senare perioden, att ämnena allt oftare hade en mera vidsträckt syftning, ofta gällde samordningen (tekniskt eller administrativt) av redarnas, arbetstagersammanslutningarnas, kommunernas och statens verksamhet.

Det torde ha framgått av det föregående, att föreningen under den första perioden (1902—06) hade en aktivare och mera direkt arbetsmetod, som gick ut på att på ett tidigt stadium påverka de beslutande och verkställande organen i en för sjöfartsnäringen och speciellt redarna förmånlig riktning, än under tiden 1945—57, då man opererade försiktigare och mera koncentrerade sig på den informativa funktionen i direkt samband med sjöfartsriksdagarna, där representanter för sjöfartsnäringens företagare och anställda träffade företrädare för beslutande och administrativa myndigheter. Under mellantiden hade de i Sjöfartsföreningen ingående sammanslutningarna vuxit sig allt starkare, och deras skilda intressen hade klarare utkristalliserats. Föreningen har under dessa senare år haft att välja mellan kompromissuttalanden eller inga opinionsyttringar alls. Det senare alternativet har framtvingsats när det gäller remissuttalanden.

Relationerna till Sveriges redareförening

Avsikten med Sveriges redareförening vid starten 1906 hade alltså varit att den i första hand skulle bli en arbetsgivareförening, ev.

¹¹⁵ Jf Gerentz, a. a. s. 15.

med senare utvidgning av verksamheten, men man var angelägen att inte komma i konflikt med SAS (s. 152 ff. ovan).

Redan omkring 1916 säges emellertid i en rapport beträffande Redareföreningens första tioårsperiod, att föreningen »från att förut huvudsakligen hava varit en ren arbetsgivareförening alltmera utvecklats till ett organ för tillvaratagande av redarnas intressen inför statsmakterna och ämbetsverken». Verksamheten som remissinstans har dock inte blivit betydande förrän på 1930-talet.¹¹⁶ Sjöfartsföreningen, å andra sidan, fick, som redan påvisats, minskad betydelse som remissorgan från omkring 1945. Successivt har alltså Redareföreningen övertagit en stor del av Sjöfartsföreningens uppgifter.

Denna utveckling ledde åtminstone tidvis till tämligen ansträngda relationer mellan organisationerna, i varje fall omkring åren 1943—45, som redan omtalats. Tongivande göteborgsredare i Redareföreningens ledning fann Sjöfartsföreningens remissverksamhet alltför kompromissartad, som den ju också måste bli i en organisation av denna typ. Denna misstämning rådde, trots att vid denna tidpunkt, liksom ofta dessförinnan och även senare, en stor del av styrelseledamöterna i Sjöfartsföreningen samtidigt också tillhörde styrelsen för Redareföreningen (1943—45 gällde detta 8 av Sjöfartsföreningens styrelseledamöter).¹¹⁷ Resultatet av redarnas aktion blev att Sjöfartsföreningen upphörde att vara språkrör för sjöfartsnäringen i frågor av betydande och mera specifikt redare/företagareintresse.

Trots detta finner man även efter dessa händelser exempel på samordning av de två föreningarnas verksamhet (framställningen om lindrad företagsbeskattning 1957, se ovan s. 162).

De av SAS arrangerade sjöfartsriksdagarna är dock kontakt- och diskussionsorgan — för att inte säga publicitetsorgan — som Redareföreningen ej kunnat ersätta.

Sammanfattning

Sveriges allmänna sjöfartsförening har från sitt grundande 1902 successivt utvecklats till ett korporativt organ i den meningen att den alltmer fullständigt kommit att omfatta de olika företagar- och arbetstagargrupperna inom sjöfartsnäringen. Den har dock aldrig

¹¹⁶ Sveriges Redareförening, a. a. s. 154 f.

¹¹⁷ Sveriges Redareförenings årsbok 1943—45 jämfört med SASÅ 1952, s. 49 ff. — Hans Ericson var till 1943 jämte ordf. i Sjöfartsföreningen även vice ordf. i Redareföreningen (Sveriges Redareförening, a. a. s. 25).

Sjöfartskonjunkturerna 1895—1910.
Index 1895=100

År kol. 1	Det svenska handels- tonnaget Segel— + ångf. kol. 2	Svenska intjänade brutto- frakter i utrikes fart (i löpande priser) kol. 3	Internationellt trampfraktindex kol. 4
1895	100	100	100
1896	107	114	100
1897	117	129	100
1898	129	141	121
1899	140	163	116
1900	149	190	136
1901	156	162	102
1902	160	155	88
1903	166	165	88
1904	176	174	88
1905	194	194	91
1906	203	212	93
1907	217	231	96
1908	225	227	80
1909	230	232	82
1910	231	272	89

Källor, Sverige: Statistisk översikt av det svenska näringslivets utveckling åren 1870—1915 (Stat. medd., Ser. A, band III: 1), Sthlm 1919, tab. 52 resp. 59; internationellt: L. Isserlis, Tramp shipping cargoes and freights (i Journal of the Royal Statistical Society, vol. 101, London 1938), s. 122.

varit korporativ i den bemärkelsen att den krävt eller fått sig tilldelad statlig tvångsmakt i någon form. Spörsmålet om Sjöfartsföreningen har haft betydelse för utjämningen av motsättningar mellan företagare och arbetstagare, vilket delvis varit syftet med korporativa organisationer på andra håll i världen,¹¹⁸ är svårt att klart besvara. Sådana frågor har emellertid aldrig upptagits till behandling på sjöfartsriksdagar eller i andra sammanhang inom föreningen, så långt källmaterialet utvisar. Syftet med organisationen har heller aldrig i stadgar o. d. påståtts vara av den arten.

Sjöfartsföreningens arbetsmetoder har förändrats betydligt under de gångna åren. Under sina första år använde föreningen mera direkta och aktiva påtryckningsmetoder på administrations- och regeringsorgan på ett tidigt stadium av behandlingen av för sjöfarten viktiga frågor. Under den sist behandlade perioden har funktionen som informations- eller PR-organ blivit mest framträdande.

¹¹⁸ Heckscher, a. a. s. 172.

I centrum för föreningens verksamhet står nu mera definitivt än tidigare årsmötena, de s. k. sjöfartsriksdagarna, där företrädare för den statliga och kommunala administrationen för utbyte av informationer sammanträffar med sjöfartsnäringens skilda grupper av företagare och anställda. Främsta orsaken till denna utveckling har varit att föreningens skilda grupper successivt blivit alltmera medvetna om sina egna särpräglade intressen. Det har blivit allt svårare att formulera ett enhetligt »sjöfartsintresse».

PLATON OM IDEALSTATEN

Av fil. mag. ROLF EJVEGÅRD, *Stockholm*

Sanningssägarna är många,
deras sanningar likaså.
Jag gör ej anspråk på att tillhöra
denna mångskiftande skara.
Jag lägger endast fram förslag
till debattämnen.

(*Rodolfo Giardino*)

Platons dialog Politeia har blivit uttolkad på många helt olika sätt.

Cassirer menar, att Rousseau hade rätt i att Politeia »icke såsom man skulle kunna tro av dess titel utvecklade någon statslära utan var den första avhandlingen om uppfostran».¹

Många platonkommentatorer menar, att Politeia är en skrift i etik och att Platon som exempel använder en viss statsteori för att belysa vad »rättrådighet» är. Majoriteten av platonkännarna anser dock, att syftet med Politeia endast skenbart är att bestämma vad som menas med »rättrådighet»,² och de håller före, att dialogen är ett arbete i politik och att dess verkliga syfte är att beskriva ett i någon bemärkelse idealiskt samhälle.

Några platontolkare har velat göra gällande, att Politeia ger en sammanfattande beskrivning av de grekiska statsbildningarna på Platons tid, andra att en framtida stat beskrivs, som antingen tänks bli verklighet med kausal nödvändighet eller tänks potentiellt kunna uppkomma. Popper kommer med en originell tolkning: »In spite of his repeated assertions, in the *Republic*, *Timaeus*, and *Critias*, that he is describing the distant past, and in spite of the parallel passages in the *Laws* whose historical intention is manifest, it is often assumed that it was his intention to give a veiled description

¹ E. Cassirer, *Myten om staten*, översättning av A. Ahlberg, Stockholm 1948, s. 77.

² Se t. ex. B. Russell, *Västerlandets filosofi och dess samband med den politiska och sociala utvecklingen*, översättning av A. Ahlberg, andra upplagan, Stockholm 1950, s. 125.

of the future. But I think that Plato meant what he said, and that many characteristics of his best state, especially as described in Books Two to Four of the *Republic*, are intended . . . to be historical . . ., or perhaps pre-historical. This may not apply to all characteristics of the best state.»³ Popper för alltså idealstaten till den föränderliga fenomenvärlden⁴ och till en länge sedan svunnen epok. Popper måste emellertid hålla med om att alla företeelser i idealstaten näppeligen kan ges historisk realitet, » . . . for example, the kingship of the philosophers . . . »⁵ (den enligt min mening viktigaste institutionen, som just gör att idealstaten endast kan anses existera i idévärlden).

Den mest utbredda åsikten bland platonforskarna tycks vara att i Politeia redogörs för hur man bör bygga upp den bästa staten (idealstaten) här på vår jord (i fenomenvärlden). Intimt sammankopplad med denna åsikt är uppfattningen, att Platon, efter ett misslyckat försök att realisera idealstaten, företog en revision av sina statspolitiska idéer, vilka sedan lades fram i dialogen *Nomoi*. Denna senare åsikt benämner jag »revideringsteorin». En förberedande studie till denna revision och alltså en sammanbindande länk mellan Politeia och *Nomoi* har man ansett dialogen *Statsmannen* vara. För dessa åsikter redogör jag med hjälp av citat under rubriken »Traditionell platonuppfattning».

Syftet med denna artikel är, att med hjälp av citat från de aktuella dialogerna låta Platon själv visa, att en annan tolkning av Politeia är mer rimlig och står i bättre överensstämmelse med Platons övriga filosofi än vad revideringsteorin och de därtill knutna uppfattningarna gör. Min tro⁶ är, att Politeia beskriver en idealstat som helt tillhör idévärlden, dvs. Politeias ämne är statens idé. Jag framställer min tro kategoriskt samtidigt som jag medvetet väljer citaten för den »traditionella platonuppfattningen» så att den blir tämligen onyanserad, detta för att om möjligt väcka debatt.

Platons idélära

Platontolkare har kommit fram till olika resultat beträffande idélärans utformning. Jag vill inte redogöra härför utan endast upp-

³ K. Popper, *The open society and its enemies*, Volume 1, *The spell of Plato*, Second edition (revised), London 1952, s. 45.

⁴ Termen »fenomenvärld» har jag lånat från Kants filosofi, där den sätts i relation till »Dinge an sich». Jag använder här termen som pendang till »idévärld».

⁵ a. a. s. 45.

⁶ Se not 50.

ställa några punkter som de flesta idéhistoriker är ense om. Dessutom har jag haft till princip att i möjligaste mån bara medta sinsemellan konsistenta punkter.

I dialogen *Politeia* har Platon på ett flertal ställen givit vinkar om hur han tänkt sig idévärldens beskaffenhet. Det största sammanhängande stycket om idéläran är den vision han redogör för i början av *Politeias* sjunde bok.⁷

Låt x vara en variabel i vars ställe vi kan insätta namn på föremål och företeelser i fenomenvärlden.⁸

Låt X vara en konstant och beteckna ett bestämt x .

Låt i vara en variabel i vars ställe vi kan insätta namn på föremål och företeelser i idévärlden.

Låt I vara en konstant och beteckna ett bestämt i .⁹

1.¹⁰ För alla x gäller¹¹ att x är X om och endast om x har del i I .¹²

Innebörden av 1 blir klar om vi tar ett par exempel och gör de substitutioner som ovan angivits.

För alla entiteter x i fenomenvärlden gäller att x är en häst om och endast om x har del i hästens idé.¹³

För alla entiteter x i fenomenvärlden gäller att x är vackert om och endast om x har del i skönhetens idé.

2. Om för alla x gäller att x är X om och endast om x har del i I , och om för alla x gäller att x är X om och endast om x har del i I' , så är I identiskt med I' .¹⁴

⁷ Kan det vara en tillfällighet att det just är i *Politeia* som Platon utförligast informerat om idévärlden? Om så inte är fallet, kan denna omständighet betraktas som stödjande min hypotes om idealstaten som idé bland andra idéer.

⁸ För att undvika alla missförstånd vill jag påpeka att de numrerade satserna inte är citat från Platon, men jag tror att de ger uttryck för hans intentioner.

⁹ Av formuleringen av dessa fyra antaganden framgår att jag förbigår vissa logiska och semantiska problem (exempelvis definitionen på namnrelation). Detta medför att jag kan formulera mina satser på ett enklare (men inte tydligare) sätt än vad annars skulle vara fallet. Jag tror emellertid, att mina satser är belysande för förståelsen av idéläran.

¹⁰ Den stilistiska formuleringen av dessa satser är den i matematisk logik vedertagna. Se t. ex. Williard Quine, *Mathematical Logic*, Cambridge 1955, s. 134—135 och Alfred Tarski, *Introduction to Logic*, Second edition, New York 1956, s. 55. Vid formuleringen av satserna 1—4 står jag i tacksamhetsskuld till A. Wedberg, *Filosofins historia, Antiken och medeltiden*, Stockholm 1958, s. 61.

¹¹ Jag formulerar mina satser med utgångspunkt från antagandet att fenomenvärlden och idévärlden med deras entiteter existerar. (Jfr not 88.)

¹² För platoncitats se vid not 62 i texten.

¹³ X kan sålunda beteckna klasser.

¹⁴ För platoncitats se vid not 70 i texten.

Om x är en häst endast i det fallet att x har del i I , och om x är en häst endast i det fallet att x har del i I' , så är I identiskt med I' .

Om x är vackert endast i det fallet att x har del i I , och om x är vackert endast i det fallet att x har del i I' , så är I identiskt med I' .

Från 1 och 2 kan man logiskt härleda 3.

3. Det finns ett och endast ett I sådant att för alla x gäller att x är X om och endast om x har del i I .¹⁵

Det finns bara en hästens idé.

Det finns bara en skönhetens idé.

4. För alla x gäller, att x har del i I om och endast om x inte är identiskt med I .¹⁶

En häst i fenomenvärlden är skild från hästens idé.

Någonting vackert i fenomenvärlden är skilt från skönhetens idé.¹⁷

5. För alla i gäller, att i är I om och endast om i är evigt och oföränderligt.

En häst i fenomenvärlden föds, växer och dör, men hästens idé har alltid funnits, kommer alltid att finnas och ändrar i intet avseende karaktär.

Vackra föremål uppstår, kan bli fula eller försvinna, men skönhetens idé ändrar aldrig i något avseende karaktär.

6. För alla x och för alla i gäller, att om x är X , och i är I , så är i mer verkligt än x .¹⁸

Denna sats menar Platon kan härledas ur 5. Idéerna måste vara mer verkliga, eftersom de alltid existerar, än fenomenen, som endast finns till korta tidsperioder.

Alla hästar i fenomenvärlden är endast skuggbilder av hästens idé.

Alla sköna ting i fenomenvärlden är mindre verkliga än skönhetens idé, som de har del i.

7. För alla x och alla i gäller, att om x är X , och i är I , så har i ett större positivt värde än x .

¹⁵ För platoncitater se vid not 75 i texten.

¹⁶ För platoncitater se vid not 73 i texten.

¹⁷ Det var framför allt på denna punkt Aristoteles satte in sin kritik av idéläran.

¹⁸ För platoncitater se vid not 66 i texten.

Detta är ett värdeomdöme, som innebär, att idévärlden är ett mönster,¹⁹ som fenomenvärlden bör söka uppnå. Av sats 4 följer att idealet aldrig kan nås.²⁰

Hästens idé är värdefullare än alla fenomenhästar.

Ju större del i skönhetens idé ett fenomen har, desto vackrare är det.

Traditionell platonuppfattning

Som antytts är den platonska statsteori, som framställs i statsfilosofiska handböcker och andra arbeten om politisk idéhistoria, nästan undantagslöst idealstaten beskriven i *Politeia*. Nämnas *Nomoi*, så sker det i allmänhet i förbigående och då i samband med revideringsteorin. De citat som nedan följer är exempel på den gängse platonuppfattningen. Urvalet av citerad litteratur kan kritiseras.²¹

a

Lindskog skriver i sin platonmonografi: »De dialoger, som i främsta rummet komma i fråga, då det gäller Platons statslära, äro 'Gorgias', 'Staten', 'Statsmannen' och 'Lagarna'. Av dessa äger 'Staten' den ojämförligt största betydelsen. I den dialogen finna vi klarast och åskådligast framställt, vad Platon innerst har tänkt och menat om det rätta sättet att organisera samhället . . . 'Statsmannen' och 'Lagarna' spela . . . rollen av efterskrift till 'Staten': de äro uttryck för Platons ansträngningar att anpassa sina åskådningar efter de reala förhållandena i världen . . . Såväl 'Statsmannen' som i ännu högre grad 'Lagarna' äro ett uttryck för, att Platon så småningom

¹⁹ I stället för »mönster» skulle man kunna säga »ideal», varvid det självklara (enligt vad Platon förmodligen menade) i denna sats kommer mer i dagen.

²⁰ Flera satser om idéläran kan uppställas, men dessa sju är tillräckliga för diskussionen i denna artikel.

²¹ Bertrand Russell säger i sin ovan omtalade filosofihistoria: »I motsats till nyare utopier var Platons idealstat måhända avsedd att förverkligas. Detta var inte så fantastiskt eller otänkbart, som det kan tyckas för oss» (s. 135). I sin Västerlandets visdom, Haag 1961, framlägger Russell på s. 66 några tankegångar, vilka är mer i överensstämmelse med min teori än de ovan citerade. »När allt kommer omkring är den (Platons idealstat) bara en modell i och för diskussion och utredning av vissa frågor.» . . . »Den (modellen) framläggs inte som en praktisk plan för att bilda en verklig stat. När Platon senare blev invecklad i Syrakusas politiska liv, försökte han inte införa en idealstat efter detta mönster.» Lägg även märke till följande yttrande, a. a. s. 66: »I sitt sista verk, 'Lagarna', kommer Platon slutligen fram till att i denna värld, där efter allt att döma filosofer inte kan vara kungar, är det bästa vi kan göra att under lagens överhöghet förena envælde och flertalsvælde.»

har tvingats att göra den bittra erfarenheten, att i ofullkomlighetens värld är kompromissen en ofrånkomlig sak.»²²

Lagerroth har samma uppfattning som Lindskog, att Platon erfarenhetsmässigt tvingats revidera sin uppfattning om förverkligandet av en »rättrådig» stat. Intressant är Lagerroths mening, att Platon i hela sitt skriftställarskap har en idé om en mönsterstat.²³ »Platons 'Politeia', huru främmande den ock må anses vara för politiska realiteter, har aldrig tett sig för sin egen författare som en utopi. Han har nedskrivit densamma med tydlig tanke på att få se den förverkligad inom en relativt snar framtid.»²⁴ Platon sökte hos tyrannen Dionysios i Syrakusa på Sicilien förverkliga sina statsteorier men misslyckades. »Platon såg ingen av sina idéer förverkligad men blev på våldsamt sätt berövad sin vän Dion. Han utgick ur krisen som en djupt desillusionerad man.»²⁵ I sina kommentarer till Nomoi yttrar Lagerroth bl. a. följande: »Sitt största värde i detta sammanhang har det dock genom den friskhet, varmed gubben²⁶ förmår ge uttryck för det begrepp om statens och rättens väsen, vartill mannen²⁷ kämpat sig fram. Tvungen att gå på ackord med verklighetens värld i förhoppning att få se några av sina önskemål realiserade döljer han icke vad han alltjämt anser idealet fordra. Han har resignerat inför samtiden och den närmaste framtiden men pekar alltjämt framåt mot samma mål som förut.»²⁸

Alf Ahlberg behandlar inte Platons samhällsfilosofi utan hänvisar den intresserade till Malte Jacobssons Platon som politiker.²⁹ Den senare skriver: »Platons laguppfattning undergår i någon mån en förändring med åren. Hans bittra erfarenheter från resorna till Syrakusa ha gjort honom mindre optimistisk ifråga om möjligheten

²² C. Lindskog, Platons skrifter i svensk tolkning. Här använda delar: Del III innehållande Politeia (Staten), Stockholm 1922; Del IV innehållande bl. a. Timaios, Kritias och Statsmannen, Stockholm 1923; Del V innehållande bl. a. Nomoi (Lagarna), Stockholm 1924; Del VI, monografier över Platon, Stockholm 1926. — Citatet från del VI, s. 208.

²³ Lindskog har uppmärksammat, att Platon talar om staten i Politeia som den bästa staten och staten i Nomoi som den näst bästa (se Lindskog, Platons skrifter, del VI, s. 208), men Lindskogs och Lagerroths tolkningar av vad Platon menat med »den bästa» och »den näst bästa» staten är helt annorlunda än den tolkning jag ger, emedan dessa författare talar (även om deras terminologi i vissa fall är tvetydig) om stater i fenomenvärlden.

²⁴ Lagerroth, Platons stats- och rättsbegrepp, Lund 1928, s. 56.

²⁵ a. a. s. 57.

²⁶ Platon.

²⁷ Platon.

²⁸ a. a. s. 61.

²⁹ Alf Ahlberg, Filosofiens historia, tredje omarbetade upplagan, Stockholm 1946, s. 156.

att förverkliga filosofiens förnuftsregemente.»³⁰ Denna förändring kan enligt Jacobsson skönjas i dialogerna Statsmannen och Nomoi samt i sjunde och åttonde breven. Axel Hägerström påstår:³¹ »Se vi därefter på hur Plato tänker sig förverkligandet av sin idealstat, så är det först att märka, att han därmed menar blodigt allvar.»³² — »Vi ha därefter att nämna några ord om Platos försök att upp-
rätta sin ideala stat på Sicilien.»³³ — »I dessa Platos försök uppen-
barar sig hans bristande människokänedom, hans alltför optimis-
tiska syn på tingen.»³⁴ — »Det var nu dessa missöden³⁵ som vållade,
att Plato missmodigt kom till den åsikten, att hans stat skulle vara
genomförbar, endast om människorna vore gudar eller gudasöner.»³⁶
— »Plato företog sig då att i stället skildra den under bestående
förhållanden bästa möjliga staten, som skulle vara den näst bästa.
Han förmildrade i denna skrift, *Lagarna*, sina krav . . .»³⁷

β

Zeller-Nestle skriver: »Wie sehr Platon die Verwirklichung seiner politischen Gedanken am Herzen lag, beweisen nicht nur seine wiederholten Reisen an den syrakusanischen Hof, wo er seine Hoffnungen eine Zeitlang auf Dionysios II., dann auf Dion setzte, sondern auch ihre Revision in zwei Schriften seines Alters.³⁸ . . . Die hier entwickelten Anschauungen leiten einerseits zur Politik des Aristoteles andererseits zu Platons letztem Werk, den Gesetzen, über. In diesen hat Platon manche seiner radikalen Forderungen aufgegeben . . .»³⁹

v. Aster: »Plato war überzeugt, in seinem 'Staat' nicht ein wirklichkeitsfremdes Phantasiegebilde, sondern eine realisierbare Gesellschaftsform entworfen zu haben. Davon zeugen auch die bis ins einzelne gehenden Vorschriften, die insbesondere Erzeugung und Erziehung der für die ersten beiden Stände bestimmten Kinder . . .

³⁰ Malte Jacobsson, Platon som politiker, Helsingfors 1922, s. 69.

³¹ I sitt förord till Hägerströms arbete säger Martin Fries att Hägerström för kap. I (ur vilket Hägerströms citat är hämtade) anlitat R. Pöhlman, Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus I—II, 1893—1901.

³² Axel Hägerström, De socialistiska idéernas historia, Stockholm 1946, s. 38.

³³ a. a. s. 38.

³⁴ a. a. s. 40.

³⁵ Motgångarna i Syrakusa.

³⁶ a. a. s. 40—41.

³⁷ a. a. s. 41.

³⁸ Statsmannen och Nomoi.

³⁹ Zeller-Nestle, Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie, Leipzig 1928, s. 175.

und ferner die Lebensweise der Erwachsenen betreffen.⁴⁰ ... Allmählich müssen dann Erfahrungen — wohl der sizilische Misserfolg — ihn von der Undurchführbarkeit seiner Pläne überzeugt haben, denn im Gegensatz zu dem aus rein philosophischen Prinzipien entworfenen utopischen Staatsideal der 'Politeia' entwirft Plato in seinem Alterswerk, den 'Gesetzen' (*nomoi*) ein mehr den wirklichen Verhältnissen und der historischen Entwicklung angepasstes Bild des staatlichen Lebens, das auf wirtschaftlichen und sozialen Reformideen beruht.»⁴¹

Enär Schwegler menar, att en sådan uppfattning, som utgått från att idealstaten är utförbar »helt och hållet» har »missförstått den platoniska filosofiens anda»,⁴² så måste jag kommentera detta uttalande. Något dunkelt motiverar Schwegler sin åsikt med att det »sanna idealet» inte skall »bli verkligt, utan är verkligt och det enda verkliga ...». Om därmed menas, att idealstaten existerar i idévärlden, så står detta inte i motsatsförhållande till att idealstaten är realiserbar i fenomenvärlden. Men troligare är att Schwegler anser, att idealstaten existerar i fenomenvärlden. Han kan därvid knappast göra gällande, att idealstaten existerar i samma bemärkelse som exempelvis Kina existerar, ty då föreligger inte något filosofiskt problem utan något slags empiriskt problem, som kan lösas genom en resa till idealstaten. Om Schwegler däremot håller före, att idealstaten endast till en viss del finns till i fenomenvärlden, så strider detta inte mot sats 1 ovan, ty detta är inte annat än att säga att fenomenstaterna har del i idealstaten. Schwegler ger några antydningar om hur man skall kunna förstå hans yttrande: »Den platoniska staten är helt enkelt den grekiska statsidén framställd i berättelsens form.»⁴³ — ». . . filosofen kan icke ställa sig främmande gentemot sin egen tid utan måste fatta och förstå dess innersta väsen.»⁴⁴ Schwegler tycks ha sammanblandat det filosofiska spörsmålet om idealstatens vara eller icke-vara i fenomenvärlden med det psykologiska problemet, *hur* Platon kom på sina tankar, *varifrån* han fick sina idéer, *vilken påverkan* han rönt från sin om-

⁴⁰ Det intressanta med detta citat är att Aster söker ge ett skäl varför idealstaten är att anse som en plan som var ämnad att (eller borde) realiseras. Annars anses detta bland idéhistorikerna som något självklart som ej behöver motiveras. Asters bevis synes ej vara bindande.

⁴¹ E. v. Aster: *Geschichte der antiken Philosophie*, Leipzig 1920, s. 100—101.

⁴² Schwegler, *Filosofiens historia i dess grunddrag, genomsedd och utökad* av J. Stern, översatt och kommenterad av S. Rosén, Uppsala 1924, s. 113.

⁴³ a. a. s. 113.

⁴⁴ a. a. s. 113.

givning. Schweglers svar är, att Platon fått impulser från de antika grekiska staterna. Det är tydligen i det hänseendet som Schwegler menar, att idealstaten existerar i fenomenvärlden, då den så att säga psykologiskt emanerar från i fenomenvärlden befintliga stater. Det filosofiska spørsmål, som behandlas i denna uppsats, har Schwegler inte sagt någonting om, även om han själv trodde det.

γ

Sabine skriver: »It is plausible to see in the former work⁴⁵ the enthusiasm of Plato's first maturity, of the time which saw the founding of the School,⁴⁶ and in the latter⁴⁷ the disillusionment which came with age, perhaps accentuated by the failure of his venture in Syracuse.»⁴⁸ — »It is not uncommon to impute the change from the earlier to the later from his political theory to the disillusionment which he must have suffered as a consequence of the failure in his attempt to take part in the affaires of Syracuse,⁴⁹ and it may well be that this experience brought home to Plato the actualities of political life in an especially poignant fashion.»⁵⁰

⁴⁵ Politeia.

⁴⁶ Platons akademi.

⁴⁷ Nomoi.

⁴⁸ Sabine, A history of political theory, third edition, London 1954, s. 47.

⁴⁹ Något som Sabine själv gjort, vilket framgår av föregående citat.

⁵⁰ Sabine, a. a. s. 71. Sabine framhåller, att teorierna i Nomoi anses vara en revidering av teorierna i Politeia, därför att de senare inte gick att förverkliga. Men han redogör även för en annan uppfattning, vilken mer överensstämmer med min. I anförda arbete sidan 53 kan man läsa följande: »To Plato when he wrote the *Republic* this determination to be scientific implied that this theory must sketch an ideal state and not merely describe an existing state. Though it may seem paradoxical, it is literally true that the *Republic* pictures a utopia . . . because Plato intended it to be the start of a scientific attack upon the 'idea of the good'.» Likartade tankegångar framställs på ett par andra ställen av Sabine i samma arbete. Jag tolkar Sabine så, att han med »utopia» menar en statsteori som i praktiken inte kan realiserats. Sabine har inte observerat att han framställer två oförenliga tankegångar, än mindre har han gått i polemik mot revideringsteorin och dess implikationer.

I svensk litteratur tycks S. J. Boëthius i sin bok *Om statslivet*, Stockholm 1916, vara den ende som gjort en antydning om att idealstaten är att betrakta som en utopi. Hela Platons statslära behandlas i kompendieartad form på fyra sidor, och Boëthius' knapphändiga information är inte tillräcklig för att med bestämdhet fastslå, hur han tolkat Platon. På s. 68 skriver Boëthius: »Då nu staten är en av de jordiska företeelserna, blir statslärans uppgift att ur statens idé härleda den riktiga statsformen, d. v. s. att konstruera en idealstat.» Jag tror Boëthius menar att Politeia beskriver statens idé, men det är även möjligt att tolka Boëthius så, att han menar, att Politeia behandlar hur en stat bör konstrueras i fenomenvärlden med utgångspunkt från statens idé, vilken då inte direkt beskrivs i Politeia men ändå ligger till grund för framställningen. Tyvärr förstör Boëthius det goda intryck han gjort genom att strax efteråt yttra: »Det arbete,

Catlin slår på ett otvetydigt sätt fast, att idealstaten tillhör fenomenvärlden: »We are not, I think, at all entitled to say that it was some More's *Utopia*, some dream never expected to work in practice. On the contrary he⁵¹ visited Sicily in 367 B. C., when nearly sixty, at no small risk to himself in order to put his plan into action.»⁵² Intressant här är Catlins bevis: en av Platons Syrakusaresor. Att Platon for till Sicilien för att där verka som politisk rådgivare kan anses vara ett historiskt faktum, men att han ämnade upprätta idealstaten, sådan den beskrivs i *Politeia*, på den italienska ön återstår att bevisa.

Foster vill göra gällande, att *Politeia* beskriver *både* en stat i idévärlden *och* en stat i fenomenvärlden. Är dessa två stater identiska, strider ett sådant antagande mot sats 4 ovan. Foster argumenterar emellertid på ett sådant sätt, att han kan tolkas att mena att idealstaten tillhör idévärlden under det att fenomenstaterna har del i idealstaten, alltså en tankegång som är i förenlighet med sats 1 (och 2) ovan.⁵³

Schmandt ställer sig frågan om idealstaten skall uppfattas som dröm eller verklighet och kommer fram till att Platon inte framställde en »imaginär utopi». »Han uppfattade den på fullt allvar som ett möjligt och uppnåeligt mål.»^{53a} Schmandt synes styrkt i sin åsikt av det faktum att idealstaten »i sig införlivade många sociala och politiska drag hos existerande grekiska stater».^{53b} Detta är emellertid endast ett uttryck för sats 1 i idéläran. Den amerikanske idéhistorikern ansluter sig utan att tveka till revideringsteorin, då han konstaterar att Statsmannen och *Nomoi* »innehåller en modifierad form av Platons politiska teori».^{53c}

vari Plato tecknade sin idealstat, är känt under namnet *Staten* (*politeia*) och författades troligen omkr. 387 f. Kr. Dess grundåskådning blev han ständigt trogen, men då idealstatens förverkligande visade sig vara en oupphinnelig dröm, sökte han genom två följande arbeten: *Statsmannen* (*Politikos*) och *Lagarna* (*Nomoi*) verka för, att den lägre statsform, som sålunda ej syntes kunna undgås, måtte bli så litet ofullkomlig som möjligt.» Här talar Boëthius ej om utopin idealstaten utan om idealstaten som ej kunde förverkligas. Han ansluter sig till revideringsteorin.

⁵¹ Platon.

⁵² G. Catlin, *The story of the political philosophers*, New York 1939, s. 66.

⁵³ M. Foster, *Masters of political thought*, Volume on Plato to Machiavelli, London 1942, s. 83.

^{53a} H. Schmandt, *De politiska idéernas historia*, Stockholm 1965, s. 57.

^{53b} a. a. s. 57—58.

^{53c} a. a. s. 59.

Sammanfattning

Följande åsikter synes vara förhärskande bland idéhistoriker om Politeias och Nomoi's uttolkning.

- A. I Politeia beskrivs en i fenomenvärlden realiserbar statsteori.
- B. I Nomoi beskrivs en i fenomenvärlden realiserbar statsteori.
- C. Nomoi's statsteori är en annan än Politeias och närmare bestämt en revidering av Politeias statsteori.
- D. Den i C omtalade revisionen beror på Platons dåliga erfarenheter vid försök att realisera Politeias statsteori.

Sats A kan även formuleras sålunda:

- E. Den stat som beskrivs i Politeia (idealstaten) tillhör fenomenvärlden.⁵⁴

Platons framställning av statsteorier

Det är fullt förståeligt, att man vid läsningen av Politeia kan få den uppfattningen, att Platon där framställer en stat som potentiellt tillhör fenomenvärlden. Platon ger en mängd små detaljer om hur idealstaten är uppbyggd och många av dessa detaljer förefaller i högsta grad världsliga och materiella. Grunden till missförståndet ligger i att man bedömer idealstaten för sig och inte sätter in den i Platons filosofiska system, dvs. man sätter ej innehållet i Politeia i relation till de övriga platonska dialogernas innehåll.

Idéläran går mer eller mindre som en röd tråd genom allt Platon skrivit.

⁵⁴ Formuleringen av E bjuder på svårigheter, vilka jag här inte tar upp till behandling. Jag tror emellertid att få idéhistoriker menar, att idealstaten är en faktiskt existerande stat, och att de vanligen anser att idealstaten är en potentiellt existerande stat (d. v. s. den kan realiseras) i fenomenvärlden. Detsamma gäller om staten i Nomoi. »... låt oss ... i tanken grunda en stat ...», Nomoi, s. 292. Tilläggas kan att Platon i olika dialoger verkligen mer eller mindre utförligt diskuterat ett totalt existerande eller tidigare existerande författningar och att hans statsteorier i både Politeia och Nomoi är starkt influerade av dessa »verkliga» statssystem. Denna omständighet gör att man ställer sig skeptisk inför den vanliga idéhistoriska uppfattningen av Platon som den store idealisten, som sitter hemma vid sitt skrivbord avskild från världen och fantiserar, medan man beskriver Aristoteles som den förste store empirikern i filosofins historia, såsom en man som undersöker hur till exempel författningarna i olika stater är, och sedan med utgångspunkt från dessa undersökningar ställer upp olika statskategorier. Det tycks vara en allmän åsikt hos idéhistorikerna (det enda undantag jag träffat på är Boëthius) att det är Aristoteles som först uppställt de sex kategorierna monarki, tyranni, aristokrati, oligarki, demokrati och oklokрати, medan det faktiskt är så, att Platon utförligt behandlat dessa statstyper exempelvis i dialogen Statsmannen (se bl. a. s. 376—377).

Platon vill hela tiden i sina analyser dra de yttersta konsekvenserna och komma fram till en kunskap, som är oemotsäglich och slutgiltig, kunskapen om de oföränderliga och eviga idéerna.

Grekisk filosofi överhuvud präglas av stort intresse för staten, dess lagar och institutioner och detta gäller i synnerhet Platon, som i sitt omfattande författarskap har ägnat den allra största delen av sina dialoger åt analys av statspolitiska ämnen: från hans två först skrivna arbeten, Försvarstalet och Kriton, till hans sista, *Nomoi*.

Platon har sökt framställa det skönas idé, det godas idé o. s. v., varför skulle han då icke ha sökt ge oss en rapport om statens idé, särskilt som politik synes vara hans huvudämne?

Dialoger om idealstaten

Platon ger framför allt i *Politeia* en framställning av statens idé (idealstaten), men gör det även i andra dialoger.

Dialogen *Timaios* framställs av Platon som en direkt fortsättning på *Politeia*. Berättelsen i *Timaios* tänks utspelad dagen efter det att Sokrates för sina vänner berättat om ett samtal han haft strax förut angående staten.⁵⁵ *Timaios* börjar med en kort sammanfattning av idealstaten.⁵⁶

Dialogen *Kritias* är tänkt som en direkt fortsättning av *Timaios*. *Kritias* utgår från en myt om striden mellan Attika och Atlantis. I Attika låter Platon ett fullkomligt statsskick råda, en motsvarighet till idealstaten. Dialogen blev aldrig fullbordad.

I *Statsmannen* kommer Platon åter in på statens idé men sysslar huvudsakligen med stater i fenomenvärlden. Ledarna för sådana stater kallar han statsmän. *Statsmannen* var tänkt att följas av en dialog benämnd *Filosofen*, där en filosof skulle beskrivas.⁵⁷ Filosoferna skall vara ledarna för idealstaten. Således hade Platon återigen tänkt sig framställa hypoteser om statens idé.

I detta sammanhang kan påpekas, att den av Platon år 387 i Aten grundade akademien var en skola för främst politisk vetenskap.⁵⁸

⁵⁵ Alltså det samtal som återges i *Politeia*.

⁵⁶ Denna resumé av idealstaten kan rekommenderas som en kort introduktion till *Politeia*, se s. 5—7.

⁵⁷ a. a. s. 223.

⁵⁸ Bowle, *Western political thought*, London 1961, s. 38, not 1.

En liknelse

I Politeias sjunde bok ger Platon en sammanfattande beskrivning av hur han tänkt sig idévärlden och dess relation till fenomenvärlden.

»Tänk dig människor i en underjordisk grotta; denna har en ingång, som är öppen mot ljuset och lika vid som grottan, . . . Här vistas de ända från barndomen, bundna med fjättrar om benen och halsen på ett sätt, som gör, att de ej kunna röra sig ur fläcken och endast kunna se rakt fram, men däremot äro oförmögna att vrida huvudet. Ovanför och bakom dem brinner en eld på avstånd, och mellan elden och de fängslade höjer sig en väg, utmed vilken en liten mur är uppförd . . .»⁵⁹

»Tänk dig vidare människor gå utmed denna mur, bärande allehanda redskap, som synas ovanför muren, ävensom statyer och figurer av sten, trä eller annat material. Och somliga av dessa människor prata naturligtvis, och andra tiga.»⁶⁰

». . . tror du, att de (fångarna) i denna situation se något annat av sig själva eller av de andra än de skuggor, som av elden kastas på den motsatta väggen av grottan?»⁶¹

Nej, hur skulle de det kunna, om de vore tvungna att under hela sitt liv hålla huvudet orörligt?

Och skulle det ej vara på samma sätt med alla de andra föremål, som passera förbi dem?»⁶²

»Och om de vore i stånd att tala med varandra — tror du ej, att de då skulle beteckna dessa skuggor, som de se, som verkliga föremål?»⁶³

»Antag vidare, att fängelset gäve eko från motsatta väggen. Tror du, att de då, när någon av de förbipasserande talade, skulle anse, att någon annan talade än just den skugga, som skred förbi?»⁶⁴

»Överhuvud skulle alltså sådana människor ej hålla något annat för sant och verkligt än skuggorna av tingen.»⁶⁵

⁵⁹ Politeia, s. 275.

⁶⁰ a. a. s. 275.

⁶¹ Jfr sats 1 ovan.

⁶² a. a. s. 275.

⁶³ a. a. s. 275—276.

⁶⁴ a. a. s. 276.

⁶⁵ a. a. s. 276.

»Tänk dig nu vidare, . . . att man befriar en av dem, och tvingar honom att plötsligt stiga upp och vända sig helt om och se mot ljuset. Han skall ej kunna göra allt detta utan smärtor, och på grund av dagern kan han ej uppfatta alla dessa verkligheter, vilkas skuggor han förut såg. Vad tror du, att han skulle säga, om någon förklarade för honom, att han förut hade sett endast gyckelspel, men däremot nu ser riktigare, då han närmat sig det verkliga och vänt sig mot realiteter . . .⁶⁶ Tror du ej, att han skulle bli förvirrad och anse, att det, som han förut såg, vore verkligare än det, som visades honom?»⁶⁷

»Han skulle behöva vänja sig, tror jag, om han skulle kunna se i denna övre värld.»⁶⁸

»Hela denna bild . . . böra vi nu tillämpa på det förut sagda. Fängelset i grottan är den synliga världen; elden, som upplyser den, är solens kraft; fången, som stiger upp och ser på det, som är däruppe, är själen, som höjer sig till förnuftets värld.»⁶⁹

Kompletteringscitats till liknelsen

Några citat från Politeias tionde bok gör bilden något mer fullständig.

»Låt oss nu taga ett exempel ur högen: det finns ju soffor och bord i mängd, inte sant?»⁷⁰

»Men för alla dessa olika föremål finns det endast två idéer: soffans idé och bordets idé.»⁷¹

»Nå, soffmakaren då? Nämnde du ej nyss, att han ej tillverkar idén — om vilken vi nyss yttrade, att det är den verkliga soffan, soffan i och för sig — utan endast en särskild slags soffa?»⁷²

»Om han således ej tillverkar vad som verkligen är, skapar han således ej det varande, utan blott något, som är detta likt, men som ej är detta.»⁷³

»Gud har således, vare sig av fri vilja eller av nödvändighet, ej skapat mer än en enda soffa, soffan i sitt väsen, soffan i och för

⁶⁶ Jfr sats 6 ovan.

⁶⁷ a. a. s. 276—277.

⁶⁸ a. a. s. 277.

⁶⁹ a. a. s. 279.

⁷⁰ a. a. s. 400.

⁷¹ a. a. s. 400.

⁷² a. a. s. 401.

⁷³ a. a. s. 401. Jfr sats 4 ovan.

sig.⁷⁴ Men två dylika eller flera ha ej av honom skapats och skola ej heller komma att skapas.»⁷⁵

»Jo, om han också endast hade skapat två, skulle det ånyo visa sig en tredje, från vilken de två andra hade sin idé; och denna tredje, men ej de två, skulle vara soffan i och för sig.»⁷⁶

Idealstatens inplacering

Att placera in idealstaten på sin rätta plats i Platons filosofiska system tycks enligt flertalet idéhistoriker vara enkelt. Utan att närmare ange varför hänförs idealstaten till fenomenvärlden. Några idéhistoriker⁷⁷ har dock svävat på målet och har måhända dels velat föra idealstaten till idévärlden, dels fallit tillbaka i den traditionella uppfattningen och betraktat idealstaten som tillhörande fenomenvärlden och därmed föremål för ändringar (revideringsteorin). Jag har inte funnit någon idéhistoriker som konsekvent ansett idealstaten tillhöra idévärlden.

I idealstaten finns ingen orättvisa och alla medborgarna är lyckliga. »Men det som vi hade för ögonen, när vi grundlade vår stat, var dock ej det, att en viss klass skulle vara särskilt lycklig, utan att staten i sin helhet skulle vara det. I en dylik stat väntade vi oss finna rättrådigheten . . . Nu grunda vi väl vår lyckliga stat ej på det sättet, tänker jag, att vi avsöndra en liten grupp människor och göra dem lyckliga; utan vi vilja göra staten i dess helhet lycklig.»⁷⁸

Genom lagstiftningen kan man ej uppnå en absolut rättrådig stat. ». . . en lag kan ju aldrig riktigt omfatta vad som är för alla det riktigaste och rättaste, och kan därför ej anbefalla det bästa. Ty de befintliga skiljaktigheterna såväl hos människorna som hos deras handlingar ävensom den omständigheten, att snart sagt intet mänskligt någonsin står stilla, gör det omöjligt för en konst, vilken det vara må, att i något fall uppställa en enkel regel, som gäller för alla och räcker för all framtid.»⁷⁹ — »Det tycks verkligen, mina vänner, vara svårt att i fråga om statsförfattningarna ordna det så, att det både i fråga om ordalagen och det praktiska utförandet är oomtvistligt riktigt. Det tycks vara här som i fråga om kroppen: det är ej

⁷⁴ Jfr sats 2 och 3 ovan.

⁷⁵ a. a. s. 402.

⁷⁶ a. a. s. 402.

⁷⁷ t. ex. Boëthius och Sabine; jfr not 41.

⁷⁸ Politeia s. 143—144.

⁷⁹ Statsmannen, s. 364—365.

möjligt att föreskriva för en enda kropp ett enda bestämt förhållningssätt, där det ej skulle visa sig, att samma sak i ett avseende skadar och i ett annat gagnar kroppen.»⁸⁰

Idealstaten kan således ej styras genom lagar utan måste ledas av en »filosof». »Tänk dig en styrman, som ständigt vakar över sitt fartygs och sina sjömäns bästa: han gör det utan att skriva några regler men genom att göra sin konst till lag. På samma sätt handhaves den rätta statskonsten av dem, som förstå att styra enligt samma metod, i det att de sätta konstens makt högre än lagarna.»⁸¹

En »filosof» är en person som skådat in i idévärlden och vet vad som där finns, dvs. han är en allvetare som endast gör det rätta och goda, ty den som vet det rätta han gör det ock.⁸² »... det godas idé är kunskapens högsta mål; ... både det rätta och allt annat hämtar sitt gagn och sin nytta endast av att söka förverkliga denna idé.»⁸³ — »... *de* äro filosofer, som äro i stånd att fatta det eviga och oföränderliga ...»⁸⁴

Huruvida det finns filosofer eller inte i fenomenvärlden, skulle troligen den aldrig skrivna dialogen *Filosofen* ha givit ett klart besked om. Några entydiga platoncitat i de nu befintliga dialogerna svarande på denna fråga har jag inte lyckats hitta. Men jag tror Platons tanke varit den, att en filosof endast kan tänkas i idévärlden, medan det i fenomenvärlden finns personer som är mer eller mindre lika en filosof. En sådan person, som liknade en filosof, var Sokrates, en annan Platon själv.⁸⁵

Idealstaten är idén om staten, en mönsterbild, och tillhör enbart idévärlden. I fenomenvärlden finns många stater, vilka alla i större eller mindre grad har del i eller är skuggor av idealstaten. »... envälde, fåvälde och mångvälde ... Låt oss således nu dela var och en av dessa i två delar, så att det blir sex och från dem avskilja den sjunde: den äkta och sanna.»⁸⁶ — »... de övriga statsförfattningarna måste antagas vara efterhärmingar, såsom vi nyss nämnde, somliga i god och andra i dålig riktning.»⁸⁷ — »Är en sådan statsförfattning

⁸⁰ *Nomoi*, s. 195—196.

⁸¹ *Statsmannen*, s. 368—369.

⁸² Ahlberg, a. a. s. 102.

⁸³ *Politeia*, s. 260.

⁸⁴ a. a. s. 231.

⁸⁵ En konsekvens av mina åsikter i nästa stycke, att idealstaten endast tillhör idévärlden, blir emellertid att idealstatens styresman endast kan tillhöra idévärlden.

⁸⁶ *Statsmannen*, s. 376.

⁸⁷ a. a. s. 369.

möjlig, och hur är den möjlig? Jag är gärna med om, att om den blott kunde förverkligas, skulle allt stå väl till i den staten. . . . Låt oss då först erinra oss, att det var under vårt sökande efter rättrådighetens och orättrådighetens väsen och natur, som vi nu ha kommit till denna punkt. . . . Om vi nu emellertid ha funnit rättrådighetens natur — skola vi då fordra, att en rättrådig man ej alls får avvika från denna absoluta rättrådighet? Skall han i allt vara likadan som rättrådigheten? Eller skola vi vara nöjda, om han liknar den så nära som möjligt och har största möjliga andel i den? — Detta sista skall vara nog. — Det var således för att få ett ideal, som vi sökte att finna rättrådighetens väsen, och huru den fullkomligt rättrådige mannen (om en sådan finns) skall vara beskaffad; och likaså var det med orättrådigheten och den fullkomligt orättrådige mannen. Vi ville använda dem att se på och bedöma deras lycka eller olycka, för att vi sedan skulle tvingas att i fråga om oss själva erkänna, att den, som var mest lik dessa ideal i övrigt, måste också mest likna dem i lycka eller olycka. Det var alltså ej för att visa, att dylika ideal verkligen kunna existera. . . . Tror du, att en målare, sedan han målat en idealbild av en fullkomligt vacker människa och gjort detta på ett i allo förträffligt sätt, skulle vara sämre målare, därför att han ej kan bevisa, att en sådan människa verkligen kan finnas? — Nej, vid Zeus. — Hur är det — ha inte också vi framställt en idealbild av en god statsförfattning? . . . Och tror du, att vår framställning är mindre riktig, om vi ej skulle kunna visa, att det är möjligt att inrätta en stat på det sättet?»⁸⁸

Tankarna i de närmast ovan givna citaten kan sägas vara sammanfattade av Platon i *Nomoi* och hans relatering av myten om Kronos' tidevarv. »Mycket långt innan de stater funnos, vilkas grundläggning vi förut ha genomgått, säges det ha funnits på Kronos' tid en makt och en statsform, som var högst lycklig och av vilken våra egna dagars allra bästa statsform är en avbild. . . . Kronos insåg, att . . . intet mänskligt väsen, som med oinskränkt makt styr över alla mänskliga angelägenheter, kan undgå att fyllas av övermod och orättfärdighet. Och ledd av denna insikt, satte han som konungar och styresmän över våra stater ej människor utan sådana, som äro av gudomligare och ädlare släkt än vi, halvgudar eller demoner — liksom vi nu göra med fårahjordar och annan tam

⁸⁸ *Politeia*, s. 216—217. Som så många andra Platonställen bjuder detta på tolkningssvårigheter, kanske är mitt antagande i not 11 i dålig samklang med Platons intentioner.

boskap. Vi låta ej oxar styra oxar eller getter styra getter, utan vi själva, ett bättre släkte än de, äro deras herrar. På samma sätt har även gud i sin människokärlek satt som våra vårdare ett släkte bättre än vi själva, demonernas släkte, som sörjde för oss till stor bekvämlighet både för dem själva och oss samt skapade fred, hänsynsfullhet, laglighet och full säkerhet och på det sättet bevarade människornas slakten endräftiga och lyckliga. Nu förkunnar ännu i dag denna berättelse med all sanning, att alla de stater, som ej styras av en gud utan av en dödlig, sakna möjlighet att bliva befriade från olyckor och vedermödor; och den menar, att det i stället är vår plikt att på varje sätt söka efterlikna det liv, som säges ha levats under Kronos, och att vi både i vårt offentliga och enskilda liv, i vården både om våra hus och vår stat, böra handla i lydnad för det odödliga väsen, som bor i oss, i det att vi giva namnet *lag* åt förnuftets anordningar.»⁸⁹

Sammanfattning och slutsats

- I. Fenomenvärldens stater har del i statens idé (idealstaten).
- II. Det finns endast en idealstat.
- III. Fenomenvärldens stater är skilda från idealstaten, dvs. ingen av fenomenvärldens stater är identisk med idealstaten.
- IV. Idealstaten är evig och oföränderlig.
- V. Idealstaten är mer verklig än fenomenvärldens stater.
- VI. Idealstaten är värdefullare än fenomenvärldens stater.
- VII. I Politeia beskrivs en i fenomenvärlden ej realiserbar statsteori.
- VIII. I Nomoi beskrivs en i fenomenvärlden realiserbar statsteori.
- IX. Nomois statsteori är på intet vis en revidering av Politeias statsteori.

Dessa satsar kan sammanfattas i en enda:

- X. Idealstaten tillhör idévärlden.

Sats I är ett fall av sats 1. II är ett fall av 3. III är ett fall av 4. IV är ett fall av 5. V är ett fall av 6. VI är ett fall av 7. VII motsäger sats A. VIII sammanfaller med B. IX motsäger C. X motsäger E.

⁸⁹ Nomoi, s. 308—309.

De med romerska siffror numrerade satserna står i överensstämmelse med idéläran, sådan den uttryckts i de med arabiska siffror numrerade satserna. Därför är det enklare att anta, att Platon utfört ett konsistent och konsekvent filosofiskt system, i vilket idealstaten ingår som en integrerad del, än att anta, att Platon reviderat sin statsteori och aldrig tagit upp till behandling statens idé.

Efterord

Som antytts i noterna har jag på flera områden ifrågasatt riktigheten i den gängse historieskrivningen om Platon. Det finns många andra problem att ta upp; ett sådant som kan ha relevans här är författaråren för Politeia, Statsmannen och Nomoi. Dalsjö påstår: »Att 'Staten' hör till de senaste af Platons större skrifter, är emellertid säkert.»⁹⁰ Fr. Schleiermacher (som i mycket ansluter sig till Diogenes Laertius) och C. Fr. Hermann har inom den äldre platonforskningen betecknat två ytterlighetsståndpunkter ifråga om dialogernas kronologi. Schwegler kan ej ta ställning till dessa forskares främsta tvistemål, Faidros' tillkomstperiod, men gör en sammanfattning av de andra dialogernas inbördes tidsförhållande.⁹¹ Därvid konstaterar han bland annat (och som alltså är både Schleiermachers och Hermanns åsikt), att Statsmannen har författats före Politeia och Timaios, de två senare dialogerna då räknade till Platons sista författarperiod.

Inom den nyare platonforskningen har man velat göra gällande, att Politeia författats före Statsmannen, därför att Statsmannen betecknar en vidareutveckling av tankegångarna från Politeia och samtidigt är ett steg mot den reviderade statsläran i Nomoi. Dvs. man antar revideringsteorin och med utgångspunkt från den tidsbestämmer man vissa av dialogerna; därefter söker man ge stöd för revideringsteorin genom att påstå, att den kronologiska ordningen mellan de berörda dialogerna är följande: Politeia, Statsmannen, Nomoi. Detta är ett instruktivt exempel på ett cirkelbevis..

Hur många år ligger mellan de här aktuella dialogernas tillkomst? I vilken tidsrelation står de till Syrakusaresorna? Hör Statsmannen i tiden verkligen till perioden mellan Politeia och Nomoi? Revideringsteorin kanske skulle kunna vederläggas genom ett fastställande av exakta tillkomstdata för de olika platonska dialogerna.

⁹⁰ M. Dalsjö, Platon, valda skrifter, del 2, Stockholm 1872, s. 7.

⁹¹ Schwegler, a. a. s. 80—87.

ENGLISH SUMMARY

This paper deals with the problem of *how* Plato's dialogue the *Republic*⁹² ought to be interpreted.

Some scholars assert that the *Republic* is a treatise on pedagogics, others say it is on ethics, and still others claim it to be concerned with political science. With reference to the last term, assumptions have been made that it is a prehistoric Greek constitution;⁹³ it also has been said to be a constitution contemporary to Plato; and, another view held is that the *Republic* gives an account of a future state that is *obligatory* or one that is *able* to be realized.

The most common opinion seems to be that, in the *Republic*, Plato is describing how a state ought to be constituted (an ideal state). Combined with this opinion is the premise that the ideal state is within the range of possibility to be constructed by human beings. The belief that Plato received an opportunity to realize his ideal state is one held by the particular Plato interpreters mentioned. The same persons assume that Plato, after he failed in the attempt to create his ideal state, was disillusioned and abandoned his concept and project; instead, Plato theorized a state which he thought had a greater chance to become a reality, the description of which is found in the *Laws*. Furthermore, the same commentators assign the dialogue the *Statesman* to have been written by Plato after the *Republic* and as a preparatory study to the *Laws*. I have called the complex of hypotheses stated in this paragraph "the theory of revision".⁹⁴

Is the theory of revision a plausible interpretation of Plato? I think not and, as I have pointed out, it is in poor coordination with Plato's other philosophical system. Moreover, the theory of revision presupposes that Plato, in his writings, never discussed the idea of a state—an assumption that is somewhat bold when you think that political science was Plato's (by comparison) greatest interest, one that is manifested in most (and all extensive) dialogues.

I have tried to illustrate with quotations from Plato that the *Republic* concerns the idea of a state, a utopia,⁹⁵ and that the *Laws* concerns a state in the world of phenomena. The two dialogues deal with different subjects and are neither in opposition nor is one the revision of the other. I then reject the proof that the *Statesman* was written after the *Republic*

⁹² The English title is a translation of the Latin *Res Publica* which, in turn, is a translation of the Greek *Politeia*, a term meaning both "constitution" and "state". The title the *Republic* has little connexion with the modern meaning of the word "republic". The title itself can steer one on the wrong track when looking for a plausible interpretation of the dialogue.

⁹³ See English quotation in the text at note 3.

⁹⁴ In the chapter "Traditionell platonuppfattning", part beta, one finds a few German quotations illustrating the theory of revision; and in the same chapter, part gamma, there is a corresponding illustration in English.

⁹⁵ Many of the authors that hold the theory of revision call the state in the *Republic* a utopia. For example, Russell in a *History of Western Philosophy*. However, they do not use the word in its ordinary sense, that is, a state which cannot be realized.

and before the *Laws*. My interpretation, I believe, fits in with Plato's large philosophical system.

Mere superficial study easily can induce one to believe the *Republic* to be a description of phenomenal state because many details and directions in the work are material and worldly. This is due to Plato's literary style which is very pedagogical (the use of pictorial language rather than abstract language) in order to facilitate understanding. It seems that the misinterpretation is based largely on the more or less unconscious feeling that no ideal state can be so worldly. In other words, it is the opinion that the ideas are so abstract that they cannot be described in the same way as phenomena.

At last, it appears that several authors have confused the psychological problem, from whence Plato's ideas came, with the philosophical problem, the nature of the ideal state. It is true that the first problem can enlighten understanding of the second, because the psychological always deals with reality in one way or another. But, it does not mean that the philosophical cannot be a mere fantasy, that is to say, in opposition to the reality in the sense used here.

DANTES RÄTTSDILOSOFI

Av juris kand. CHRISTER BÖKWALL, Falsterbo

Föreliggande artikel är en bearbetad och väsentligt förkortad version av en uppsats i examensämnet Tillämpade studier i Allmän rättslära, ämnesdelen Rättsfilosofiens historia. Uppsatsen ventilerades i mars 1965 vid Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet. Förf. vill uttrycka sin tacksamhet till professor Tore Strömberg för värdefull handledning och till f. legationsrådet Einar Borenius, Falsterbo, som väckt förf:s intresse för Dante.

Rättvisan inspirerade min höge skapare». Dessa ord ur portalinskriftionen över Inferno i Dante Alighieris *Commedia* skulle kunna användas som motto över Dantes verk. Rättvisa — Justitia — är ett av de mest framträdande ledmotiven i hans litterära produktion och ett av de mest konsekvent genomförda. Han uppfattade sig själv som en rättvisans apostel, »en man som predikar rättvisa».¹ Postuma avbildningar av Dante visar skalden med lagerkrans, men det tidigast kända porträttet, det i Palazzo del Podestà i Florens som tillskrives Dantes vän och samtida, Giotto, utmärkes ej av skaldeattribut. Här håller Dante istället tre granatäpplen i handen; frukten från kunskapens träd, hos hebréerna symbol för Guds lag, och som rättens symbol och sinnebild för enheten ett av kejsarmaktens insignier i form av riksäpplet.

Dante som rättsfilosof och politisk ideolog kommer ofta i skuggan av Dante som skald och universalgeni. Detta betyder inte att rättsfilosofen som sådan är betydelselös, tvärtom förtjänar Dante en rangplats jämte Thomas av Aquino som naturrättsfilosof. Dantes rättsfilosofi har snarare blivit lidande på grund av svårigheten att isolera den från dess funktion i hans litterära verk.

Även om grundtankarna i Dantes rättsfilosofiska program har en

Hänvisningarna till Dantes verk avser 4:e upplagan av Dr E. Moores s.k. Oxfordutgåva.

¹ Epist. IX, 36.

universell och tidlös betydelse har de ofta bedömts och värderats efter den begränsade politiska roll de hade vid sin tillkomst. Dantes program var ett direkt inlägg i konflikten mellan påve- och kejsardöme och i de italienska partistriderna i början av 1300-talet. Såsom det presenterades i hans olika verk ville det vara såväl en faktisk bedömning av ett rättsläge som ett politiskt program samtidigt som det också var en profetia och en framtidsvision. Det har av eftervärlden ibland kallats för ett epitafium, varvid grundtankarna och huvudproblemen glömts bort för tidsbundna detaljer. Dantes huvudproblem kvarstår; världsfreden och dess beroende av stridiga nationella och internationella intressen, och därför torde Dantes program ännu 700 år efter sin upphovsmans födelse ha stor aktualitet, ja kanske större än någonsin.

Dantes rättsåskådning bör givetvis ses i sitt historiska sammanhang och mot bakgrunden av rättsfilosofiens tidigare utveckling. Såväl forntidens som medeltidens rättsåskådning präglas av kontinuitet och konservatism. Utvecklingen bestod snarare i att begreppen genom omtolkning utvidgades och fick andra tillämpningsområden, än att äldre teorier förkastades till förmån för nyare. I den kristna filosofien möter man således antika, hedniska teorier i kristen gestalt. Att begreppen och tankarna på detta sätt fick en viss kontinuitet, hindrar inte, att förskjutningarna i innebörd och tillämpning under 1600 år — från Platon till Dante — i det historiska perspektivet ter sig som revolutionerande. Ett av de begrepp, som likt en röd tråd löper genom tidigare sekler, är naturrätten och även för Dante var det självklart att uppfatta rätten som grundad i naturen.

Dantes personliga upplevelser har i hög grad medverkat i utformningen av hans politiska teorier. Han vet av egen erfarenhet, vad han talar om när han framhåller avigsidorna av politisk splittring och brist på ordnad kraft i hans samtida Italien. Han blev själv offer för intriger och partimotsättningar och har därför ej mycken sympati för dylik verksamhet. Han stod över alla partier och skapade sitt eget program. De brev han skrev under sin exil, har ofta formen av öppna politiska manifest. I *Commedia* skymtar också ständigt personliga minnen, som visar, att Dantes teorier, även om de sträckte sig över tid och rum, oftast hade fast mark i hans egen verklighet.

Det har diskuterats, vartåt Dantes teorier egentligen syftade. Var han främst italienare med Rom, den italienska rasen och de fria republikerna som objekt? Var han uteslutande imperialist med en

jordisk lyckodrom som slutmål, eller såg han detta endast som en etapp på vägen mot ett himmelskt mål? Det finns förespråkare för alla synsätten, och samtliga kan lägga fram goda skäl för sina tolkningar. Som arbetshypotes kan man utgå ifrån att *Commedia* innehåller summan av Dantes åsikter. Den kullkastar inte de teorier han för fram i specialundersökningen *De Monarchia* utan bygger snarare vidare på dem och visar deras plats i ett större sammanhang.

Oberoende av vad som var Dantes mål, är hans medel för att nå detta mål otvetydigt och konsekvent: rätten och rättvisan. Dessa begrepp ingår också som en väsentlig del av de olika syften man kan spåra hos Dante.

Redan i det ofullbordade verket *Convivio* finner man grundritningen till Dantes politiska uppfattning. Dante avsåg att i detta ge en fullständig bild av moralfilosofien med utgångspunkt från Aristoteles' etik, som han ansåg vara av största värde för människan i hennes jordiska tillvaro. I denna behandlas de dygder och normer, som hjälper henne att fullfölja sin naturliga utveckling och uppnå rättvisa, fred och lycka på jorden. Etiken och rätten sammanfaller i denna uppgift, och av de dygder, som etiken behandlar, är rättvisan den förnämsta, ty ur rättskänslan framspringer övriga mänskliga dygder. Rätten är även den ordnande kraften bakom de vetenskaper, som befrämjar människans jordiska strävan. Rättskänslans höga värde framgår av att den tillhör människans förnuftsegenskaper, vilka skiljer henne från djuren och således är hennes specifika adelsmärke. Då det tillkommer människan att speciellt utveckla de egenskaper, som är säregna för henne, följer hon bäst sin naturliga uppgift, när hon beflitar sig om att leva efter rättvisan.

Dessa allmänna synpunkter på rätten framgår på olika ställen i *Convivio*,² men den planerade, särskilda avhandlingen om rätten blev aldrig skriven. I den fjärde avhandlingen finns emellertid en politisk och naturrättslig teori skisserad som bakgrund till en diskussion om kejsarens kompetensområde. Denna bakgrund sammanfaller i stort sett med vad Dante närmare skulle utveckla i det senare verket *De Monarchia*.

Beträffande kejsarens uppgift hävdar Dante, att denna är förbunden med människans fria vilja. Kejsaren har i enlighet med sitt ämbetets natur att verka för viljans rätta utövande. Bakgrunden till detta Dantes resonemang var, att kejsar Fredrik II hade gjort ett ut-

² Conv. I: 12, 61—74, II: 15, 127—132.

talande i en moralfilosofisk fråga. Enligt Dantes åsikt innebär detta ett ingrepp på Aristoteles' auktoritet i förnuftsfrågor. Kejsaren tillkommer det att styra viljan men ej förnuftet.³

I *Convivio* bygger Dante upp sin politiska världsbild genom en renodlat filosofisk argumentering. De kristna dogmerna fungerar som ett skyddsnät men ingår inte som material i byggnaden.

I *De Monarchia* har den kristna naturrätten en mera framträdande funktion. De tidigare argumenten finns kvar, men de har styrkts med augustinskt och thomistiskt resonemang. Dante agerar här på ett annat plan och med ett annat syfte. I *Convivio* skulle kejsarens roll och existens motiveras med hänsyn till mänskliga behov. I *De Monarchia* skall även kejsardömets gudomliga ursprung och dess förhållande till påven klargöras, vilket medför att helt nya beviskedjor måste kopplas in. Gemensamt för båda verken är dock, att de behandlar jordiska förhållanden.

I *Commedia* vidgas ånyo perspektivet, och människan placeras nu i ett evighetssammanhang. Om rätten människor emellan tidigare framstod som väsentlig, är den stora frågan nu rätten mellan Gud och människa. Dante har själv givit nyckeln till verkets allegoriska tolkning: »om verket fattas allegoriskt, är dess syfte att visa, hur människan genom utövande av sin fria vilja till gott eller ont erhåller rättvisa som belöning eller som straff.»⁴

Det har hävdats, att *Commedia* skulle representera en mera ortodox kristen syn, medan de tidigare verken företräder en närmast heretisk ståndpunkt. Någon mera markant omvälvning i Dantes åskådning torde det dock inte vara fråga om. Han har utvidgat ämnesområdet, och de argument, som var så dominerande på ett mindre specialområde, krymper i det större sammanhanget. Hur det än må förhålla sig med Dantes syn på människan i begränsat eller evigt perspektiv, släpper han dock inte sin rättsfilosofiska linje, vilken kan skönjas på alla plan.

Dantes rättsschema

Såväl när det gällde jordiska som andliga ting utgår Dante med sträng konsekvens från den enhetsprincip som är utmärkande för medeltidens tänkesätt: enhetens ursprung och krön är Gud. »Allt

³ *Conv.* IV: 6, 150 ff, IV: 9.

⁴ *Epist.* X, 172.

det är rätt, som stämmer hop med henne.»⁵ Från Gud utgår allt gott, och hans vilja är den högsta rätten — den eviga lagen — och all rätts källa. Ur detta större rättsbegrepp skiljer Dante ut den gudomliga rätten — *lex divina* — så som denna framgår av Gamla och Nya testamentet.⁶ Det avtryck av den gudomliga rätten, som människan spårar i naturen med sitt av samma gedom givna förnuft, är den naturliga rätten.⁷ Den naturliga rätten är alltså det avtryck av Guds vilja, som människan kan uppfatta och efter vilket den mänskliga rätten bör utformas. Den naturliga rättens grundprincip är billigheten eller rättvisan (*aequitas*), vilken bör behärska allt mänskligt handlande.⁸ Då människorna antingen inte kan tyda denna rättvisa eller inte vill följa den, har den mänskliga lagen tillkommit. Dante citerar i *Convivio* på denna punkt Augustinus, som säger, att om människan hade känt till och tillämpat rättvisan, skulle ingen skriven lag ha behövts.

Den romerska rätten är enligt Dante den skrivna lag, som närmast ansluter sig till den naturliga rätten, och han citerar ur *Digesterna*: »Skriven lag är konsten att handla rätt och vara rättvis» (*ars boni et aequi*).⁹ Justiniani lagar är emellertid mera en nedskreven naturrätt, som sammanhåller övriga mänskliga lagar.¹⁰ I mindre samfund, städer och konungadömen finns olika lagar, utformade efter olika behov. När dessa lagar visar brister, skall rättvisan (*aequitas*) tillämpas, för att åsyftat resultat skall nås i enlighet med rättens anda. Denna högre rättvisepincip återfinns även i den gudomliga rätten, vilket gör, att mänskliga beräkningar lätt slår fel, om man endast försöker tyda den gudomliga rätten efter ett strängt logiskt system utan att ta hänsyn till Guds kärleksfulla nåds högre rättvisa: »I stoftets barn, vakten eder noga vid domslut!»¹¹ I de fall, då lagens innehåll strider mot rättens syfte, skall alltså det sistnämnda följas. Då lagarnas syfte närmast härleds från den romerska rätten, som enligt Dante är gudomligt inspirerad, blir dennas upprätthållande av största betydelse i mänsklig samlevnad. Justinianus drevs av Guds vilja att ur lagen ta bort det som var överflödigt och fåfängt.¹² Det som blev kvar är en beskrivning av rätten i praktiska termer. I detta sammanhang definierar Dante rättens innehåll — *jus* — sålunda: »den sak-

⁵ Par. XIX, 88 jmf Mon. II: 2, 50—61 och Conv. III: 6, 46.

⁶ Mon. III: 14, 26—27.

⁷ Mon. II: 7, 1—22 och Conv. I: 12, 67.

⁸ Conv. IV: 9, 75 ff. Mon. I: 14, 35—47.

⁹ Conv. IV: 9, 87.

¹¹ Par. XX, 133—134.

¹⁰ Epist. VI: 2, 39—49.

¹² Par. VI, 10—12.

liga och personliga relationen mellan människa och människa, vilken upprätthåller samhället, om den upprätthålles, och bryter ner det, om den brytes.» (Mon. II: 5 »Jus est realis et personalis hominis ad hominem proportio») Han fortsätter: »Om vår definition verkligen innefattar, vad rätten är och varför, samt om hela samhällets syfte är de sammanslutna individernas bästa, då måste hela rättens syfte vara det gemensamma bästa, och ingen rätt är tänkbar, som inte syftar till det gemensamma bästa. . . Ty om lagarna inte tar hänsyn till nyttan för dem som är under lagarna, då är de lagar blott till namnet, de kan inte vara lagar i verkligheten. Lagarna skall binda människorna samman till allmän fördel.»

Detta är alltså det rättens grundschema, som Dantes värld hade att följa. För att dess funktion skall kunna förstås, måste sägas något om Dantes syn på människans förutsättningar, hennes uppgift och mål.

Människan är av naturen skapad med förnuft och fri vilja. Dessa naturliga egenskaper är förnämst hos henne och bestämmer hennes syfte som människa. Förutom sin mänskliga och förgängliga natur har hon även en odödlig själ. Mot denna kluvenhet i materia och ande svarar hennes två lycksalighetsmål (beatitudines): hennes förnufts natur strävar efter att förverkliga hennes naturliga möjligheter och med egna resurser skapa det jordiska paradiset, medan hennes själ strävar efter gudsvisionen i det eviga livet. Själen står över materien, varför den senare lycksaligheten står högre än den förra, men även denna har ett egenvärde, eftersom den svarar mot den av Gud skapade naturen. De båda lycksalighetsmålen utesluter eller bekämpar således inte varandra utan är var för sig det förnämsta på sitt område. Detta positiva värde som Dante sålunda, särskilt i *Convivio* och *De Monarchia* tillskriver människornas jordiska lyckosträvan, är grunden för hans politiska teori. I denna jordiska strävan verkar förnuftet på två sätt: dels praktiskt i det aktiva livet, som syftar till att skapa förutsättningen för den högre verksamhetsformen, dels teoretiskt i det kontemplativa livet. Det mänskliga förnuftet skapar alltså med egna medel förutsättningar för sitt fulla förverkligande.

Dante utgår som nämnt från att människan är en samhällsvarelse. I *Convivio* bygger han detta på att människans mål enligt Aristoteles är ett lyckligt liv (*vita felice*). Då människan ensam inte kan fylla alla sina behov, är hon en »compagnevole animale», en hjordvarelse. Denna drift till samverkan syftar på detta stadium i Dantes teori ej längre än hos Aristoteles och Thomas, nämligen till att säkra trygg-

het och komfort (*necessaria vitae*). I *Convivio* är således världsmonarkien snarare ett skydd mot mindre samhällens expansionslust än ett resultat av människorna socialitet och positiva syften.

Convivio behandlar främst *vita activa*, syftande till ett lyckligt liv. I *De Monarchia* sätts målet högre. *Vita activa* skall skapa fred, rättvisa och lycka, men detta skall vara en grund för *vita contemplativa*, vari det mänskliga intellektet får verka ostört. I förhållande till detta syfte är alla mänskliga dygder och vetenskaper hjälpmedel, och all aktiv verksamhet, alla jordiska företeelser, bedöms efter sina möjligheter att förverkliga detta. Det viktigaste verktyget är rätten, ty därmed skyddas det aktiva livet och skapas den nödvändiga freden. Människans samhällsliv måste alltså ordnas och inriktas på ett för detta ändamål lämpligt sätt, och dess politiska institutioner skall bestämmas med hänsyn till människans högsta naturliga syfte. Eftersom denna lycksalighet ej hänför sig till människans odödliga själ, är Dantes samhällssyn på detta område helt sekulariserad — den högsta vetenskapen är här moralfilosofien och ej teologien. Den förnuftsmässiga argumenteringen bygger dock på en kristen bevisföring.

Dante måste först ur den mänskliga naturen närmare bestämma människans högsta jordiska lycksalighetsmål. Då detta ingår i hans syfte med *De Monarchia*, måste han göra det med en metod som på ett mera positivt sätt än i *Convivio* motiverar och berättigar en världsmonarki. Hela det förstnämnda verket är nämligen ett utslag av Dantes passionerade tro på imperiet såsom enda garanti för jordisk rättvisa, fred och lycka. Han vill göra något som ingen annan försökt: förnuftsmässigt visa behovet av och vägen till en världsmonarki och därigenom anvisa en lösning på världens problem. Både Aristoteles och Thomas ansåg, att människans samhällsnatur tillgodoses även i mindre samhällen. Dante sökte en motsvarighet till den universalitet, som utmärkte den kristna gemenskapen i kyrkan. Kristenheten skulle sekulariseras till en mänsklighet i en statlig motsvarighet till kyrkan. Gemensamhetsgrunden fann Dante i den mänskliga förnuftsnaturen. Genom allas delaktighet i denna bildar människorna ett universiellt samfund: *humana civilitas*.

Liksom den gemensamma kristna tron bestämmer medlemskapet i kyrkan, bestämmer det mänskliga förnuftet allas medlemskap i *humana civilitas*. Detta har sin naturliga grund i det förhållandet, att en människa inte ensam kan utveckla sin förnufts natur. Först måste det skapas fred och ordning som förutsättning för kontemplativ verksamhet, men även denna sistnämnda verksamhet kräver enligt

Dante samverkan. Ty den ensamma människan kan utveckla sin förnufts natur endast till en viss grad, vilken ej är tillräcklig, för att hon skall kunna tillgodogöra sig all den kunskap, som står till människornas förfogande och som det är deras uppgift att inhämta. Endast mänskligheten som helhet organiserad för detta ändamål kan ta denna kunskap i anspråk, vilket den gör genom att ständigt aktualisera hela kapaciteten av det tillgängliga intellektet.¹³

Detta samfälliga förverkligande av förnuftet är uppgiften i humana civilitas, som sålunda motiveras både genom det enhetliga, jordiska lycksalighetsmålet och genom att förverkligandet av detta förutsätter en världsstat. Utgångspunkten för Dantes politiska teori i *De Monarchia* är således, att mänsklighetens jordiska mål innefattar en världsstat och att fullföljandet av mänsklighetens uppgift förutsätter fred, vilken endast kan skapas i en världsstat.

De Monarchia är indelad i tre böcker, av vilka den första behandlar människosläktets uppgift såsom grundval för frågan huruvida en världsmonarki behövs för att fullfölja denna uppgift. I andra boken ställs frågan, huruvida det romerska folket med rätta har förvärvat denna monarki, dvs. om den teoretiska världsmonarkin sammanfaller med det romerska imperiet. Slutligen behandlas i tredje boken frågan, huruvida kejsarens auktoritet beror direkt av Gud eller om den förmedlas genom någon Guds ställföreträdare, dvs. påven.

Innan Dante kan besvara den första frågan, måste han fastslå behovet av statlig organisation överhuvud taget. Människan är, ehuru skapelsens krona, genom arvsyndens förstörd eller åtminstone skadad. Trots hennes utövande av de teologiska dygderna tro, hopp och kärlek kan endast Guds nåd hjälpa henne till den eviga lycksaligheten. Nåden behövs däremot inte för att nå det jordiska paradiset. Härtill räcker människans eget naturliga förnuft och hennes beflitande om de moraliska dygderna. Människans fria vilja kan emellertid inte välja enbart det goda som förnuftet utpekar — som ett resultat av syndafallet lockas hon även av det onda. Till stöd och ledning i detta val tjänar den världsliga auktoriteten. Genom ledning och tvång skapar staten fred, frihet och rättvisa, så att människorna kan förverkliga sin kontemplativa natur.

Det gäller därefter för Dante att finna den statsform och den ledning, som är lämpligast med hänsyn till denna uppgift, nämligen att skapa fred. För honom är valet inte svårt. Det enhetliga män-

¹³ Mon. I: 4, 1—4.

niskosläktet med sitt gemensamma mål måste vara inordnat i en allomfattande stat under enhetlig ledning. Stödjande sig på Aristoteles' auktoritet anför Dante principen som säger, att om flera ting strävar mot samma mål, måste ett av dem leda och de andra följa. Denna tes styrker Dante med flera under medeltiden gängse argument, som han dock ofta ger ny betydelse. Endast under en världsmonark är människorna till för sin egen skull, vilket är deras högsta frihet, medan andra styrelseformer gör dem till slavar. Eftersom monarken helt kan älska sina undersåtar, vill han att alla skall vara goda: under hans ledning är en god medborgare också en god människa. Ur analogien mellan Guds allmakt i universum och kejsarens världsliga auktoritet hämtar Dante även ett teologiskt argument för monarkien, vilken han definierar sålunda: en enda auktoritet över alla världsliga överheter, i allt och över allt som är underkastat tidens mått.¹⁴

En perfekt monarki rådde under kejsar Augustus' regeringstid, vilket Dante anser styrkt därav, att Gud då lät sin son födas. Förutom enhetsargumentet, den aristoteliska filosofien och de teologiska bevisen spelar även rätten en väsentlig roll i Dantes bevisföring, ja kanske den väsentligaste. Då rätten hör till det gemensamma förnuftet, är även den rättsliga enheten ägnad att understryka behovet av en världsstat. Men även sättet för dennas ledning kunde motiveras med rättens hjälp. Kejsaren är lika med rätten, enkannerligen den romerska, ur vilken Dante torde ha fått det kraftigaste incitamentet till sin statsteori.

Om kejsaren hos Dante är fridsfurste, världens frälsare och Guds vikarie, så är han det framför allt i egenskap av rättens källa och tillämpare (legislator och legisexecutor). Under tidigare medeltid hade den monarkiska doktrinen främst uppfattat fursten såsom en efterliknare av Kristi mänskliga natur (imitator Christi) eller som Guds vikarie. Denna liturgiska syn efterträdes senare av en legal, vilken av rättsfilosofen John av Salisbury utformades som typen »Rex imago aequitatis», konungen som bild för rättvisan, varvid den förbindande länken fortfarande var Kristus såsom den levande rättvisan (Christus ipse ipsa iustitia).¹⁵

Den nyvunna kunskapen om den romerska rätten ledde till en nästa religiös kult av rättvisan (religio iuris), som särskilt frodades

¹⁴ Mon. I: 2, 68.

¹⁵ E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton 1957.

vid Fredrik II:s hov. *Justitia* betraktades som en gudom med kejsaren som uttolkare och högste tjänare och de rättslärde som hennes präster. Uppfattningen av kejsaren som *lex animata* stöddes av den romerska rättens institut *lex regia*, såsom det framgår av Justiniani lagböcker. Dante stöder sig även på den romerske skalden Vergilius, som om det romerska kejsardömets gyllene tidsålder säger: »Nu återvänder även Jungfrun och Saturnus' herravälde» (*Iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna*).¹⁶ Jungfrun är *Justitia*, och med henne kommer rättens välde, som står under Saturnus' inflytande.

Rätten är således det bästa medlet för att åstadkomma fred. Den naturliga rätten är gemensam för alla människor, och dess uttolkare är kejsaren, vars uppgift det är att skriva, framlägga och genomdriva lagen. Ja, det egentliga innehållet i den kejsarliga suveräniteten är just att ge varje lagbud dess giltighet. Monarken skall, såsom tidigare sagts, verka för den fria viljans rätta tillämpning. Dante kallar honom den mänskliga viljans ryttare (*il cavalcatore della umana volontà*),¹⁷ den som skall tygla viljan mellan gott och ont med rättens betsel (*il freno*). Mot det goda och det rätta i människans natur kämpar nämligen rättens antites och största fiende, begäret eller girigheten (*cupiditas*), vilket leder till stridigheter och orättvisa mellan människorna.

Där det kan uppstå dispyter måste det också finnas en domare,¹⁸ en tredje part som kan avgöra tvisten och återställa jämvikten. Endast rättens källa, monarken, kan här vara högsta instans. Detta gäller inte endast i tvister mellan individer utan även mellan stater, vilket visar behovet av en skiljedomare dem emellan. Endast en världsmonark kan fungera som sådan, ty endast den, som har högsta makt och vars auktoritet sträcker sig »till oceanen», är fri från begäret. Där *cupiditas* ej finns, härskar *justitia* oinskränkt.¹⁹ Detta är kärnan i Dantes teori om kejsarens rättsliga suveränitet.

Dante vill söka sig fram till en praktisk sats, som fastställer betingelserna för existensen av en rättens »grundnorm», för att låna en sentida term. Endast den som själv är helt fri från egna begär, kan vara helt objektiv och därmed i stånd att oegennyttigt och till sina undersåtars bästa formulera de normer, vilka är bäst anpassade till samhälleliga behov och strävanden. Satsen bygger emellertid på

¹⁶ Vergilii Bucolica IV, 6.

¹⁷ Conv. IV: 9, 102 jmf Purg. VI, 88--96.

¹⁸ Mon. I: 10, 1.

¹⁹ Mon. I: 11, 69--117.

flera obevisade och obevisbara förutsättningar. Bakom hela rättsbegreppet vilar Gud som *causa remota*, och möjligheten att befria rättens direkta källa, kejsaren, från obehörig påverkan förutsätter en klar avgränsning av vederbörandes kompetensområde. Även när det gäller att binda den person, som upprätthåller kejsarämbetet, vid de därmed förenade plikterna och bestämma hans förhållande till sitt folk, måste ett metafysiskt resonemang tillgripas.

I *De Monarchias* första bok har Dante sålunda redogjort för mänsklighetens jordiska syfte, visat att detta kräver en världsstat och att den sistnämnda bör styras av en monark. I nästa bok vill Dante besvara frågan, huruvida det romerska folket med rätt åt sig förvärvat kejsardömet. Denna fråga har i sig själv föga betydelse i detta sammanhang, men Dantes bevisföring och argument ger en god illustration åt hans rättsåskådning. Han vill knyta sin teori till en faktisk företeelse, romarriket, även om hans uppfattning av denna företeelse för oss ter sig ohistorisk. För Dante är det väsentligt, att sambandet är rättsligt grundat (*de iure*). Argumenteringen visar Dantes syn på finaliteten som bevis eller källa för legaliteten. Om någon handlar med rätten som syfte, är handlingssättet i enlighet med rätten. Medlen är rättvisa, eftersom de utgör förutsättning för rätten. Därmed menas inte, att ändamålet helgar medlen, utan snarare tvärtom, medlen är rätta, endast om de är naturenliga i förhållande till syftet.²⁰ Det romerska folket hade ett riktigt syfte, när det underlade sig världen, eftersom världsstaten är en del av mänsklighetens naturliga syfte. I sitt rättmätiga företag stöddes romarna av Gud, som utsett detta förtjänstfulla folk till världens härskare. Ur det romerska folkets historia hämtar Dante exempel, som han anser vara bevis på Guds stöd: underverk som räddat Rom från undergång, segrar över andra folk i tävlan om världsherraväldet etc. Särskilt framhåller Dante det romerska kejsardömet betydelse i förhållande till Kristus. Kristus var romersk medborgare och föddes, då tiden var fullbordad, under den kejsare som bäst fyllde sin uppgift: att skapa fred. Denna *pax augustana* lovsjöngs även av änglarna. Kristus dömdes till korsfästning under romersk lag. Gud ville genom att offra sin son frälsa människorna. Kristi dömande och korsfästning måste, eftersom Gud inte kan handla orätt, ha en giltig rättsgrund. Gud har sålunda utpekade det romerska imperiet och den romerska lagen såsom de mest tjänliga medlen för detta led i värl-

²⁰ Mon. II: 6, 61—67.

dens frälsning. Om inte romarna i detta fall varit kompetenta, faller därmed även frälsningsmomentet i den kristna religionen.

I den tredje och sista delen av *De Monarchia* övergår Dante till att besvara frågan, huruvida den romerske kejsaren, världsmonarken, har sitt ämbete direkt från Gud eller via någon Guds vikarie. Han syftar här på påven, som är Kristi vikarie och Petri efterträdare. Dante ansluter sig till det förra alternativet och stöder detta med argumentet, att Gud inte vill det som är emot naturen. Att kejsardömet är direkt grundat i den mänskliga naturen, är enligt Dante redan bevisat, och det skulle strida mot det kejserliga ämbetets natur att underställa det ett annat ämbete, liksom en sålunda utvidgad auktoritet skulle strida mot detta senare ämbetes natur.

I denna fråga väntar sig Dante tre slags opponenter: påven, kejsardömetes vedersakare och dekretalisterna. De sistnämnda är de som inte känner till något annat än de — visserligen mycket ärovärdiga — kyrkliga lagarna. Det vet ingenting om teologi eller filosofi. Dante avvisar först dessa, ty endast i Skriften kan man finna svaret på frågan om kyrkans natur. Även opponenterna i den andra gruppen avfärdas såsom förblindade av girighet.

Påven definieras av Dante på följande sätt:²¹ »Vår Herre Jesu Kristi vikarie och Petri efterföljare, vilken vi ej bör vörda som Kristus men som Petrus.» Särskilt på denna för hans teori så viktiga punkt skiljer sig Dante från Thomas, som har följande definition:²² »Efterföljare till den högste prästen Petrus, Kristi vikarie, den romerske påven, till vilken alla det kristna folkets konungar är skyldiga samma underdånighet som till vår Herre Jesus Kristus själv.» — Båda anser, att Kristus innehade såväl världslig som andlig suveränitet. Thomas hävdar emellertid, att Kristus överlätit båda till Petrus, medan Dante anser, att Petrus fick auktoritet endast i andliga frågor. Kristi världsliga konungamakt — som han aldrig utövade — återvände till Gud, som sedan förlänade den till kejsaren.

Dante bemöter därefter de olika teoretiska liknelserna, bl.a. den som jämför kejsaren med månen som lånar sitt ljus av solen, dvs. påven. Himlaljusen hade skapats före människorna och kunde då inte ge ledning i frågor, som uppstått senare. Dessutom är månen enligt Dante såsom en självständig himlakropp med egen rörelse oberoende av solen. Den har även eget ljus, som emellertid förstärkes

²¹ Mon. III: 3, 45—52.

²² De regimine principum I, 14.

av solen. Detta betyder dock inte annat än att kejsarens rättvisa fördjupas genom den gudomliga nåden för att kunna verka bättre.

Dante avfärdar även liknelsen om de två svärden, vilka enligt den teokratiska teorien skulle användas, det ena av, det andra för kyrkan. Hans tolkning av det aktuella bibelcitatet leder honom till slutsatsen, att man ej på detta kan bygga någon åsikt om Guds mening i frågan om kejsarens förhållande till påven.

Ett annat bibelställes påstådda relevans avfärdas med hjälp av ett juridiskt resonemang. Profeten Samuel var *nuncius* eller *legatus specialis* med uppdrag att avsätta konung Saul. Sådant specialuppdrag har inte en *vicarius*, dvs. en påve.

Sedan Dante bemött de ur den heliga skrift hämtade påvliga argumenten, övergår han till de faktiska omständigheter, som påvepartiet brukade anföra mot den kejsarliga självständigheten. Han godtar äktheten av de dokument, som styrker kejsar Konstantins donation av det västliga imperiet till påvestolen, men bestrider legaliteten av denna handling. Kejsarens uppgift var att under sig förena mänskligheten i stråvan mot ett gemensamt mål; att minska sin egen överhöghet vore då att handla mot sitt ämbetes natur. Inte heller kunde påven ta emot ett imperium, eftersom han hade att lyda förbudet för apostlarna att ta emot egendom. Särskilt på denna punkt var Dante kritisk mot det påvliga ämbetets innehavare, varvid han följde det franciskanska armodsidealet. Världslig makt och rikedom är ej förenliga med kyrkans uppgift och bringar den i fördärvet. Detta kyrkoreformatiska drag hos Dante återkommer ytterligare understruket i *Commedia*.²³

Som grund för kyrkans rätt till inflytande på kejsarutnämningar åberopades särskilt av Innocentius III det *translatio imperii*, som ansågs ha ägt rum, då Karl den store kröntes. Mot detta genmäler Dante, att en rättsusurpation ej skapar rätt. I så fall kunde historien visa många exempel på att kejsaren hade till- och avsatt påvar.

Med dessa och flera andra argument ur bibeln och historien bestrider Dante kyrkans makt över kejsardömet. Det återstår sedan för honom att bevisa, att kejsardömet har sitt ursprung i Guds vilja. Dante anför här sin tidigare redovisade teori om människans två lycksaligheter, betingade av hennes dualism. Kejsarmakten, filosofien, rätten och de moraliska dygderna ingår i planen för den jordiska lycksaligheten, liksom kyrkan med sakramenten, teologien,

²³ Inf. XIX, 90—114, Purg. XVI, 110, Par. IX, 127—142, XXVII, 40—56.

Skriften och de teologiska dygderna tillsammans med den gudomliga uppenbarelse leder till det eviga livet. Kejsaren och påven leder mänskligheten på dessa båda vägar,²⁴ och den universella enheten bevaras genom att båda vägvisarna har sina uppdrag direkt av Gud »velut a puncto». De båda ämbetenas respektive naturer kan ej jämföras med varandra. De härleds ur den mänskliga naturens olika sidor och ur Guds vilja. I världsliga — och framför allt i rättsliga — frågor står kejsaren över det påvliga ämbetets innehavare, men i andliga frågor skall kejsaren visa påven den vördnad en son är skyldig sin fader.²⁵ Den skyldighet som Dante härmed ålägger kejsaren har föranlett en del kommentatorer till slutsatsen att Dante slutar sitt verk med att kullkasta alla sina tidigare påståenden. Läses det aktuella stycket noga, framgår dock klart, att Dante endast avser att ytterligare definiera respektive ämbetens kompetens. Påven skall betraktas som en andlig fader, vars välsignelse hjälper kejsaren i den uppgift, till vilken denne ensam utsetts av Gud allena.

Här bör lämpligen sägas något om världshärskarens uppgifter enligt Dante. Kejsaren är minister omnium, allas tjänare — en titel som i kyrkan motsvaras av påvens servus servorum, tjänarnas tjänare. Den person, som erhåller kejsarämbetet, får det endast på grund av Guds nåd, Dei gratia. De som väljer honom inspireras därtill av Gud, liksom kardinalerna, när de väljer påve. Kejsaren skall med förnuftets hjälp, meddelad av filosofien, härska över människans vilja i alla timliga angelägenheter med mänsklighetens jordiska bästa som syfte. Hans välde omfattar, de iure om ej de facto, hela världen, men olika folk styrs av lokala myndigheter med lagar anpassade till varje folks särart. De lokala myndigheterna erhåller sin auktoritet från kejsaren, vars rättskipning även står över den lokala. Alla myndigheters första bud formuleras i jupiterhimlen, den himlasfär i Paradiset, som representerar rätten: »Ålsken rättfärdigheten, I som skipen lag på jorden.»²⁶ Kejsarens makt och styrka ger honom ingen självständig rätt. De är endast nödvändiga hjälpmedel för honom i hans uppgift, liksom hans välde storlek är betingad av mänsklighetens mål, samtidigt som den är en garanti mot att hans vilja skulle ledas av girighet och maktlystnad. Det kejsarliga ämbetet är oåtkomligt för människorna, men om dess innehavare ej

²⁴ Mon. III: 11, 18 ff jmf Purg. XVI, 106—108.

²⁵ Mon. III: 16, 130—140.

²⁶ Inledningen till Vishetens bok, Par. XVIII, 91—93.

följer sin plikt, kan detta leda till motståndsrätt för hans undersåtar. Dante är på denna punkt svävande. Rätten att inskrida mot tyranner betonar han dock. Furstars och påvars missbruk av sina ämbeten eller deras pliktförgätenhet ger ofta Dante anledning att låta dem figurera i Inferno. De största förbrytarna där är dock Judas, Brutus och Cassius, de som förrådde Kristus och Caesar.

I *Commedia* framstår Dantes rättsåskådning i sin helhet. Då det himmelska paradiset nu är slutmålet, spelar den gudomliga lagen en allt överskuggande roll. Det jordiska paradiset självständighet bibehålles, men dess värde ställes i relation till ett högre mål. Att gå närmare in på detta vore att gå utanför ämnets ram. Det kan därför räcka med att påpeka, att särskilt vandrigen uppför skärseldsberget erbjuder många illustrationer till Dantes rättsfilosofi och statsuppfattning. Dödsrikenas uppbyggnad följer ett schema som även utgör grunden för det mänskliga samhället, och människans utveckling i olika avseenden skildras i allegorisk form. Infernos uppbyggnad är särskilt intressant med tanke på Dantes uppfattning av den fria viljan. Dante ser de olika straffen som en konsekvens av ett fritt och medvetet val under människans livstid. Efter döden fortsätter de den tillvaro de själva valt. Därför visar de inte någon ånger. Straffen i helvetet utformas efter brotten enligt ett symboliskt mönster: tyrannerna badar i blod och smickrarna i orenhet. Den vedergällningslära, som bestämmer straffen i den eviga fördömsen, kommer till synes även på skärseldsberget men här som grund för den botgöring och de reningsprocesser, som skall befordra den ångerfulle till det jordiska paradiset på bergets topp.

Något om Dantes material och inspirationskällor

Dantes rättsprogram har i det föregående tecknats mot bakgrunden av tidigare rättsfilosofisk och politisk-ideologisk utveckling. Anknytningarna mellan denna bakgrund och Dantes åsikter kan lätt skönjas, men frågan om Dantes material och mera direkta inspirationskällor bör även behandlas, om ock översiktligt.

Liksom hos de flesta medeltida tänkare kan man även hos Dante spåra många drag av Platons filosofi och statsteorier, men detta torde hos Dante mera visa hans allmänbildning och beläsenhet än någon djupare påverkan. Platon citeras t.ex. aldrig direkt i *De Monarchia*. I *Convivio* skiljer Dante eftertryckligt på filosofens och härskarens uppgifter, medan Platons idealhärskare även är filosof.

Däremot påminner titeln *Convivio* om Plantons *Symposion*, men metoden att i samtalsform presentera ett ämne var inte ovanlig.

Om Platon har mindre intresse i detta sammanhang, så har Aristoteles det desto mer. I *Convivio* anför han som den största auktoriteten på sitt område. Både hans statslära och hans etik citeras ofta i alla Dantes verk. Sin kunskap om Aristoteles fick Dante troligen ur Thomas' kommentarer, men det är även möjligt, att han studerat Aristoteles' skrifter direkt.

Att Dante var väl förtrogen med Ciceros verk och åsikter framgår av många citat. Dantes universella rättsstat tycks ha mycket gemensamt med Ciceros idéer. En annan romare, skalden Vergilius, förefaller emellertid ha inspirerat Dante i ännu högre grad. Vergilius, hyllning till det romerska imperiet och dess lagar anammades gärna av Dante, vilken i likhet med många samtida i Vergilius såg en profet och en kristendomens förebådare. Dante var även väl förtrogen med den romerska rätten, varur han gör många korrekta citat. Det har t.o.m. förmodats, att Dante studerat rättskunskap eller retorik vid universitetet i Bologna. Han var god vän med den store juristen Cino da Pistoja, som också levde i exil och som senare i Perugia var lärare till den störste av medeltidens rättslärde, Bartolus av Sassoferrato.

Bibeln ingick givetvis också i Dantes material. För medeltiden var Bibeln inte enbart en religiös urkund utan också en sanningskälla i alla frågor, som över huvud taget kunde ställas. Dess historiska skildring godtogs utan kritik, men även på punkter, där direkta svar ej fanns, utläste man symboler och analogier till tidens alla frågor. Bibelcitats var därför mycket användbara i all slags debatt, och Dante använde sådana särskilt i *De Monarchia* i sin polemik mot påvepartiet. Dante delade sin samtids tro på en förestående världens undergång, förebådad av Antikrists herravälde. Detta skulle inträda efter det fjärde kejsardömet, dvs. det rådande romerska imperiet, varför dettas fortbestånd var av största betydelse. Dessa föreställningar byggde på de apokalyptiska böckerna, vilka tycks ha inspirerat Dante till stora partier i *Commedia*. Han var även influerad av de joachimitiska profetiorerna om en kommande världsfrälsare och fredsfurste. Dessa profetior hade samband med den franciskanska spiritualismen, som starkt påverkade Dante, särskilt i hans tankar om en kyrkoreform. Enligt en teori skall Dante ha varit inskriven i ett franciskanerkloster.

Givetvis har Dante hämtat mycket material och många termer från den äldre kristna teologien och då särskilt från Augustinus.

Från dennes uppfattning skilde han sig emellertid i väsentliga frågor: människans natur, statens uppgift m.fl.

Det allra största infytandet på Dantes tankevärld har utövats av den tänkare, som jämte Dante är medeltidens intellektuella förgrundsfigur: Thomas av Aquino. Det är tänkbart, att Dante som barn själv hört Thomas tala i Florens. Säkrare är, att han senare lyssnat till den berömde predikarmunken Remigio Girolami, som en tid var verksam i Florens. Dantes beroende av Thomas är stort, och man har även velat se hans verk som en utläggning av thomismen, en utläggning som kanske t.o.m. ställer lärjungen högre än mästaren. Åsikten om människans positiva samhällsnatur, intellektläran och naturrättsläran har Dante t.ex. direkt från Thomas. På viktiga punkter tillämpar emellertid Dante dessa läror så, att resultatet särskilt i två viktiga och av varandra beroende frågor visar en från Thomas starkt avvikande uppfattning. Thomas accepterar visserligen ett jordiskt syfte hos människan men endast såsom en etapp på vägen mot den himmelska saligheten, medan Dante, som framgått, ger den jordiska lycksaligheten en oberoende ställning, som i *Commedia* dock tillskrives ett lägre värde. Vidare finns i Thomas' statslära ingen plats för en världsmonark och inte heller betonar han lagens funktion så kraftigt. Man kan säga, att Dante utnyttjar Thomas' läror i ett syfte och med en konsekvens, som Thomas nog ej skulle acceptera.

Vid jämförandet av Dantes politiska skrifter med dem, som framlades av samtida publicister, märker man flera likheter, vilket i många fall torde bero på det gemensamma materialet. De härur dragna slutsatserna varierar emellertid, allt efter den linje vederbörande propagerade för. De franska publicisterna²⁷ var eniga med Dante om önskvärdheten av att inskränka påvestolens världsliga makt, medan påvepartiet stundom åberopade imperiets överhöghet gentemot franska självständighetsargument. Tyska skribenter²⁸ företrädde en tysk linje, gentemot vilken Dantes program kan sägas framställa en italiensk lösning på imperieproblemet. En skrift, som i mycket påminner om *De Monarchia*, är den samtida *De ortu et fine imperii* av abboten Engelbert av Admont, som använder samma bevisföring som Dante. Dess politiska syfte är dock mindre framträdande. De argument som Dante främst vände sig mot framgick

²⁷ T.ex. Johan av Paris och Peter Dubois.

²⁸ Särskilt Jordanus von Osnabrück.

av olika påvliga bullor, främst Bonifacius' »Unam Sanctam» av 1302, samt av de skrifter som understödde dessa, t.ex. De ecclesiastica potestate av kardinalen Aegidius Colonna.

Dessa olika skrifter har givit Dante material och angreppspunkter, men hans politiska skriftställer torde snarare ha föranletts av den faktiska händelseutvecklingen än av denna publicistik. Sålunda torde Henrik VII:s »Römerzug» omkring år 1312 och de därav hos Dante väckta förhoppningarna om personlig upprättelse och fred i Italien ha varit den kraftigaste drivfjädern till De Monarchia.

Avslutande synpunkter på Dantes betydelse

Trots sin spekulativa karaktär hade Dantes rättsteorier en aktiv syftning. De sanningar han ansåg sig ha framlagt skulle mana till handling eller åtminstone till beaktande. Förvisso noterades hans inlägg med intresse av både meningsfränder och motståndare, men någon direkt effekt därav kan man dock ej spåra. Han rönste profeters vanliga öde i sin egen tid och i sin egen stad. Detta torde bero på hans ställning mellan två skeden i den historiska utvecklingen. Hans program röjer nämligen en slitning mellan gammalt och nytt. Han var en konservativ idealist, mer besläktad med den provençalska romantiken än med sin omgivningens nyktra realpolitik. Samtidigt var han en förebådare av renässansens människotro, kanske den förste humanisten.

I sin syn på förhållandet mellan stat och kyrka satt han ohjälpligt fast i den medeltida dualismen. Sådana begrepp som *stat*, *kyrka* och *mänsklighet* var för honom realiteter som måste ingå i en helhetsbild på ett sätt som motsvarade begreppens innehåll. Den motsatta, nominalistiska, synen var honom helt främmande.

Dantes strävan var att bibehålla och stärka åtskillnaden mellan auktoritetsbegreppen stat och kyrka i ett enhetligt system med Guds vilja som utgångspunkt. Endast ett sådant system kunde med de givna förutsättningarna säkra freden, rättvisan, lyckan och den sanna kyrkan. Hans inställning var sålunda defensiv och dessutom i otakt med utvecklingen.

Det första försöket att bryta den dualistiska samhällsynen gjordes redan innan Dante skrev De Monarchia. I den påvliga bullan »Unam Sanctam» framlades de hierokratiska anspråken på allmakt, plenitudo, potestatis.

De hierokratiska anspråken kunde bemötas endast av någon som utgick från samma radikala premisser som Bonifacius och hans efterföljare Johannes XXII. Detta gjorde Marsilio av Padua i sin skrift *Defensor Pacis*, vars syfte delvis sammanfaller med Dantes: att analysera förutsättningarna för fred. Marsilio torde ha känt till *De Monarchia*, men hans program är helt olikt Dantes. Han försvarar inte gamla teser, han vänder i stället på de kyrkliga kraven. Den kyrkliga auktoriteten inskränkes till uteslutande andliga frågor. I allt annat är påven underordnad staten. Marsilio utgår från averroismens dubbla sanningsbegrepp: förnuftets vittnesbörd behöver inte sammanfalla med den gudomligt uppenbarade, inre sanningen, vilket leder till att en skarp gräns kan sättas mellan världsliga och andliga frågor. Marsilio gör även en klar skillnad mellan gudomlig och mänsklig lag med hänsyn till deras olika ursprung, syfte och sanktionsformer. Den mänskliga lagen och furstarna har hos Marsilio inte längre sin kraft från Gud utan från folket. Folksuveräniteten var visserligen ett gammalt begrepp, men Marsilio förstod att utnyttja det till att bryta furstens beroende av kyrkan såsom en följd av sitt med denna gemensamma gudomliga ursprung. Marsilio har därför inte heller något behov av en världsmonark, vilket kanske även kan bero på att nationalstaternas framgångar vid denna tid helt avgjort kejsardömets öde.

Dante anklagades själv för averroism. Hans hävdande av ett mänsklighetens gemensamma jordiska lycksalighetsmål stred mot den kristna individualismen. Detta, men troligen även hans angrepp på påvepartiet, föranledde dominikanermunken Guido Vernani till ett skarpt genmäle mot *De Monarchia* i skriften *De reprobatione Monarchia compositae a Dante*. Denna skrift, som utkom omkring år 1327, blev anledningen till en särskild undersökning av Dantes skrifter, vilken år 1329 ledde till att *De Monarchia* offentligen brändes på torget i Bologna. Anklagelsen gick ut på att Dantes teorier var heretiska, men även det förhållandet, att kretsarna kring kejsar Ludvig av Bayern använde hans argument mot påven Johannes XXII, kan ha bidragit till domen. Både vid konferensen i Rhense år 1338 och vid utformandet av kejsar Karl IV:s s.k. Gyllene Bulla år 1356 lär Dantes imperieteorier ha spelat en viss roll. Påståendet att Dante anslöt sig till Averroës idéer har sedermera avfärdats. Dante hade endast använt sin vanliga metod att återopa andras teser som stöd för sina egna men på ett sätt och i ett sammanhang, som gav den lånade tesen en helt ny innebörd.

Samma geniala men tvivelaktiga metod för utnyttjande har även Dantes egna teser blivit utsatta för. Sedan man opererat bort det som för Dante var väsenligt; freden, världsmonarkien, universalismen, den rehabiliterade kyrkan, kunde hans argument användas för syften, som deras upphovsman stod helt främmande för. Dante bekämpade påvar, som överskred sitt ämbete, men påvestolen som sådan angrep han aldrig utan ville snarare befästa dess auktoritet på det andliga området. Icke desto mindre ansåg sig de tyska protestantiska furstarna kunna åberopa honom i sin kamp mot påvekyrkan. De *Monarchia* är sålunda det av Dantes verk som tidigast blev känt och tryckt i Tyskland. Dess användande i reformationsstriderna ledde till att *De Monarchia* placerades på katolska kyrkans index över förbjudna böcker, där den kvarstod ända till slutet av 1800-talet.

Medeltidens konflikt mellan kyrka och imperium frambragte teorien om konungen av Guds nåde. Frasen *Dei gratia*, som tidigare var en devotionsformel uttryckande ödmjukhet och pliktkänsla, såsom hos Dante, kom att innebära ett personligt maktanspråk i absolutismens ideologi, vilket säkerligen inte motsvarade Dantes uppfattning. Inte heller skulle han acceptera det sätt Machiavelli utnyttjade den patriotiska inspiration, som Dante synes ha förmedlat till honom. I sin skrift *Il principe* formulerar Machiavelli statsraisonens dubbelmoral i nationalismens och autokratiens tjänst i en anda helt olik Dantes. Under den nationella enhetsrörelsens tid i Italien under 1800-talet var Dante en självskriven idol. En formlig »dantomani» utbröt, och alla Dantes ord och tankar gavs en italiensk-patriotisk tolkning. Den italienska hegelianismen har också tagit intryck av Dante; både Gentiles fascism och Benedetto Croces angrepp därpå torde ha rönt inflytande från Dante.

Dantes dröm om en universell lag och om världsfred för en fri mänsklighet i en kulturstat utan gränser rönt föga intresse bland dem som i övrigt gärna citerade honom. Kommentatorer under 1800-talet försöker gärna bortse från denna kärna i Dantes program för att i stället koncentrera sig på de av Dantes argument som bättre passade in på deras egen tids martialiska ideologier. Vårt århundrades genomlidna och hotande krigskatastrofer samt ökade internationella samfärdsel har medfört, att behovet av världsfred och effektiv folkrätt betonats som aldrig förr. Redan 1916 säger W H V Reade i en kommentar till *De Monarchia* att »the spectacle of the Machiavellian gospel in action has at least provided Europe with

food for meditation».²⁹ Med tanke på att den supremati som Dante tillskriver världsmonarkin uteslutande består av iurisdictio anser Reade att en så auktorativ domare bör kunna ha minst lika stor möjlighet att hävda folkrättens effektivitet som »an occasional congress of rather obscure middle-aged gentlemen in Holland». Resultatet av Reades meditation är bestickande, men hans omdöme om *De Monarchia* blir dock, att största delen av dess betydelse ligger i att den skrivits av författaren till *Divina Commedia*. Ett liknande omdöme ger en senare kommentator, Donald Nicholl: »Ultimately the value of *Monarchy* is the insight it allows into the workings of a great mind at the very moment it became seized of a great ideal.»³⁰ Till dessa båda omdömen om ett av de första vetenskapligt syftande bidragen till ämnet freds- och konfliktsforskning bör läggas konstaterandet, att *De Monarchia* torde vara den fullständigaste och mest intressanta presentationen av en väsentlig fråga i den medeltida rättsfilosofien. Både *De Monarchia* och *Commedia* bör därför beaktas mer än hittills vid studiet av rättsfilosofiens historia.

²⁹ Introduction on the Political Theory of Dante i *De Monarchia*, ed. E. Moore, Oxford 1916.

³⁰ *Monarchy and Three Political Letters*, ed. Nicholl & Hardy, London 1957.

ALTERNATIVA GRUNDLAGSÄNDRINGS- BESLUT EFTER 1866

Av Lektor Fil. d:r HENRIK A. OLSSON, Sundsvall.

Inledning. Under tvåkammerssystemets tid möter oss icke så sällan en praxis, som mot bakgrunden av gällande författningsföreskrifter måhända är ägnad att väcka förvåning liksom den också stundom väckt tvivel angående förfarandets lagenlighet. Här åsyftas det förhållandet, att det ibland inträffat, att en kammare i grundlagsfråga preliminärt (»vid första riksdagen») fattat alternativa, d. v. s. sinsemellan oförenliga beslut, ja, t. o. m. att alternativa grundlagsändringsförslag blivit vilande genom båda kamrarnas samstämmiga åtgärder liksom att dylika förslag framlagts av K. M:t. Syftet med föreliggande framställning är att dels redovisa denna praxis, dels underkasta den en bedömning ur lagenlighetens synpunkt.

Nämnda företeelse är emellertid icke någon nyhet för vårt nuvarande riksdagsskick. Den möter redan under ståndstiden och har uppmärksamrats av båda de författare, E. Arosenius (1895)¹ och E. Rönnblad (1898),² vilka gjort grundlagsändringsproceduren till föremål för särskilda undersökningar. I dessa är det emellertid endast en typ av alternativa beslut, som ägnats större uppmärksamhet, nämligen den som nedan återfinnes under litt. a.

Alternativa beslut och förslag under perioden 1810—1866 voro — formellt sett — av flera olika slag:

a) RO, 1810 § 38 stadgade ursprungligen för utskottens vidkommande — intilldess omröstning per capita föreskrivits 1823 — att om vid votering två stånd stannade mot två, de särskilda meningarna såsom alternativet skulle intagas i förslaget. Detta var helt naturligt, enär utskottens verksamhet i allmänhet bestod i att avgiva utlåtanden över från plena remitterade ärenden. Stannade nämligen då utskotten i paria vota, vilket med omröstning efter stånd lätt kunde inträffa, erbjödo alternativa förslag en nära till hands lig-

¹ »Om sättet för grundlagsändring under tiden 1809—1866.» Cit. Arosenius.

² »Formerna för grundlagsfrågors behandling i svenska riksdagen 1809—1866.» Cit. Rönnblad. Min inledande framställning bygger i allt väsentligt på nämnda undersökningar och på det material, som redovisats i dem.

gande utväg.³ Denna var däremot icke framkomlig eller lämplig i de fall, då utskotten framträdde med självständig beslutanderätt, och med tanke på detta stipulerade § 38 för BU:s del ett undantag: »Gälle äfwen detta stadgande för Banco-Utskottet i underställningsfrågor; men i de mål, som böra hemliga hållas, och der Utskottet med Riksen Ständers rätt besluter, förhålles med omröstningen på sätt i 53 § här nedanföre stadgas —», d. v. s. omröstningen skulle då ske individuellt.

§ 38 var dock, såsom Rönnblad anmärkt (s. 60), illa formulerad, då den icke — väl beroende på bristande förutseende vid avfattningen —tog någon hänsyn till jämväl KU:s i RF stadgade självständiga beslutanderätt. Denna underlåtenhet försatte ej sällan utskottet i brydsamma situationer, då det gällde initiativ från dess sida i grundlagsfrågor, på grundval av från enskilda riksdagsmän inom eller utom utskottet väckta förslag. Skulle då i händelse av lika röstetal mellan stånden den i dessa fall så uppenbart olämpliga bestämmelsen i § 38 anses tillämplig? Meningarna härom voro mycket delade inom KU, vilket gav anledning till en skiftande och osäker praxis och den 4 augusti 1812 till en utdragen debatt. I allmänhet åtminstone synes dock utskottsmajoriteten under de första riksdagarna ha varit av den uppfattningen, att ett förslag borde anses ha förfallit, om två stånd stannade mot två.⁴ Vid ett tillfälle 1815 (⁴/_s) träffades en överenskommelse om att, därest en dylik situation skulle uppstå, hela frågan då skulle förfalla. Överenskommelsen åsyftade dock endast en omedelbart förestående votering. Vid riksdagen 1817—18 var däremot KU:s ståndpunkt en annan. Det beslöt då, att i händelse av paria vota de tvenne olika meningarna skulle meddelas ständerna såsom alternativ, vilket också skedde i tre fall under hänvisning till RO § 38.⁵

Då det gäller den rättsliga bedömningen av förevarande alternativa förslag, uttrycker Arosenius en påtaglig tvekan (s. 65 f.). Han anser, att de voro olämpliga, då de gjorde de förut invecklade formerna för grundlagsändring ännu otympligare. Men att de skulle ha varit »författningsvidriga» anser han svårigen kunna bevisas, varför man vid sådant förhållande fick taga för givet, att den allmänna föreskriften i § 38 även borde gälla för de memorial, som KU av egen drift avlät till riksen ständer.

³ Arosenius, s. 65.

⁴ Ib., s. 66 f. Rönnblad, s. 61 f.

⁵ Arosenius, s. 67; Rönnblad, s. 62 f.

Rönnsblad åter är på denna punkt fullt bestämd (s. 61). Gentemot Arosenius hävdar han, att alternativa förslag, »framkomna på *detta* sätt», voro stridande mot grundlagens både anda och bokstav. Om på grund av en mindre lämplig »arbetsordning» ena hälften av utskottet stannat i olika beslut mot den andra, hade ju intet beslut av KU som sådant kommit till stånd, varför frågan givetvis måste anses förfallen. Denna synpunkt hade också upprepade gånger framförts inom utskott och stånd.⁶ Det är bestämmelsen i RF § 81 man åsyftade, enligt vilken för riksdagens vidkommande KU såsom sådant — icke någon del av detsamma — tillagts exklusiv förslagsrätt på hithörande område, och mot denna bestämmelse (»Detta Utskott ... äger rätt at hos Rikens Ständer föreslå ...») kunde givetvis RO § 38 icke med fog åberopas.⁷

Alternativa förslag skulle emellertid snart nog visa sig bidra till ett försvagande av utskottets position. KU:s vidsträckta befogenheter väckte ovilja på sina håll inom stånden, och grundlagens oklara bestämmelser — detta gällde i synnerhet om RF § 56: 2 (1815) och dess förhållande till huvudstadgandet angående grundlagsstiftning etc. i RF § 81 — stimulerade attackerna mot utskottet. Främst kom striden att gälla ståndens rätt att redan vid första riksdagen förkasta ett KU:s förslag.⁸ Denna rätt bestreds av varje KU t. o. m. 1834—35. Utskottet måste emellertid till slut giva vika, och från 1840—41 års riksdag uppgav det sitt motstånd. Då hade emellertid i praxis sedan ganska lång tid ständerna tagit sig friheten att vid första riksdagen avslå ett förslag från KU. Första gången så skedde var i ett par frågor 1818, och det gällde då just alternativer, framställda jämlikt RO § 38.⁹ Den meningsmotsättning och den osäkerhet inom utskottet, som röjde sig genom de stridiga förslagen, verkade tydligen som en uppfordran till stånden att taga den omstridda avslagsrätten i anspråk eller att själva i dylikt fall förklara frågan förfallen.

År 1823 genomfördes emellertid omröstning per capita inom utskotten, och med detta avlägsnades ett viktigt incitament till alternativa förslag från KU. De förekommo dock sporadiskt också under den följande ståndstiden ehuru då betingade av helt andra förhållanden.

⁶ Se t. ex. Rönnsblad, s. 61 ff.

⁷ För undvikande av upprepningar beröres i det följande rättsfrågan ej särskilt för ståndstidens del.

⁸ Se härom Arosenius, s. 79—91; Rönnsblad, s. 155—183.

⁹ Arosenius, s. 80 f., 122; Rönnsblad, s. 62 f., 156 f.

b) Då och då förekom, att KU självt (dess majoritet) såväl före som efter 1823 fann sig föranlåtet att framlägga alternativer.¹⁰ Arosenius talar rent av om utskottets vana att så göra.¹¹ Tillvägagångssättet tycks icke ha utmanat kritiken i någon större utsträckning, men stundom yppades dock betänkligheter mot detta förfarande.¹²

c) KU:s memorial av den 15 april 1851 i representationsfrågan åtföljdes av reservationer, till vilka Brinck och Bengt Gudmundsson fogat var sitt självständiga förslag till ny RF och RO. Memorialet återremitterades av samtliga stånden, av adeln och prästeståndet endast med smärre modifikationer, varemot borgarståndet antog Brincks reservation med vissa ändringar och bondeståndet Gudmundssons. KU beslöt då, att en dubbel sammanjämkning av ståndens meningar skulle företagas. Det uppgjorde därför ett medlingsförslag, avseende adelns och prästeståndets gemensamma tankar, men då borgar- och bondeståndens skulle jämkas, befanns detta vara omöjligt, varför endast ett förslag kom att framläggas som svar på återremisserna.¹³ Det var sålunda här fråga om »sekundära» alternativa förslag från KU:s sida såsom ett led i dess sammanjämkningsförfarande, ehuru utskottet av praktiska skäl icke fann det möjligt att fullfölja sin avsikt.

Ett med ovanstående likartat fall inträffade vid riksdagen 1844—45, men yrkandet om dubbel sammanjämkning blev då förkastat med en rösts övervikt.¹⁴

d) Endast i förbigående omnämner Rönnblad alternativa förslag från K. M:t (s. 86). Det gällde prop. 1840, nr 74 och 75. Arosenius har intet att säga om dylika.

e) Alternativer kunde emellertid under ståndstiden också tänkas under andra förhållanden än de ovannämnda. Då det fanns ett initiativ vid sidan av KU:s, nämligen det kungliga, förelåg möjligheten, att tvenne stridiga förslag blevo vilande, av vilka det ena utgått från konungen, det andra från utskottet, som ju var oförhindrat att avstyrka en kungl. proposition och ställa ett eget förslag vid dess sida.¹⁵ På liknande sätt kunde (från 1815) enligt Reuter-

¹⁰ Se t. ex. Arosenius, s. 54 f., 68; Rönnblad, s. 63, 71.

¹¹ S. 103. Rönnblad däremot uppger, att alternativa förslag från KU efter 1818 voro synnerligen fåtaliga (s. 71).

¹² Se härom Rönnblad, s. 71.

¹³ Arosenius, s. 98; Rönnblad, s. 187.

¹⁴ Arosenius, s. 97 f.

¹⁵ Ib., s. 68 f. Förf. lämnar dock intet ex. på detta.

skiöld i plena gjorda anmärkningar vid KU:s förslag antagas att vila jämte detta.¹⁶ I praxis torde man dock — i allmänhet åtminstone — icke ha gått tillväga på sådant sätt utan låtit utskottsförslaget vila i det förändrade skick, vartill behandlingen i stånden givit anledning.¹⁷

f) Rönblad anser — och detta naturligtvis med all rätt — att intet hindrade riksdagsman att till KU ingiva alternativa förslag, bland vilka KU kunde antaga det, som utskottet ansåg nyttigast (s. 89). Fråga var emellertid, om det ägde rätt att till ständerna meddela även de övriga, av utskottet ogillade alternativen, vilket spörsmål genom KU:s åtgärd aktualiserades vid riksdagen 1840—41.¹⁸

Redovisning av alternativa beslut efter 1866. Det bör understrykas, att nedanstående förteckning icke gör anspråk på att vara fullständig.¹⁹ Då de alternativa besluten i olika hänseenden ha en starkt skiftande karaktär och betingats av olika förhållanden, har jag ansett en utförligare redogörelse för de olika fallen — ej blott ett summariskt omnämnande — påkallad för förståendet och bedömandet av praxis i fråga. Då materialet är synnerligen begränsat, har jag föredragit en kronologisk redovisning. Systematiska synpunkter ha utvecklats i den följande analysen.

1) Det första alternativa grundlagsändringsbeslut jag funnit efter 1866 härrör från riksdagen 1893. — I RF § 51 föreskrevs, att tiden för urtima riksdags sammanträde skulle fastställas till efter tjugonde men inom trettionde dagen från den, då kallelsen blivit i huvudstadens kyrkor kungjord. Under hänvisning till den utveckling, som samfärdsmedlen under senare tid undergått, föreslog P. Waldenström vid lagtima riksdagen 1892 (motion AK: 190) bl. a., att fristen i fråga skulle anges till tiden efter sjunde men inom tjugonde dagen. KU delade i princip motionärens uppfattning, men »i betraktande af kommunikationsmedlens beskaffenhet i vårt lands nordligaste delar» föreslog utskottet tiden efter tionde men inom trettionde dagen (utlåt. nr 10), vilket också blev riksdagens beslut.

I motion AK 1893: 154 återkom Waldenström till ämnet genom

¹⁶ »Svenska riksdagens sammansättning och verksamhetsformer efter 1809» (1895), s. 170.

¹⁷ Ib.

¹⁸ Rönblad, s. 89.

¹⁹ Huvudsaken torde dock här vara, att ett material presenteras, som är tillräckligt stort för att kunna belysa ifrågavarande praxis.

yrkanden i nära överensstämmelse med sin hemställan föregående år. Bl. a. påpekade han, att när norra stambanan blivit färdig till Boden, det då även för våra nordligast boende riksdagsmän icke skulle bli någon svårighet att inträffa i Stockholm inom sjunde dagen efter riksdagskallelens utfärdande. »Snarare borde då siffran 7 ändras till 5 än till 10.» Motionen avstyrktes av KU (utlåt. nr 5) under hänvisning bl. a. till riksdagsbeslutet 1892. Dess utlåtande återremitterades emellertid av båda kamrarna, vilket föranledde utskottet att i betänkande nr 20 upptaga Waldenströms ursprungliga förslag (»efter sjunde och inom tjugonde dagen»), vilket också antogs såsom vilande.

De alternativa besluten 1892 och 1893 voro i principiellt hänseende överensstämmande. Den modifikation, som gjordes vid det senare tillfället, berodde emellertid på att nya upplysningar angående kommunikationsförhållandena då lämnades såväl i Waldenströms senare motion som i båda kamrarna,²⁰ vilka upplysningar ansågos utvisa, att den beräkning av resetiden, som KU verkställt och som låg till grund för 1892 års beslut, icke var riktig.

2) I anledning av väckta motioner angående valrätt och valbarhet till riksdagens andra kammare ävensom angående valbarhet till första kammaren fattade AK 1917 flera sinsemellan oförenliga beslut, då den biföll dels det förslag till ändring av RO §§ 9, 16 och 19, som innefattades i den av Olof Olsson m. fl. avgivna reservationen till KU:s utlåtande nr 36, dels det förslag till ändrad lydelse av bl. a. nämnda §§, som framlagts i reservation av Edén m. fl. till samma utlåtande, dels ock — med anledning av yrkande under överläggningen av Lindhagen²¹ — sistnämnda förslag med den ändring av detsamma, att momenten b, d och f under § 16 uteslötos.

Innebörden av kammarens beslut framgår av följande:

Valrätt till andra kammaren skulle enligt Olof Olsson tillkomma envar välfrejdad svensk medborgare, såväl man som kvinna, som före det kalenderår, varunder val ägde rum, uppnått 21 års ålder. Enligt Edén skulle den tillkomma samma personer från och med kalenderåret näst efter det, varunder vederbörande uppnått 24 år.

Utesluten från valrätt skulle enligt Olsson dock den vara, som stod under förmynderskap eller fattigvårdsstyrelsens målsmansrätt, medan Edén under littera a—g upptagit ett flertal diskvalifikations-

²⁰ FK 1893, nr 10, s. 45 (L. Berg); AK 1893, nr 11, s. 9 (P. Waldenström).

²¹ AK 1917, nr 78, s. 74.

grunder och Lindhagen accepterat samma med undantag av vad Edén anfört under nyssnämnda tre moment.

Till ledamot av andra kammaren kunde enligt Olsson utses »man eller kvinna, som uppnått 25 års ålder samt äger valrätt inom riket». I Edéns förslag hette det: »... som äga valrätt inom valkretsen eller, där fråga är om stad, bestående av flera valkretsar, inom någon av dessa.»

Beträffande valbarhetsfordringarna för första kammaren gjordes här av Edén endast den ändring, att valbarhet även skulle tillkomma kvinna. I Olof Olssons reservation hette det däremot: »... man eller kvinna, som är röstberättigad inom sin kommun samt uppnått 30 års ålder.»

De svårigheter, som uppstått genom andra kammarens kaotiska beslut, eliminerades emellertid av KU, som i mem. nr 39 konstaterade, att då kamrarnas beslut gått i väsentligen olika riktning,²² någon sammanjämkning därav icke kunnat äga rum.

3) I proposition till lagtima riksdagen 1918, nr 104, föreslog K. M:t bl. a. följande ändring av RO § 16: »... Under samma betingelser [som för man] tillkommer valrätt jämväl kvinna, dock att gift kvinna, som icke vunnit boskillnad eller hemskillnad, ej äger valrätt, därest hennes man är från valrätt utesluten på den grund att han är i konkurstillstånd eller att han icke erlagt honom påförda utskylder ...» Förslaget tillstyrktes av KU (utlåt. nr 12), avlogs av första kammaren men antogs av andra, som emellertid också antog det förslag till lydelse av samma §, vilket framställdes i en av Hage m. fl. väckt motion, AK: 337. Enligt denna skulle valrätt tillkomma kvinna under samma villkor som för man. Någon sammanjämkning av de stridiga kammarbesluten försöktes icke, varför frågan förföll.

4) I proposition till lagtima riksdagen 1919, nr 358, föreslog K. M:t bl. a. följande formulering av RO § 21: »... Kvinna är berättigad att avsäga sig riksdagsmannauppsdrag, även om icke något av nu nämnda skäl är för handen ...» Förslaget tillstyrktes av särskilda utskottet nr 1 (utlåt. nr 1, s. 46) och antogs av riksdagen såsom vilande.

I proposition 1920, nr 328, föreslog emellertid K. M:t denna lydelse av samma lagrum: »Vill ledamot av andra kammaren befattningen sig avsäga, äger han det göra vid valtillfället eller sedermera, mellan riksdagarna, hos Konungens befallningshavande.» I propo-

²² FK hade bifallit, vad KU hemställt i utlåt. nr 36.

sitionen anmärktes dock, att därest nu föreslagna grundlagsändring slutligen antogs, de vid föregående års lagtima riksdag såsom vilande antagna undantagsbestämmelserna angående kvinnas särskilda rätt till avsägelse av riksdagsmannaupdrag. blevo obehövlige (prop. s. 6). Förslaget tillstyrktes av KU (utlåt. nr 51), och även detta antogs av kamrarna såsom vilande.

Vid det slutliga avgörandet 1921 inträffade emellertid, trots anvisningen från K. M:t, den egendomliga situationen, att riksdagen biföll båda de med varandra oförenliga förslagen. I skrivelse nr 21, i vilken riksdagen bl. a. meddelade sitt bifall till den 1919 föreslagna ändringen av RO § 21, upplystes emellertid, att den även till slutligt avgörande förehaft och antagit det av K. M:t 1920 framställda förslaget rörande samma §, varom särskild skrivelse skulle avlämnas. Härefter anfördes i överensstämmelse med sistnämnda beslut den lydelse, vilken § 21 ansågs böra erhålla.

Orsaken till de slutliga stridiga besluten 1921 torde vara, att det vilande förslaget från 1919 i enlighet med uppställningen av KU:s memorial företogs till avgörande först. Hade ordningen varit den motsatta, hade vid bifall till 1920 års förslag det äldre ansetts förfallet.²³

5) K. M:t hade i proposition 1920, nr 262, föreslagit, KU i utlåtande nr 57 förordat och båda kamrarna bifallit följande ändrade lydelse av RF § 28: »... Till ämbeten och tjänster, varom ovan sägs, må med tillämpning av grunder, som av Konungen och riksdagen godkänts, även kvinnor kunna utnämnas och befordras, dock att kvinna ej må utnämnas till prästerlig tjänst, där ej annorledes blivit bestämt i den ordning, 87 § 2 mom. stadgar . . .» Första kammaren biföll emellertid därjämte en av von Geijer vid KU:s utlåtande fogad reservation, enligt vilken grundlagen ovillkorligt förbjöd kvinnas anställning i militär och civilmilitär befattning, domarebefattning samt prästerlig tjänst. Detta skärpta tillägg kom dock genom kamrarnas överensstämmande beslut i övrigt att förfalla.

6) I KU:s mem. 1933, nr 4, s. 36 heter det: »Antager riksdagen de under 1) upptagna förslagen till ändrad lydelse av §§ 52 och 60 riksdagsordningen, läser det under förevarande punkt 3) upptagna förslaget till ändrad lydelse av § 60 riksdagsordningen, i följd av förekommande skiljaktighet mellan de båda förslagen, icke kunna vinna godkännande.» Riksdagen antog definitivt det förstnämnda.

²³ Fallet under p. 4 har behandlats av R. Malmgren i »Riksdagen och lagstiftningen», Sveriges riksdag, XIV (1934), s. 141. Cit. Malmgren.

RO § 60 hänvisar till RO § 52. Denna § berördes icke i det äldre, av KU initierade förslaget från 1930 (mem. nr 15), vadan hänvisningen här gällde en oförändrad lagtext. I det andra förslaget (under 1), som byggde på kungl. prop. 1932, nr 105 (KU:s utlåt. nr 26), och vilket slutligt antogs, hade § 52 däremot blivit starkt ändrad och på sådant sätt, att den 1930 bibehållna hänvisningen icke längre var tillämplig. Häri låg enda skillnaden mellan de båda redaktionerna, men den var nog så betydelsefull, då hänvisningarna i § 60 angåvo de fall, då slutna omröstning var föreskriven.²⁴

7 a) I samband med föreslagen ändring 1934 av rättegångsbalken så, att de påföljder i medborgerligt hänseende av ställande under framtiden för brott, som stadgades i olika lagar och författningar, skulle borttagas, föreslog K. M:t samma år i prop. nr 6 häremot svarande ändring av RO § 6 mom. 10, som avsåg behörigheten att vara elektor vid förstakammarval. Förslaget antogs av riksdagen såsom vilande.

Vid riksdagen 1936 antogs ävenledes en ändring beträffande samma lagrum efter förslag av KU i mem. nr 28, dagtecknat den 12 mars. Denna ändring var icke oförenlig med det från 1934 vilande förslaget och utgick liksom detta från elektorernas bibehållande. I utlåtande nr 29 över bl. a. motion AK: 517 och daterat åtta dagar senare hemställde dock utskottet om sänkning av rösträttsåldern vid val till landstingen från 27 till 23 år, d. v. s. om en enhetlig kommunal och politisk rösträttsålder och som konsekvens av detta elektorsinstitutionens avskaffande. Utskottets förändrade hållning till denna institution berodde sålunda på den ståndpunkt det kommit att intaga i en helt ny fråga, som aktualiserats. Även dess förslag till ändrad lydelse av RO § 6 i överensstämmelse härmed antogs dock såsom vilande.

Som följd av 1936 föreslagna ändringar i strafflagen m. fl. lagar, innebärande bl. a. avskaffande av vissa påföljder, föreslog K. M:t i prop. 1936: 191, daterad redan den 10 mars, en motsvarande formulering av RO § 6 mom. 10. Också detta förslag, utgående från ovannämnda elektorers bibehållande, antogs mot riksdagens slut (den 6 juni) såsom vilande.

Vid riksdagen 1937 antogs det från föregående år vilande för-

²⁴ Detta fall har berörts av Malmgren, s. 137. De alternativa besluten ha dock genom tryckfel hänförts till 1930 och 1933. Skall vara 1930 och 1932. Det har även anförts av densamme i »Sveriges författning» (andra uppl. 1948), II, s. 120 f.

slaget om elektorsinstitutionens upphävande, och de häremot stridiga förklarades hava förfallit eller avslogos.

7 b) 1937 förelågo emellertid även några andra sins emellan stridiga förslag till ändring av vissa §§ i grundlagarna. Så var fallet beträffande RO § 26, som reglerar behörigheten att vara riksdagsman. I sin proposition 1934, nr 6, hade K. M:t föreslagit en justering även av dessa bestämmelser som en följd av den tillämnade ändringen av rättegångsbalken. Förslaget antogs som vilande, men så skedde också beträffande förslag rörande samma § i kungl. prop. 1936, nr 191, med anledning av avskaffandet av vissa straffpåföljder. Det senare antogs 1937 definitivt av riksdagen.

7 c) I betänkande 1936, nr 40, framhöll KU, att då det för närvarande icke kunde avgöras, om det i anledning av proposition nr 140 såsom vilande antagna grundlagsförslaget avseende handlingars offentlighet och det i proposition nr 235 framlagda förslaget avseende tryckfrihetsprocessen m. m. skulle komma att slutligt genomföras, utskottet funnit sig föranlåtet att (alternativt) föreslå vissa ändringar jämväl i TF §§ 1 mom. 4 samt 2 mom. 4. Utskottets hemställan bifölls av kamrarna.

Sedan det i anledning av proposition nr 235 vilande förslaget antagits av riksdagen 1937, förklarades förslaget rörande TF § 1 mom. 4 hava förfallit.²⁵ Samtidigt antogs däremot den av utskottet föreslagna lydelsen av § 2 mom. 4 oaktat uppenbar stridighet med det likaledes från föregående år vilande förslaget i anledning av proposition nr 140, vilket också därefter blev slutligt antaget.

Hade det nu varit så, att båda förslagen utgått från K. M:t och i oförändrat skick antagits av riksdagen, hade detta i rättsligt hänseende betytt, att båda de stridiga förslagen därmed blivit lag. Men i föreliggande fall hade det första utgått från KU, det andra från konungen (prop. nr 140) och detta hade med ändringar antagits av riksdagen, varför K. M:t ägde möjlighet att antaga det ena men avvisa det andra (Se Malmgren, s. 141). Det märkliga inträffade emellertid, att båda erhöles kungl. sanktion och publicerades i Svensk författningssamling (1937, nr 201 och 248), men det sammastädes publicerade omtrycket av TF (nr 729) var dock formulerat i enlighet med det sistnämnda, som initierats av K. M:t.

De sakliga olikheterna mellan KU:s förslag och K. M:ts voro betydande. TF § 2 mom. 4 preciserade intill ändring 1937 i en utförlig katalog de undantag, som medgävos från principen om all-

²⁵ Se KU 1937, nr 1 c., s. 3 f.

männa handlingars offentlighet. KU:s förslag innebar endast ett tillägg till denna katalog. Enligt K. M:ts däremot förbehölls TF endast de grundläggande principerna rörande sekretessens omfattning, medan undantagsbestämmelserna utbrutits och överförts till en särskild lag, den s. k. sekretesslagen, till vilken § 2 lämnade hänvisningar.

8) I sitt utlåtande 1940: 11 i anledning av K. M:ts proposition nr 33 med förslag till ändrad lydelse av vissa §§ i RF och RO hade KU framställt ett från propositionen avvikande förslag. Andra kammarens beslut innebar bifall till propositionen i oförändrat skick, medan däremot första kammaren dels biföll KU:s hemställan (alt. I), dels ett särskilt inom kammaren framställt yrkande (alt. II), vilket i huvudsak överensstämde med det kungl. förslaget. I sitt förslag till sammanjämkning (mem. nr 20) hemställde KU, att första kammaren måtte uppgiva alt. I samt att andra kammaren, med frånträdande av sitt förut fattade beslut, måtte antaga alt. II, vilken hemställan bifölls av kamrarna.^{25a}

9) Rätten till arvode och reseersättning för ledamot av andra kammaren reglerades ursprungligen uttömmande av RO 1866. Sedan 1909 var så fallet även för första kammarens vidkommande. Denna princip blev emellertid bruten genom grundlagsändring 1933, i samband med vilken vissa hithörande bestämmelser överfördes till en särskild av konungen och riksdagen samfällt beslutad stadga. I mem. 1937; nr 23, angående ändring av bl. a. RO § 23, rekommenderade KU ett fortsättande efter denna linje, då ett grundlagsstadgande i förevarande ämne icke ansågs böra vara alltför detaljerat. Utskottets förslag antogs såsom vilande.

I mem. 1940, nr 13, anförde dock KU: »Enligt det berörda, vilande grundlagsförslaget skall vid lagtima riksdag till riksdagsman utgå 'fast arvode, beräknat för hela den tid riksdagen är samlad'. Den formulering som texten erhållit leder emellertid till att riksdagsman icke kan erhålla någon särskild ersättning för det under utomordentliga förhållanden — sådana som de nuvarande — tänkbara fallet, att riksdagen efter avslutat arbete likvisst icke formligen upplöses (alltså 'förpuppas') och därefter ånyo kallas till arbete. Med hänsyn härtill kan en regering i ett exceptionellt läge enbart för att bereda riksdagsmännen arvode tänkas se sig föranlåten vidtaga den eljest obehövligen åtgärden att upplösa en lagtima riksdag och sammankalla en urtima. Det vilande grundlagsförslaget äger därför

^{25a} Jag har i detta fall inskränkt mig till en redogörelse för ärendets formella behandling, då jag icke ansett en saklig redovisning för de alternativa ståndpunkterna påkallad.

icke i full utsträckning den elasticitet, som vid dess utarbetande främst åsyftades och som med hänsyn till skiftande förhållanden får anses önskvärd.»

Utskottet fann sig fördenskull för riksdagen böra framlägga ett nytt förslag, vilket innebar, att i RO § 23 endast fastslogs, att riksdagsman hade rätt till arvode och reseersättning, medan de närmare bestämmelserna härom skulle meddelas i en av konungen och riksdagen samfältt beslutad stadga. Även detta förslag blev vilande och antogs definitivt följande år.²⁶

Med sitt formellt alternativa förslag från 1940 hade sålunda KU korrigerat sig självt, därtill inspirerat av krigsårens erfarenheter.

10) 1946 års sakkunniga rörande riksdagens arbetsformer hade föreslagit ett så lydande tillägg till RO § 52: »På förslag av talmannen äge kammaren besluta att anförande i viss fråga icke må överskrida av kammaren fastställd tidslängd . . .»²⁷ Med hänsyn till att yttrandefriheten i riksdagen icke i oträngt mål måtte beskäras, förklarade sig emellertid departementschefen icke kunna biträda de sakkunnigas förslag.²⁸ Detta tillstyrktes dock av det särskilda utskottet 1948.²⁹

Första kammaren biföll en reservation till utskottets utlåtande av Pettersson i Norregård och Hedlund i Rådombeslut, vari — i likhet med den kungl. propositionen — tanken på tidsbegränsning avvisades. Andra kammaren däremot biföll dels utskottets hemställan, dels en reservation av Ewerlöf och Håstad, enligt vilken den föreslagna debattrestriktionen icke skulle gälla statsrådets ledamöter, samt dels ovannämnda, av första kammaren antagna, reservation. Under dylikt förhållande konstaterade SäU (utlåt. nr 2), att riksdagen antagit såsom vilande det förslag till lydelse av RO § 52, vilket framlagts i den av Pettersson och Hedlund avgivna reservationen.³⁰

11) Nedan lämnas en redogörelse för de alternativa beslut, som 1948 fattades i samband med det preliminära antagandet av förslaget till ny TF.³¹

²⁶ För ovanstående spørsmål under p. 9 hänvisas till historiken i KU:s mem. 1937, nr 23.

²⁷ SOU 1947: 79, s. 102. Beträffande motiveringen se ib., s. 47 f.

²⁸ K. M:ts prop. 1948, nr 244, s. 65.

²⁹ SäU 1948, utlåt. nr 1, s. 40.

³⁰ Det under denna punkt anförda fallet har uppmärksamrats av författningsutredningen (SOU 1963: 18, s. 41). Att AK även antog Ewerlöfs och Håstads reservation nämnes dock ej.

³¹ För det följande hänvisas till K. M:ts prop. 1948, nr 230, samt till KU:s utlåt. angående denna, nr 30. I mem. nr 31 återfinnas utskottets förslag till sammanjämkning, vilka utan debatt biföllos av kamrarna.

a) Beträffande 2 kap. 10 § hade första kammaren antagit KU:s förslag, medan andra kammaren följt K. M:t. I proposition nr 230 hade § följande lydelse: »Har myndighet avslagit framställning om utbekommande av allmän handling och anser sökanden att beslutet icke är lagligen grundat, äge han, i den ordning nedan sägs, söka ändring i beslutet; beslut, som meddelats av departementschef, må dock ej överklagas.» Meningsskiljaktigheterna rörde sista punkten. K. M:t hade här icke funnit lämpligt frångå den gällande regeln, att departementschefs beslut icke får överklagas. KU däremot följde 1944 års tryckfrihetssakkunniga, som förordat, att sådana klagan skulle få ske samt upptagas och avgöras av regeringsrätten.³² Yrkanden i överensstämmelse härmed hade också gjorts i motionerna I: 387 (Holmbäck) och II: 549 (Ohlin). De olika kammarbesluten rörde sålunda synbarligen en påtagligt kontroversiell fråga. Utskottet hemställde trots detta, att vardera kammaren såsom vilande för vidare grundlagsenlig behandling jämväl måtte antaga det av medkammaren antagna förslaget.

b) Beträffande 12 kap. 5 § hade första kammaren antagit K. M:ts förslag, medan andra kammaren följt utskottet, som här föreslagit följande lydelse: »... Bland jurymännen böra skilda samhällsgrupper och *meningsriktningar* samt olika delar av länet vara företrädda . . .» De kursiverade orden saknas i den kungl. propositionen. KU tillämpade här samma metod som i det föregående fallet och hemställde, att vardera kammaren jämväl måtte antaga medkammarens förslag.

c) Beträffande 7 kap. 3 § st. 2 hade båda kamrarna antagit dels utskottets, dels K. M:ts förslag, vilket av KU endast konstaterades, då skiljaktiga meningar här ej förelågo. Vid ärendets handläggning i andra kammaren fäste Hallén uppmärksamheten på att medkammaren redan såsom vilande antagit bägge förslagen. Han fann det »nödvändigt», att andra kammaren fattade enahanda beslut och framställde yrkanden i överensstämmelse härmed.³³

Berörda lagrum hade i propositionen följande lydelse: »Uppenbarar den som på grund av allmän befattning eller i och för utövande av allmän tjänsteplikt erhållit kännedom om förhållande, vars röjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller varom han eljest enligt lag *eller författning* haft att iakttaga tystnad, vad han sålunda erfarit, må, ehuru sådant meddelande skett för offent-

³² SOU 1947: 60, s. 5, 79 f., 223.

³³ AK 1948, nr 29, s. 97.

liggörande i tryckt skrift, gärningen åtalas och straffas enligt vad därom är stadgat.»

Utskottet, vilket här följde de sakkunniga och flera i ämnet väckta motioner,³⁴ föreslog dock, att bestämmelsen i förevarande stycke gjordes tillämplig endast i fråga om brott mot tystnadsplikt, som är föreskriven i lag, varför det lät orden »eller författning» utgå. Ett stort antal regler om tystnadsplikt för innehavare av allmän befattning hade nämligen antagits såväl i lag som i administrativ ordning, och den av utskottet förordade inskränkningen, som motiverades av erfarenheter från andra världskriget, avsåg att förekomma en otillbörlig mörkläggning från administrativa myndigheters sida.³⁵ KU förutsatte dock att, »i den mån bestämmelser om tystnadsplikt, vilka nu äro meddelade i administrativ författning, anses vara av den vikt att de böra äga tillämpning även då meddelandet lämnats för offentliggörande i tryckt skrift, Kungl. Maj:t framlägger förslag till deras upptagande i lag».³⁶

Även ovannämnda alternativa kammarbeslut røjde, som synes, en påtaglig principiell-saklig motsättning.

d) Beträffande 12 kap. 2 § hade första kammaren antagit K. M:ts förslag, under det att andra kammaren antagit dels detta, dels ett under överläggningen av ledamoten Gezelius framställt yrkande, avseende visst tillägg till paragrafen. KU hemställde, att andra kammaren måtte frånträda det senare beslutet.

e) Beträffande 13 kap. 5 § st. 1 hade första kammaren antagit utskottets förslag, medan andra kammaren antagit dels detta, dels också K. M:ts. I propositionen hade § 5 st. 1 formulerats så: »Bestämmelsen i 1 kap. 1 § andra stycket angående meddelande av uppgifter och underrättelser för offentliggörande i tryckt skrift skall gälla även meddelande för offentliggörande i skrift, som tryckes utom riket, om ej meddelandet avser förhållande, vars røjande skulle innefatta brott mot rikets säkerhet eller varom meddelaren eljest enligt lag eller författning haft att iakttaga tystnad. Är meddelandet i sådant hänseende straffbart, gälle vad därom är stadgat . . .» I utskottets förslag hade orden »eller författning» uteslutits av samma skäl, som föranlett ändringen av 7 kap. 3 § st. 2.³⁷ — I sitt sammanjämningsförslag (mem. nr 31) hemställde KU, att första

³⁴ Se KU 1948, nr 30, s. 33.

³⁵ R. Malmgren, »Sveriges grundlagar» (åttonde uppl., utg. av G. Petrén och H. Sundberg, 1961), s. 242.

³⁶ KU 1948, nr 30, s. 33.

³⁷ Ib., s. 43.

kammaren *jämväl* såsom vilande måtte antaga det av K. M:t framställda förslaget, vilken åtgärd var en konsekvens av de ovan under c anförda alternativa kammarbesluten.

Vid det slutliga avgörandet 1949 sade sig Herlitz ha räknat med en debatt angående de olika alternativa förslag, som förelågo.³⁸ En dylik uteblev emellertid — märkligt nog — i båda kamrarna. KU hade nämligen ansett förnyade diskussioner icke vara påkallade efter de ingående överläggningarna föregående år. Därför hade man inom utskottet, i avsikt att nå fram till en överenskommelse, tillsatt en delegation med representanter för alla partier, vilken enhälligt beslutat att genom sina ledamöter i kamrarna föreslå till antagande de förslag, om vilka man inom delegationen uppnått enighet.³⁹

Kommentarer. I samtliga ovan berörda fall är det fråga om alternativ i teknisk bemärkelse, d. v. s. om beslut, som i formellt hänseende efter sin lydelse utesluta varandra.⁴⁰ Deras ursprung har skiftat, i det somliga emanerat från K. M:t, andra från en kammare medan andra åter tillkommit genom åtgöranden från KU:s sida. De alternativa beslut, som fattats i riksdagen, ha som regel varit av preliminär natur, men i ett par fall ha de varit slutgiltiga.⁴¹ De kunna hänföras till någon av nedanstående typer:

I. Samtidiga och avsiktliga (reellt alternativa). Se t. ex. p. 7 c st. 1, 11 a, 11 b, 11 c (AK 1948, FK?), 11 e.

II. Samtidiga och oavsiktliga (icke reellt alternativa). Se t. ex. p. 2 (AK 1917), 3 (AK 1918), 5 (FK 1920), 8 (FK 1940), 10 (AK 1948), 11 d (AK 1948).

III a. Successiva och avsiktliga men icke reellt alternativa. Se t. ex. p. 1, 4, 6, 7 a st. 2, 7 b, 9.

III b. Successiva och avsiktliga samt även reellt alternativa. Intet ex. kan här anföras.

IV. Successiva och oavsiktliga (icke reellt alternativa). Intet ex. kan här anföras.

Då det gäller frågan »samtidighet eller successivitet» må anmärkas, att fallet under p. 7 c st. 1 hänförts till typ I, oaktat att de förslag

³⁸ FK 1949, nr 11, s. 54.

³⁹ Ib., s. 54 f. (Holmbäck).

⁴⁰ Detta är i överensstämmelse med det statsrättsliga språkbruket, som med termen »alternativa beslut» alltid torde avse *i formellt hänseende* stridiga beslut. Dessa kunna dock stundom tillika vara reellt oförenliga (Se nedan). Ibland förekomma emellertid beslut, som endast reellt — icke formellt — utesluta varandra. Dylika ha i denna framställning icke upptagits till behandling.

⁴¹ Se ovan p. 4 och 7 c.

det gällde framställdes vid olika tidpunkter av K. M:t resp. KU vid riksdagen 1936. Skälet är, att förslagen i fråga närmast äro jämförliga med bud och motbud vid samma tillfälle från olika förslagsställare, men att samtidighet i fallet 7 c av endast tekniska skäl icke varit möjlig. Även kamrarnas beslut under 11 a och 11 b samt första kammarens under 11 e fattades vid olika tillfällen, i respektive fall under olika plena men inom ramen för samma ärendesbehandling.

Oavsiktligheten i fallen under II är icke dokumenterad i materialet. De ha förts hit på grund av mer eller mindre starka sannolikhetskäl. (Se framst. nedan).

Beslut av typ II torde få skrivas på »olyckshändelsens» konto såsom icke förutsedda eller önskvärda utslag av den särskilda propositionsordning, vilken merendels användes vid grundlagsfrågors avgörande. Yrkanden i dessa ärenden bruka nämligen icke — såsom annars sker — ställas mot varandra, utan varje sådant för sig blir föremål för proposition på bifall och avslag, varvid ju kan inträffa, att mera än ett vinner kammarens bifall.⁴² Då så skett har man emellertid — som redovisningen ovan ger vid handen — på olika sätt lyckats eliminera slumpens verkningar. Än har, då kamrarnas beslut gått i väsentligen olika riktningar, hela frågan förfallit (p. 2, 3), än ha alternativen undgått genom överensstämmelse i övrigt mellan besluten (p. 5, 10), och i ett par fall ha de försvunnit efter sammanjämkning från vederbörande utskotts sida (p. 8, 11 d).

Det kan väl tänkas inträffa, att beslut i grundlagsfråga på grund av förbiseende på någon punkt kan befinnas oförenligt med annat, preliminärt redan tidigare antaget förslag, varför det även då skulle bli fråga om alternativa beslut genom »olyckshändelse», i detta fall beroende på den mänskliga faktorns mellankomst (typ IV). Dylika förbiseenden ligga nära till hands, då det gäller omfattande eller mera invecklade lagkomplex, men risken kan också finnas, att ett vilande förslag, kanske endast innebärande en redaktionell ändring, i ett senare sammanhang icke blir uppmärksammat och att därför ett stridigt beslut kommer till.

Samtidigt fattade och avsiktliga alternativa beslut (typ I), vilka under ståndstiden ej voro ovanliga, har jag för senare tid (bortsett från fallet under p. 7 c) endast funnit i samband med den nya TF:s

⁴² R. Malmgren, »Sveriges författning», II, s. 121. T. Ramstedt, »Parlamentarisk beslutsteknik», SOU 1961:21, s. 125. C. A. Reuterskiöld, »Riksdagssessioner och kammarplena efter 1866», Sveriges riksdag, X (1935), s. 209. R. anmärker dock, att även den vanliga propositionsordningen stundom använts, på vilket exempel lämnas.

preliminära antagande 1948. I tre fall förekommo de då på KU:s initiativ (p. 11 a, 11 b, 11 e), i ett fjärde efter yrkande i andra kammaren (p. 11 c).

Beslut, hänförliga till typ III a, ha tillkommit av olika skäl, vilket ju framgår av den föregående framställningen och vilket ytterligare skall belysas i det följande. Beträffande typ III b hänvisas till nästa stycke.

De oavsiktliga dubbelbesluten kunna naturligtvis inte uppfattas som alternativ i reell bemärkelse, och så är inte heller fallet med de avsiktliga under III a. Dessa innebära nämligen, att K. M:t eller riksdagen av det ena eller det andra skälet ändrat sin mening och därför frångått sitt tidigare förslag och framställt ett nytt. Men det äldre kan inte upphävas mot stadgandet i RO § 64: »... ett förslag, vilket skall vila för att efter därpå förrättade nya val ... ånyo prövas ...» Det kan emellertid tänkas, att då alternativ av typ III föreligga, båda (alla) förslagen äro att uppfatta som reella alternativ (typ III b). Exempelvis en senare riksdag skulle då på dylikt sätt kunna vilja hålla en fråga öppen för det slutliga avgörandet, liksom vi sett, att en och samma riksdag gjort i de under I förtecknade fallen. Jag har dock, såsom nämnt, icke funnit något exempel på detta.

Statsrättslig bedömning. De alternativa grundlagsändringsförslagen under nuvarande riksdagsskick ha i litteraturen tilldragit sig föga uppmärksamhet. Särskilt gäller detta äldre arbeten, naturligt nog då sådana förslag från 1866 till ett stycke in på 1900-talet torde ha varit mycket sällsynta. Rydin har ingenting att säga om dem.⁴³ Naumann nöjer sig med att konstatera, att intet stadgande i grundlagen lägger något hinder i vägen för dylika,⁴⁴ och samma meddelas i fem ord också av Hagman.⁴⁵ Av senare författare uttalar sig även Reuterskiöld härom mycket kortfattat. Rätten att framställa alternativ sätter han icke i fråga men anför den som förklaring till den särskilda propositionsordning, som brukar komma till användning vid grundlagsfrågors avgörande.⁴⁶ Det är — så vitt jag kunnat finna — endast Malmgren, som går något närmare in på ämnet. Också han intar en positiv ståndpunkt och anför, att om en riksdag

⁴³ »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet» (1873—1879).

⁴⁴ »Sveriges statsförfattnings-rätt», IV (1871), s. 36.

⁴⁵ »Sveriges grundlagar med förklaringar, bihang och register» (1902), s. 211.

⁴⁶ »Sveriges grundlagar» (1924), s. 524.

antagit ett visst förslag såsom vilande, den fråga det gäller därmed icke blivit fastlåst för de följande riksdagarna, då möjlighet finnes att placera ett nytt förslag vid sidan av det förra. Skälet härtill anges vara, att varje riksdag skall ha möjlighet att till behandling upptaga varje fråga, som faller inom dess kompetens. Malmgren har heller ingenting att invända emot att en och samma riksdag till vilande antager inbördes oförenliga förslag.⁴⁷

Våra grundlagar sakna helt bestämmelser rörande alternativa förslag. Men bara av denna anledning är man naturligtvis inte berättigad att sluta till deras lagenlighet. Vad lagen bjuder, tillåter eller förbjuder behöver ju inte med nödvändighet framgå av uttryckliga föreskrifter. Saknas sådana, kan regelsystemets syftning, mening, anda eller »esprit», förutsatt att detta kan dokumenteras — icke godtyckligt konstateras — skänka tillämpningen en säker ledning, och det syfte, som uppbär de särskilda reglerna för grundlagsändring, har som bekant klart angetts av vårt första konstitutionsutskott i dess memorial nr 1 av den 2 juni 1809, där det heter:

»Utskottet, som föreser att den Grundlag Rikens Ständer nu komma att fastställa icke kan blifwa fullkomlig, har velat öppna en möjlighet att förbättra den, när ett mer än tillfälligt allmänt tanke-sätt derom hunnit stadgas. Denna möjlighet borde likväl vara omgifwen af försvårande formaliteter, nödvändige för att afhålla icke nog betänkte försök och att förekomma förhastade beslut. . . . Och på det icke under något tillstånd af wåld eller folk-yrsla en Statsförändring må kunna med sken af laglighet genomdrifwas, har Utskottet fastställt den grundsats, att hwarje sådan föreslagen förändring icke förr än å den nästföljande Riksdagen skall kunna antagas.»

Dessa ord anfördes av KU 1940 (utlåt. nr 30), varvid utskottet framhävde betydelsen av att beslut, som fattas av riksdagen i livsviktiga konstitutionella spörsmål, icke återspegla tillfälliga opinionsbildningar utan stå i samklang med en varaktig folkmening. De skäl, som föranlett införandet i våra grundlagar av nu gällande omständliga regler för grundlagsändringar, fann utskottet därför alltjämt vara bärkraftiga.

Grundlagsändringsreglernas syfte måste enligt min mening vara det rättesnöre, varefter man har att gå vid bedömandet av föreliggande tolkningsfrågor, och det avgörande sålunda bli, om detta syfte motverkas eller icke genom fattandet av stridiga beslut.

⁴⁷ »Sveriges författning» (andra uppl. 1948), II, s. 120 f.

Det är uppenbart, att det kvalificerade skydd grundlagarnas regler åtnjuta icke tillkommit med tanke på det stora antal bestämmelser av jämförelsevis underordnad betydelse, som de innehålla, utan som en garanti mot oöverlagda, förhastade beslut, då det gäller principer och överhuvud taget stadganden av större vikt. Detta förhållande är av betydelse just för de rättsfrågor, som här avses, och det kan icke anses oförenligt med lagens syftning eller anda, att reella alternativ antagas att vila, om stridigheten avser blott redaktionella förhållanden eller i sakligt hänseende är av mindre vikt. Gränsen mellan viktigt och oviktigt (d. v. s. här mellan otillåtligt och tillåtligt) kan dock synas vanskelig att draga, då den måste bestämmas efter skönsmässig bedömning i förekommande fall. Men om exempelvis ett ärende befinnes vara av påtaglig kontroversiell natur, får väl detta anses indicera en sakfråga av sådan betydelse, att alternativa förslag där ej böra komma i fråga. Under alla förhållanden torde vid tillämpningen gränsdragningen knappast erbjuda några större svårigheter, och det synes naturligt, att i tveksamma fall presumtionen bör vara för ett alternativs tillåtlighet.

Men om reellt oförenliga beslut i viktigare frågor fattas, kommer därmed »den sista riksdagen» att sakna erforderlig ledning för ett definitivt avgörande samt att försättas i en valsituation, som grundlagen just söker förhindra. Denna kräver ju, att »ett mer än tillfälligt allmänt tankesätt . . . hunnit stadgas», då fråga är om en viktigare författningsändring. Men att då i en dylik framlägga alternativa förslag och därmed hålla frågan öppen är liktydigt med inget stadgat tankesätt alls, och man torde ha rätt att fordra, att riksdagen i sådant fall bestämt vet och klart preciserar sin ståndpunkt.⁴⁸

Typ I och III b (samtidiga resp. successiva men i båda fallen även reella alternativ). Av det ovan sagda framgår, att KU:s hemställan och kamrarnas beslut 1948 under p. 11 a och 11 e liksom också kamrarnas beslut under 11 c måste betecknas såsom icke förenliga med grundlagen, då det i samtliga fall gällde frågor av i principiellt hänseende omstridd karaktär. Mot utskottets åtgärd och kamrarnas beslut under 11 b torde däremot intet vara att invända. Något fall under typ III b har jag icke redovisat.

⁴⁸ De sista orden äro hämtade från ett principuttalande av E. Rönnblad, a. a., s. 69. Under vissa förhållanden anser dock även denne förf. alternativa förslag vara fullt motiverade, nämligen från KU:s sida intill grl-ändring 1815. Före denna tidpunkt var någon ändringsrätt ej medgiven stånden, och det kunde då stundom vara praktiskt, om utskottet framlade alternativa förslag (ib.).

Typ III a (successiva och avsiktliga men icke reella alternativ). Dessa äro alltid⁴⁹ lagenliga av det skäl, att det här ej är fråga om i reell bemärkelse oförenliga förslag, då K. M:t resp. riksdagen här alltid faktiskt ger en bestämd mening tillkänna. Men de fall jag anført under ovanstående beteckning kunna legitimeras även på sakliga grunder, varpå några exempel må anföras.

Då riksdagen 1893 i faktiskt hänseende frånträdde sitt föregående år fattade preliminära beslut angående tiden för urtima riksdags sammankallande och antog ett nytt såsom tillika vilande, berodde det ju på att nya upplysningar framkommit rörande kommunikationsförhållandena i övre Norrland. Det senare förslaget kom sålunda att innebära en rättelse och förbättring av det tidigare och stod följaktligen i bästa samklang med RF § 81, vars syfte ju är att skapa förutsättningar för så goda och välöverlagda ändringar som möjligt. Fullt analogt med exemplet ovan är också det fall, som anförts under p. 9, då KU 1940 under intryck av krigsårens erfarenheter fann sig föranlåtet underkänna sitt eget tidigare förslag rörande arvode m. m. för riksdagens ledamöter och — faktiskt sett — i dess ställe presentera ett nytt.

Men det är icke alltid i de fall, som här avses, bara så, att de alternativa förslagen äro tillåtna eller önskvärda. De kunna ibland t. o. m. vara nödvändiga. Punkt 7 a ger oss ett exempel på detta. 1934 och 1936 hade riksdagen såsom vilande antagit vissa förslag, avseende behörigheten att vara elektor vid förstakammarval. Men senare under sistnämnda riksdag aktualiserades en helt ny fråga, nämligen den om elektorsinstitutionens avskaffande. KU föreslog i utlåt. nr 29 dess upphävande, och detta biträdde av kamrarna, men därmed måste ju ett alternativ läggas till de båda övriga — sinsemellan icke stridiga — förslagen.

Malmgren anser emellertid, såsom vi sett, att successivt framlagda alternativ överhuvud alltid äro tillåtna därför, att varje riksdag skulle ha en rätt att till behandling upptaga varje fråga, som faller under dess kompetens. Giltigheten av denna princip skall icke bestridas, men den kan inte anses gälla undantagslöst. Om det nämligen vid något tillfälle skulle vara så, att den allmänna principen kommer i konflikt med vad de speciella reglerna för grundlagsändring måste anses fordra, synes man mig utan tvekan tvungen att låta den förra vika för de senare, då i annat fall den risken före-

⁴⁹ I denna undersökning gäller det ju endast, vilken betydelse ett förslags karaktär av alternativ kan ha för frågan om dess lagenlighet.

finnes, att berörda betydelsefulla stadganden angående grundlagsändring etc. eluderas eller förfela sitt syfte. Av vad ovan sagts framgår dock, att kollisionsrisken är mycket ringa. Den kan föreligga endast beträffande förslag, som falla under III b, men några sådana har jag icke påträffat under nuvarande representationsår.

Typ II och IV (samtidiga resp. successiva oavsiktliga alternativ). Endast om statsmakterna kunna sägas stå obundna i sin beslutfattning, förtjänar frågan ställas om vad som lagligen får eller icke får göras. Då oavsiktliga alternativa beslut föreligga, ha de emellertid på grund av förbiseende eller med propositionsordningen förbundna brister försatts i en tvångssituation, som föranlett, att icke önskvärda eller avsedda dubbelbeslut fattats. Under sådant förhållande är det icke påkallat att här upptaga dem till rättslig prövning, men i ett hänseende erbjuda de dock ett visst intresse såsom stundom eklatanta exempel på *i sig* grundlagsstridiga alternativ. Jag erinrar om andra kammarens motsägelsefulla beslut 1917 (p. 2), om att den första 1920 beslöt sådan ändring av RF § 28, att själva grundlagen icke längre skulle lägga något hinder i vägen för kvinnas tillträde till statstjänst, men samtidigt beslöt, att den skulle spärra hennes möjligheter till anställning i en rad befattningar (p. 5), samt om att andra kammaren 1948 dels biföll förslaget angående vissa debattrestriktioner, dels helt tog avstånd från dylika, dels också antog ett tredje medlande förslag (p. 10).

Regeln i RO § 64, att ett vilande förslag vid angiven tidpunkt *skall* undergå sin slutliga prövning, vilket ju även innebär, att det dessförinnan icke får annulleras och ersättas med annat, torde få betecknas som både onödig och obekvä. Författningsutredningen har också av flera skäl⁵⁰ föreslagit, att alternativa beslut icke skola få förekomma. Om sålunda en senare riksdag under valperioden önskar antaga ett förslag såsom vilande, vilket strider emot ett redan vilande, bör det sistnämnda upphävas och ersättas av det nya. Det bör också enligt utredningen stå riksdagen fritt att upphäva ett tidigare fattat vilande beslut utan att ersätta detta med annat.

Sammanfattning. Medan man tidigare varit benägen att bedöma de alternativa besluten under ett, ha ovan påvisats olika typer av desamma liksom att typtillhörigheten är av betydelse för frågan, vad som skall anses laglikmätigt eller icke. Riktpunkten för fastställandet

⁵⁰ SOU 1963: 17, s. 349.

av detta är — i brist på positiva stadganden i ämnet — grundlagsändringsreglernas syfte att, i all synnerhet då det gäller mera betydelsefulla ändringar, utgöra en garanti mot förhastade beslut och att möjliggöra författningens utveckling efter föreliggande behov och en stadgad mening hos lagstiftaren. Sistnämnda förutsätter, att den första riksdagens beslut kunna uppfattas som vägledande för den slutliga handläggningen, vilket dock icke är möjligt, om den underlåter att deklarerera sin mening genom att skjuta ställningstagandet ifrån sig medelst sinsemellan oförenliga avgöranden. Detta sker emellertid långt ifrån alltid, då formellt alternativa beslut föreligga, exempelvis ej då en senare riksdag under valperioden på grund av ändrade förhållanden eller nya upplysningar de facto frånträder den ståndpunkt, som intagits av en tidigare.

Ovanstående framställning torde också säga oss något om vissa frekvensförhållanden. Det framgår nämligen av den, att det är beslut av typerna II och III a, med vilka man oftast haft och har att räkna. Mot de sistnämnda är ju intet att invända, och vad incidensfallen beträffar, har man som regel haft möjligheter att komma till rätta med dem.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE

På väg mot en ny partistruktur?

Det brittiska valet och efteråt

I. INLEDNING

Trots att Storbritanniens maktpolitiska ställning numera inte är vad den var tidigare under vårt sekel och ännu mer under 1800-talet — då ju den internationella politiken mer eller mindre kretsade kring vad som hände i London — fortsätter de brittiska valen att tilldra sig ett betydande intresse, och de avsätter mängder av artiklar och uppsatser i tidningar och tidskrifter, program i radio och TV. De beror naturligtvis på att landet trots allt ännu är en av de viktigare aktörerna på den internationella arenan, och kanske lika mycket på att Storbritannien förblir modellen för det ideala parlamentariska systemet. Under de senaste åren har vidare frågan om labourpartiets möjligheter att mera än tillfälligt bryta det långvariga konservativa maktinnehavet i hög grad bidragit till uppmärksamheten, och gjort valen spännande såväl med hänsyn till deras kort- som långsiktiga implikationer.

II. VALET 1966

Valet 1966 utgjorde knappast något undantag när det gäller den uppmärksamhet som det ägnades av press, radio och TV. Kanske var det snarare mera intensivt bevakat än något tidigare. Det berodde inte minst på att det länge varit väntat. Visserligen hade premiärministern och hans närmaste medhjälpare enfatiskt förnekat att ett val skulle äga rum under 1966 — man hävdade envist att man skulle sitta parlamentet ut, dvs. fram till 1969. Men det var likafullt uppenbart att de svårigheter som var förknippade med att regera med en majoritet på tre parlamentsledamöter förr eller senare skulle tvinga fram ett nyval: en enorm press låg på labourpartiets ministrar och backbenchers — de måste bl.a. vara beredda på omröstningar i underhuset nästan jämt — och den kunde kanske bäras under en session, möjligen två. Men till slut måste en upprepning av 1951 års erfarenheter komma. Då regerade Attlee med en majoritet på tretton, men fann det trots detta omöjligt att fortsätta mer än en session.

I allmänhet hade man säkert väntat att valet skulle äga rum under hösten detta år. Då skulle regeringen ha haft två år på sig att åstadkomma resultat på de ekonomiska och sociala områdena. Beslutet att utlysa nyval den 31 mars motiverades av flera omständigheter. Det fyllnadsval som ägde rum i januari i Hull gav labour en överraskande stor framgång; majo-

riteten ökade väsentligt. Denna seger speglade den betydande majoritet som labour under hela vintern haft i de regelbundet publicerade opinionsundersökningarna; ledningen rörde sig kring 10 procent eller mera; vid ett tillfälle hela 18 procent. På senvintern avled labourledamoten för Falmouth och ytterligare ett fyllnadsval stod sålunda för dörren. Det anses allmänt att premiärministern utsattes för en kraftig press att utlysa nyval dels på grund av dessa fakta, dels då man väntade att Rhodesiakrisen skulle ställa stora krav på regeringen under våren.

Valet har på de flesta håll betecknats som »tråkigt». Även premiärministern har instämt i denna karaktäristik. Bakgrunden till detta omdöme är främst att man nyligen haft ett val, bara 17 månader tidigare. Att då på nytt utsättas för en enorm mängd propaganda från partikansliet, tidningar och inte minst från TV och radio fann tydligen många briter — liksom utländska observatorer — »tråkigt». Viktigt var naturligtvis också att valet betraktades som en given seger för labour; den allmänna stämningen i landet och opinionsundersökningarnas konstanta utslag med kraftig ledning för regeringspartiet syntes ge vid handen att valet mest vore en fråga om hur stor laboursegern skulle bli. De stora företagen National Opinion Poll och Gallup Poll visade under hela valkampanjen en synnerligen enhetlig och jämn ledning för labour: den varierade mellan högst 13 procent, lägst 8 procent. Under 1964 års val varierade undersökningarna från ett undersökningstillfälle till ett annat och bidrog på så sätt till att öka spänningen. Det är visserligen sant att flera punktundersökningar i olika valkretsar visade en betydligt mindre ledning för labour, men detta tycktes inte kunna öka spänningen. Resultatet av valet förutspåddes på grundval av de över hela landet företagna undersökningarna som pekade mot en labourmajoritet på mellan 120 och 160. Den blev 97; det kan möjligen anses ligga inom en grov felmarginal.

Utöver dessa båda faktorer — valets närhet till 1964 års kampanj och den som säker ansedda utgången — bidrog säkerligen en tredje orsak till att valet fick rykte om sig att vara »tråkigt». Denna orsak var kampanjens materiella innehåll. För labourpartiet innebar det hela i stort sett en upprepning av 1964 års kampanj; regeringen begärde ett nytt och säkrare mandat att genomföra vad man gått fram på under 1964 års val. Många nya förslag fördes inte till torgs. Labours valkampanj hade tre centrala teman. Dels upprepade man 1964 års program, dels förnyades angreppen mot tories med den från 1964 bekanta slogan »Thirteen wasted years with the Tories», dels åter — och det var givetvis ett nytt inslag — gjorde man påståendet »We know that Labour Government works». Detta uttryck har kanske varit det som gett upphov till mest intresse i valkommentarerna och som nedan skall framgå är det principiellt och teoretiskt betydelsefullt; den attityd som döljer sig bakom denna fras — och som ytterligare manifesterat sig efter valet — kan ha betydande följder för det politiska systemets utveckling i Storbritannien. Ytligt sett kan den dock inte anses ha varit särskilt inspirerande för väljarkåren; den hade en betydande likhet med Macmillans slogan från 1959, »You never had it so good».

Den konservativa valkampanjen hade likaledes vissa inslag som gjorde sitt till för att göra valet mindre intressant. Detta partis kampanj var

ganska svåröverskådlig. Det anses att Tories begått ett taktiskt fel såtillvida som att man på alla sätt sökt göra sitt hösten 1965 publicerade nya program känt för väljarna. Följden härav blev att man tvingades ta upp förslag på en mängd olika områden: Europa, ny jordbrukspolitik, lagstiftning ang. fackföreningarna, omstrukturering av sociallagstiftningen, m.m. Vidare hade man också den svåra uppgiften att göra den nye partiledaren Edward Heath känd; han hade varit partiets ledare endast i drygt ett halvår och var inte alls så känd som premiärministern. Den konservativa kampanjen fick sålunda något jäktat och snårigt över sig.

Tillsammans medförde dessa faktorer en dämpning av intresset. Vår deltagandet blev också lägre än under något annat val sedan 1945, det uppgick till 75,8 procent mot 77,0 1964, 78,7 1959, 76,8 1955, 82,6 1951, 84,0 1950 och 72,7 1945.

III. LABOUR, TORIES OCH IDEOLOGIERN

David Marquand, lärare i statskunskap vid universitetet i Brighton och nyvald ledamot för Labour i parlamentet, har i en artikel i *Encounter* (februari 1966) tagit upp frågan om de brittiska partierna och ideologierna. Det kan vara fruktbart att något dröja vid Marquands argumentering i ljuset av Labours seger 1966 och i synnerhet mot bakgrunden av frasen »We know that Labour Government works». Marquand påpekar att det länge varit ett talesätt i Storbritannien att partierna karaktäriseras av två egenskaper: att de bägge är oligarkiska till sin struktur och att de bägge väsentligen är icke-ideologiska i sin politik. Dessa teser är, säger Marquand, både normativa och deskriptiva: det brittiska politiska systemet kan endast operera med partier av detta slag och konstitutionen är ett faktum. Bägge påståendena emanerar från den mest berömda boken om brittisk politik som skrivits under senare år, Robert McKenzies »British Political Parties» (1955). McKenzies väsentliga tes är att de bägge stora partierna fungerar ungefär på samma sätt: beslutsstrukturen är koncentrerad till parlamentsgruppernas ledningar och till partiledarna. Stödorganisationen ute i landet saknar i allt väsentligt inflytande på parlamentsgruppens politik. Denna huvudtes kom att ackompanjeras av ett följdresonemang som kortast kan karaktäriseras med McKenzies ord: »Two great monolithic structures now face each other and conduct furious arguments about the comparatively minor issues that separate them» (McKenzie, s. 586). Denna McKenzies andra tes, som väl att märka inte var hans väsentliga påpekande, har fått vid spridning. Tesen ligger i linje med de resonemang som utvecklats av bl.a. Herbert Tingsten — senast i den nyligen utkomna »Från idéer till idyll» — och Seymour Martin Lipset. Partierna är numera, påstås det, eniga om det mesta, och striderna dem emellan är mer eller mindre skenfäktingar. Denna tes är naturligtvis riktig om man begränsar påståendet — som McKenzie gör — till att gälla enigheten om den politiska strukturen, till att bevara demokratin, den blandade ekonomin m.fl. numera etablerade värden.

Marquand bestrider inte att talet om partiernas icke-ideologiska karaktär möjligen ägde en viss relevans just 1955 då man i huvudsak eliminerat

många av de sociala och ekonomiska problem som varit rådande i Storbritannien under hela 1900-talet. Man trodde att ekonomin kunde manövreras med monetär politik och de strukturella problem som sedan dess diskuterats hade då ännu inte gjort sig märkbara. Sambandet mellan ideologi och dagspolitik var med andra ord vagt. Hela frågan har nu ändrats, menar Marquand, bevis härpå är den nationella planen, inkomstpolitiken och de steg, som de konservativa nu tagit — med det nya programmet — längs den av den extreme Manchesterliberalen Enoch Powell utstakade vägen.

Den amerikanske statsvetaren Samuel H. Beer har i en nyutkommen bok — »Modern British Politics» (1965) — tillbakavisat McKenzies teser. Beer menar att det är en betydande skillnad mellan labour och Tories såtillvida att labourpartiet utan tvivel är mera demokratiskt till sin konstitution än Tories. Inom arbetarpartiet är man mera medveten om vad den interna partidemokratin kräver, tar mera hänsyn till vad partiets medlemmar på lägre nivåer kan tycka och tro än vad som är fallet med det konservativa partiet; det senare är mera bundet vid en elitideologi. Beer menar vidare — och det följer delvis härav — att partiernas praktiska handlande har ett direkt samband med ideologiska föreställningar, som går tillbaka till partiernas idémässiga urkällor. Labourpartiets historia fram till 1965 har visat dess bundenhet vid jämlikhetsbegreppet, de konservativas historia på samma sätt att de hållit fast vid sin hierarkiska filosofi — ehuru de ändrat mycket av sin ideologi, som i sin tur medfört att man accepterat viss social och ekonomisk jämlikhet.

Marquand ger Beer rätt i hans sätt att se på partiernas allmänna utveckling. Det synes mig som om det ligger mycket i vad de säger. Det är svårt att uttala sig om de konservativa på denna punkt — deras ideologi har alltid varit mera vag. Men det förefaller som om sambandet mellan dagspolitik och ideologi är alldeles tydligt vad det gäller labours historia under efterkrigstiden. Man behöver bara erinra om Attlees regeringstid, om den intensiva idédebatt som pågick under hela 1950-talet — redovisad av Tingsten i hans förut apostroferade bok. Under denna tid pågick en intensiv strid mellan dem som sökte rationalisera partiets erfarenheter från 1945—51, då man funnit det svårt att applicera sina politiska idéer i praktiken, och dem som menat att det var bara feghet, inkompetens eller bedrägeri som hindrat politikens omsättning i praktiskt handlande. Marquand säger att man tvingades möta de problem som uppstod med Keynes' teknik, vilken skapats för ett kapitalistiskt samhällssystem, som man ju alltid fördömt som ett utsugningssamhälle. Den »revisionistiska» falangen inom labour — företrädd främst av Gaitskell — sökte att finna ett teoretiskt rationellt försvar för den förda politiken; de som Beer och Marquand kallar »fundamentalisterna» — Bevan och andra — ville inte ge upp partiets grundsatser. Så kom striderna om Clause IV — nationaliseringsparagrafen i partiprogrammet — och frågan om den ensidiga atomvapenrustningen. Dessa båda frågor höll snart sagt på att spräcka partiet. Den som erinrar sig partikongressen i Scarborough 1960 skulle inte, påpekade Economist nyligen (9 april), tro det vara möjligt att labour 1966 skulle sitta vid makten med en majoritet på 97 platser.

Den sommaren 1965 publicerade nationella planen, inkomstpolitiken och den s.k. Powellismen skulle, som ovan sagts, enligt Marquand, betyda en vitalisering av den ideologiska debatten och sålunda medföra ett intensivare samband mellan å ena sidan ideologi och å andra sidan praktisk politik. Marquands artikel skrevs före valet. Det är inte osannolikt att han nu skulle ha en något annan uppfattning, och finna anledning ställa sig ett par frågor.

Om än Beers och Marquands resonemang synes ha mycket som talar för sig i vad gäller tiden fram till detta val, är det mera osäkert om man kan emotse en intensifiering av den ideologiska debatten nu. Att karaktärisera den nationella planen och inkomstpolitiken som starkt ideologiskt motiverad tycks mig en smula djärvt. Planen får närmast betraktas som en önskelista och samtidigt vissa förväntningar om den ekonomiska utvecklingen; den går kanske något längre än de svenska långtidsprogrammen men innebär intet fysiskt tvång för den privata sektorn. (Jfr. f.ö. artikeln om den svenska långtidsplaneringen i *Tiden*, nr 2, 1966.) Även det konservativa partiet lät initiera viss långtidsplanering, om än inte av så omfattande karaktär (genom National Economic Development Council, uppsatt 1962). Inkomstpolitiken är vidare ett, utan tvivel djärvt, sätt att åstadkomma en rationalisering av lönepolitiken och den kollektiva förhandlingsmekanismen i Storbritannien; dess ideologiska innehåll förefaller oklart, även om den på lång sikt *kan* ha vissa inkomstomfördelande effekter. Att det konservativa partiets nya program innebär en idémässig vitalisering och många nya programpunkter, inte helt utan ideologiska inslag, är förvisso klart. Men det är inte sannolikt att det konservativa partiet kommer att driva dem med samma kraft som förut i nästa val.

IV. WILSON SOM PRAGMATIKER

Om än Beer och Marquand synes ha rätt rörande i vart fall labourpartiets ideologiska karaktär under 1950-talet och fram till 1960-talets mitt, förefaller det som om den Inofficiella Myten, som Marquand kallar den, till slut skulle få mera substans. Det är den av de slutsatser som man kan dra av 1966 års val, som förefaller viktigast.

Som redan flera gånger nämnts var en av Labours centrala teser under valkampanjen, uttrycket »*We know that Labour Government works*». Detta ansåg labour sig ha demonstrerat under 18 intensiva månader vid makten. Man kan förstås alltefter politisk hemvist ha olika åsikter om *hur* labourregeringen arbetat och arbetar men *att* den arbetat och presterat en mängd reformer synes knappast kunna bestridas. Labour ägnade mycken tid och mycket utrymme åt att driva denna tes under valkampanjen. Man tryckte på behovet av en stark regering, en regering som kunde angripa det strukturerproblemet som landet står inför. Premiärministern ägnade ett helt TV-program åt att utveckla denna tanke, varvid är att märka att detta program utsändes från 10 Downing Street, och inte som övriga program med regeringschefen från TV-studios. Labour utnyttjade de attribut som tillkommer makten.

På detta sätt sökte man skjuta de ideologiska synpunkterna i bakgrun-

den. Detta är ju ett fenomen som ofta observeras när ett parti förvandlas från opposition till regeringsparti med all den prestige som tillhör makten.

Det har efter valet vidare pekats på att ordet »socialism» inte nämndes alls under arbetarpartiets valkampanj, att stålnationaliseringen inte alls fördes fram som under 1964. Det senare må vara naturligt med hänsyn till denna frågas historia under de gångna 18 månaderna, men är likafullt signifikativt.

TV och radio, mest TV av naturliga skäl, har vidare på ett sätt som ytterligare markerats efter 1964 koncentrerat sig kring partiledarna. Här är det säkert riktigt att tala om att man kan se tendenser till ett »presidentsystem». Labourregeringen utnyttjade detta på ett sätt som förut varit karakteristiskt för de konservativa. Detta fenomen har ju kunnat iakttas i alla västerländska demokratier, med TV:s dominerande roll i valstriderna. Koncentrationen på partiledarna utgör en naturlig utväg, ett effektivt sätt att för väljarkåren symbolisera partiet och dess strävanden. Regeringspartiet bedrev sin kampanj på ett sätt som mycket liknar en metod som Tories fram till 1965 års ledarskifte praktiserat. Det har av tradition alltid varit så att den konservativa ledaren, som ju »växt fram» (emerged) och inte på vanligt sätt valts av parlamentsgrupper eller liknande församlingar, på de konservativa kongresserna dykt upp som en *deus ex machina* i slutet av kongressen för att avsluta denna med stort tal till delegaternas jubel. (Denna praxis har nu brutits av Edward Heath, som valts av parlamentsgruppen och närvar hela tiden under Tories kongress 1965.) Labours kampanj var så upplagd att premiärministern höll sig markant i bakgrunden under kampanjens första två veckor och lämnade rum åt sina närmaste medarbetare (James Callaghan, George Brown). Detta påpekades i pressen och på så sätt byggdes förväntningarna upp inför sista veckan då premiärministern skulle hålla flera stora tal vid s.k. »rallies» (jättelika valmöten). Syftet med denna taktik var i första hand, har det sagts, att vända på en nedgång i Labours ledning i opinionsundersökningarna som man väntade skulle ske efter kampanjens två första veckor (här följde man erfarenheter från 1964 då detta hände de konservativa — pendeln svängde sedan under sista veckan åter till deras fördel något). Men säkert var det ett sidomotiv att dra fördel av premiärministerns betydande popularitet; effekten var av allt att döma den önskade.

Edward Heath kunde inte använda samma teknik, då han måste göra sig känd för en så stor krets som möjligt; han fick därför resa land och rike runt, själv leda partiets presskonferenser etc. Att det intensiva utnyttjandet av hans person haft betydelse för hans ställning inom partiet, och att han nu är ganska känd, står utom allt tvivel.

Labour använde sig alltså av metoder som i mycket liknar de konservativas från 1959 och 1964. Valkampanjen fördes med andra ord med omvända förtecken i jämförelse med dessa tidigare val: labour som Establishment, premiärminister Wilson som den nationella ledargestalten.

Det brukar ofta diskuteras huruvida premiärministern är en sådan vänsterradikal som han tidigare haft rykte om sig att vara eller inte. Han avgick ju 1951 i protest tillsammans med Aneurin Bevan och John Freeman (sedermera redaktör för *New Statesman* och nu High Commissioner — am-
16 — *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966: 2—3. N.F.

bassadör — i Indien) i protest mot Gaitskells strävanden att minska utgifterna för sjukförsäkringssystemet. I själva verket var Bevans avgång motiverad av en maktkonflikt med Attlee och hans utsedde efterträdare Gaitskell. Nora Beloff har i Observer (3 april) antytt att Harold Wilsons avgång 1951 berodde på att han var besviken över att han inte blivit finansminister i stället för Gaitskell och att han räknade med att Bevan skulle ha goda chanser att bli partiledare efter Attlee, att partiet när allt kom omkring skulle föredra honom framför den mera färglöse Gaitskell. Wilsons avgång skulle med andra ord varit ett väl kalkylerat drag i kampen om makten över partiet. Det är naturligtvis svårt att yttra sig om hur härmed förhöll sig; i vart fall har premiärministern inte visat sig speciellt vänsterradikal under 1960-talet, även om han 1960 sökte stötta Gaitskell och ge sina anhängare sådana intryck. I striden om unilateralismen — den ensidiga atomvapennedrustningen — stod han på den »revisionistiska» falangens sida. Den uppskjutna stålnationaliseringen kan möjligen här ses i sitt rätta ljus: det är osäkert om premiärministern är intresserad. Detta måste förbli en spekulation då bristen på parlamentariskt utrymme tidsmässigt och den smala majoriteten i alla fall stod i vägen. — På den punkten skall det bli intressant att se vad som händer. Den nye energiministern Richard Marsh, som skall handlägga denna fråga, tillhör partiets högerflygel.

I en intervju efter valsegern talade premiärministern om att nu var det dags att lägga ned stridsyxan. Valkampanjerna hetsar alltid upp politikerna, men nu gällde att »We all have a clear duty to work together in partnership». Han började anslå tongångar som tydligt erinrade om president Johnsons consensusfilosofi. I samma andetag påpekade han att hans regering väsentligen vore en »pragmatisk» regering. Man kan sålunda inte undgå att få intrycket att labour söker tona ner sitt förflutna, sitt »socialistiska» förflutna. För en svensk må dessa tongångar inte låta särskilt alarmerande och som ett tecken på att labour söker ändra ansikte. Men i Storbritannien ser man saken på ett annat sätt.

Den radikala tidskriften *New Statesman* ansågs tidigare och brukar stundom alltjämt anses som labours ideologiska inspiratör. Dess inflytande är väl numera rätt begränsat, men inför premiärministerns nyligen framförda synpunkter på »partnership» och »pragmatism» har man reagerat skarpt. I tongångar som anar oråd motsätter man sig (8 april) i en ledare allt tal om consensuspolitik. I en jämförelse mellan USA och Storbritanniens politiska system säger man där att »det skall klart sägas ifrån att consensus-taktiken . . . är en inadekvat och totalt falsk attityd till de möjligheter som nu ligger inom en brittisk labourregerings räckhåll». Vidare: »Men labours attityd till samhället och till en regerings roll, går, som den hittills uppfattats, längre än till pragmatism. Den väsentliga invändningen mot consensuspolitiken är i själva verket att labour är ett parti med varaktiga principer och en distinkt social filosofi. Genom sin natur kan dessa inte omfattas av de konservativa. Om så blir fallet, skall vi veta att de har ofrånkomligt komprometterats. Mr. Wilson föredrog att inte åberopa dem i valkampanjen, men om man inte litat på att han handlat i dess anda, skulle han inte ha kunnat föra ett enat parti till makten och skulle heller inte vara dess ledare.»

New Statesman motsätter sig sålunda helt en consensuspolitik, i sak som i form. Analogien med USA drar man emellertid knappast på ett rättvisande sätt: poängen med president Johnsons politik har ju varit att han fått med sig även ganska konservativa politiker och grupper på — efter amerikanska mått — radikala inrikespolitiska åtgärder bl.a. genom att ständigt tala om vikten av samförstånd. New Statesman förbiser att consensuspolitiken kan bedrivas med vilket ideologiskt syfte som helst: det viktiga är att man framställer den på ett sätt som appellerar till så stora grupper att man kan tala om consensus. Att denna tanke skulle vara premiärministern främmande, kan ingalunda vara säkert, tvärtom.

Det har i en del kretsar i Storbritannien hävdats att premiärministerns syfte är att skapa ett labourparti som skall uppfylla de krav på en omstrukturering av vänstern i landet, vilka länge framförts av liberalerna. Ett vänsterparti som inte bara omfattar labours trogna väljare, utan också liberaler och de konservativas vänsterkant, som i många hänseenden inte skiljer sig så mycket från labours officiella politik. (Detta har senast demonstrerats i Rhodesiafrågan där ett 30-tal yngre konservativa hittills stött regeringen, medan resten endera avstått eller röstat emot.) Under 1964—1966 års parlament spekulerade man stundtals om huruvida labourregeringen vore villig att ingå i en koalition med liberalerna för att bredda regeringens majoritet. Den tanken har framförts på sina håll — och den synes ha mycket som talar för sig — att Wilson inte velat gå med på en sådan koalition, eftersom han själv velat genomföra omstruktureringen av vänstern oberoende av Grimonds parti.

V. LABOUR SOM STATSÄRANDE PARTI

Under tre fjärdedelar av den tid sedan allmän rösträtt för män infördes (1885) har de konservativa haft makten i Storbritannien. Liberalerna var huvudmotståndare under tiden fram till första världskriget. Sedan mitten av 1920-talet har labourpartiet varit det andra stora partiet, men ändå inte innehaft makten mera än dryga tio år, 1924, 1929—1931, 1945—1951 samt sedan 1964. Visserligen deltog labour i krigsårens koalition men dess inflytande var då av naturliga skäl begränsat: 1935 års parlament satt till 1945 och där hade den högern en förkrossande majoritet. Detta sakernas tillstånd har lett till att man brukat tala om Tories som landets »naturliga» regeringsparti. Man har spekulerat om varför det blivit så. Den vanligaste förklaringen hänger samman med vad Robert McKenzie kallar »deferential voting» och britternas »politiska uppfostran» (political socialization; termen hämtad från Rose, *Politics in England*). Många väljare anser, visar opinionsundersökningar, analyser och intervjuer som McKenzie och hans medarbetare redovisat (jfr R. Rose, ed., *Studies in British Politics*, 1966, s. 21 ff), att de konservativa har »naturliga» förutsättningar för att leda landets öden; den utbildning som en viss grupp människor ur socialgrupp I får vid de ledande privata internatskolorna och Cambridge och Oxford skulle göra dem särskilt skickade att inneha politiska ämbeten av bestämmande natur. Som Richard Rose har betona — i »*Politics in England*» — vore det ett misstag att tro att detta sätt att se en viss sorts människor och deras kvalifikationer för politisk maktutövning skulle vara resultatet av

medveten politisk indoktrinering från skola, familj, arbetsplats etc. Det är snarare en biprodukt av andra faktorer och inte av familjeband, skolutbildning, umgängesvanor och erfarenheter från arbetsplatsen. I grunden ligger ett jämförelsevis stelt klassmönster, ett mönster som långsammare än inom andra västliga demokratier förändras i egalitär riktning. Uppfattningen av de konservativa ledande kretsarnas »naturliga» förutsättningar är, som Rose påpekar, djupt rotad i individens hela erfarenhet av brittiskt samhällsliv. Det är klart att den politiska uppfostran som britten på detta sätt bibringas inte *bestämmer* väljarbeteendet: men det är lika uppenbart att det har ett starkt inflytande på väljarnas sätt att lägga sin röst. Faktum är att en dryg tredjedel av socialgrupp III, enligt de undersökningar som gjorts av McKenzie och David Butlers forskargrupp, regelbundet röstar på Tories.

Tesen om s.k. »deferential voting» har bestritts; senast av Economist (9 april). Tidskriften menar att talet om att människor skulle rösta på de konservativa av »vördnad» är oriktigt. Orsaken till att de stuttit vid makten så länge beror främst på följande förhållanden. Till att börja med fick labour utkämpa en lång, till slut segerrik, kamp mot liberalerna för att erövra positionen som ledande vänsterparti i landet; detta har, menar Economist, haft samma katastrofala inflytande på vänsterns sak i Storbritannien som de religiösa frågorna skadat vänsterpartierna på kontinenten. Vidare har labourpartiet fått rykte om sig att vara »katastrofernas» parti: det har genom en maximal otur kommit till makten vid tillfällen då landet varit i, eller snart råkat in i, ekonomiska kriser. Detta var fallet såväl med MacDonalds bägge regeringar som med Attlees efterkrigsregering. De konservativa har haft tur under en tid då de egentligen skulle ha drivits ut i öknen av en väljarkår med nyvunnen allmän rösträtt. Så långt Economist.

Det synes nog en smula svårt att lika lättvindigt som Economist avfärda problemet om »vördnadsväljarna» och den politiska uppfostran. Sanningen är väl att både detta och Economists förklaring har haft betydelse när det gäller att skapa bilden av Tories som landets »naturliga» regeringsparti, det »statsbärande» partiet. Vilken roll detta spelat dokumenterades rimligen under 1964 års val då de konservativa höll på att vinna valet — trots enorma handikap i form av inre upplösning, regeringströtthet, skandaler, partiledarbyte m.m. Och trots att labours seger ansågs mer eller mindre given kort innan valkampanjen började.

Många kommentatorer har efter valet rest frågan om labour nu skall komma att överta rollen som statsbärande parti, om valet 1966 äntligen medfört ett genombrott för partiet och om man nu kan vänta sig en lång period av vänsterstyre i landet — avbrutet någon gång av kortare konservativa regeringsperioder då labour råkat in i någon ekonomisk eller internationell kris.

Frågeställningen är ytterst intressant och naturligen den viktigaste i samband med 1966 års val. Som stöd för påståenden av denna art har man framfört en hel rad olika saker. Man har pekat på att de mera vänsterbetonade partierna som demokraterna i USA och de socialdemokratiska partierna i Skandinavien praktiskt ända sedan 1930-talet varit de stats-

bärande partierna i dessa länder och att de förlorat val endast under speciella omständigheter, som t.ex. när republikanerna kunde finna en gestalt som Eisenhower för att leda partiet till seger. Vidare har man pekat på att labour nu för första gången under »normala» omständigheter utrustats med ett rejält parlamentsunderlag — varvid man naturligtvis förutsett att valet 1945 ägde rum under mycket speciella omständigheter: krigströtthet, längtan efter reformer och rörelse på det inrikespolitiska fältet efter det att frågan om landets överlevande länge måst vara den centrala. 1966 års seger innebär också att man vunnit två val i rad och ökat majoriteten, att regeringsinnehavet medfört en fördel för labour på samma sätt som detta uppenbarligen varit till nytta för de konservativa under 1950-talet. Labour vann visserligen både 1945 och 1950 års val, men majoriteten reducerades från 146 till 13. Fram till 1955 innebar varje val en svängning mot regeringen. Detta mönster har nu ändrats: Economist menar i den förut apostroferade artikeln att detta främst berott på att nu, då den keynesianska ekonomin slagit igenom, en brittisk regering har möjlighet att manövrera så att valet infaller under en fördelaktig period ur ekonomisk syn. Massmedia kan också utnyttjas till att vrida den politiska utvecklingen till regeringens fördel, varmed inte är sagt att det direkt sker i Storbritannien. Slutligen har det sagts att labour i det senaste valet gjort vissa inbrytningar bland medelklassen, vilket alltså skulle betyda att man kanske permanent breddat sitt väljarunderlag.

Vissa av dessa teser tål knappast en kritisk granskning. Som Economist skriver är det farligt att redan nu börja argumentera efter dessa linjer då ju den tiden inte är avlägsen då labourpartiet syntes gå emot en svår kris; från 1960 års kongress i Scarborough till dagens situation har det i alla fall bara förflutit sex år. 1959 hävdades samma sak om de konservativa, att de då definitivt brutit igenom, att labours chanser att någonsin komma till makten var små. 1964 vann de valet.

Att innehavet av regeringsmakten nu gynnar sittande administrationen är en tes som på senare år vunnit mycket spridning; den har mycket som talar för sig. Men den kan ju åter komma att vara en fördel för en konservativ regering, om och när en sådan åter kommer till makten.

Påståendet om att labour skulle ha gjort vissa inbrytningar i medelklassen och bland yngre väljare är säkert riktigt. Men det behöver inte vara något permanent fenomen; här är man ute på hal is. Labours segrar 1945, 1950 (och det knappa nederlaget 1951 — då valdeltagandet f.ö. var osedvanligt högt) vanns naturligtvis i inte ringa omfattning med stöd av sådana grupper som under 1950-talets bägge andra val kom att överge partiet. De grupper det här är fråga om har med andra ord tidigare visat en viss förmåga att skifta sina sympatier. I och för sig är det naturligtvis intet som säger att de igen skulle kunna gå tillbaka till de konservativa. Att det finns en möjlighet att det nyligen avslutade valet i alla fall innebär en mera permanent omstrukturering är en annan sak som vi skall återkomma till nedan.

Robert McKenzie har i Observer (3 april) gjort ett par påpekanden, som i detta sammanhang har stor betydelse. Han erinrar om att labour vann valet 1964 inte så mycket på att man ökade sitt eget röstetal som på att

det konservativa partiet föll och många missnöjda röstade liberalt och gav detta parti det högsta röstetalet på mycket länge (över 3 millioner, 10 procent av väljarkåren). I själva verket var labours röstetal 1964 lägre än 1959, 12.205.000 mot 12.216.000, om än procentandelen steg något. Det totala antal röster som 1966 avgavs för arbetarpartiet var strax över 13 millioner och andelen av väljarkåren 48 procent. Detta var lägre siffror än motsvarande för Tories under detta partis segerval 1955 och 1959. Och vidare skall påpekas, menar McKenzie, att labour faktiskt 1951 erhöll över 13.9 millioner röster och 48.8 procent av rösterna. Detta trots att antalet röstberättigade sedan dess ökat med ca 1.2 millioner. I kontrast häremot står det faktum att president Johnson 1964 fick 61 procent av rösterna och att demokraterna nästan regelbundet haft mera än 50 procent av rösterna.

Dessa siffror kan knappast användas som bevis för att en strukturell omfördelning av väljarkåren skulle ha ägt rum. Det är klart att mera definitiva slutsatser endast kan dras sedan det statistiska materialet från valet bearbetats.

VI. MOT EN NY PARTISTRUKTUR

Om man ändå skall kunna hävda att det är möjligt — och troligt — att man i Storbritannien är på väg mot en omfördelning av partiernas väljarunderlag och en ny partistruktur får man söka sina bevis i andra förhållanden. De slutsatser som ovan kunnat dras av resonemangen om de brittiska partierna och ideologierna och om 1966 års valkampanj, kan mycket väl anföras som tecken på att en förändring är på väg. Det har ovan kunnat konstateras att labours valkampanj och dess eftermäle liksom labourregeringens historia sedan 1964 kan betyda att partiet *definitivt* nu har övergått till den form av socialdemokratisk »revisionism» som kännetecknar andra av Västeuropas demokratiska arbetarpartier. De radikala slagord som förekom under 1964 års valkampanj och som ännu så sent som i detta decenniums början spelade en betydande roll i den interna debatten och i labours nationella propaganda har sjunkit undan; under 1966 års val och efter det har de inte avhörts alls (utom i *New Statesman*). I stället talar man nu om »partnership» och »pragmatism» — ord som ingen 1960 skulle trott vara möjliga i en labourregerings vokabulär. Debatten om Clause IV och unilateralismen har tystnat — även om stålnationaliseringen kommer att genomföras främst som en gest åt »fundamentalisterna» bland partiets backbenchers.

Man kan naturligtvis göra gällande att labours propaganda och idédebatt sedan 1964 måst karaktäriseras av partiets smala parlamentsmajoritet och av att partiet nu inte fick låta tillfället att förstärka sin majoritet gå sig ur händerna; med andra ord att en politiskt svår situation, och tanken och ändamålen helgar medlen, skulle ligga bakom labours uppträdande. Implicit är ju då att partiet snart kommer att accelerera sin idédebatt, att sambandet mellan ideologi och dagspolitik snart kommer att intensifieras då parlamentet fått fungera något eller några år och den omedelbara ekonomiska krisen är över. Det är naturligtvis helt omöjligt att säga något härom

nu; man kan bara ägna sig åt att tyda de tecken som visat sig på horisonten. Och de pekar nog rätt klart mot att det är premiärministerns tanke att långsamt förvandla labour till ett mera skandinaviskt socialdemokratiskt reformparti, ett vänsterparti som omfattar inte bara de grupper som hittills troget stött labour, utan också de väljare ur medelklassen och yngre intellektuella som under efterkrigstiden fördelat sina ynnestbevis alltefter omständigheterna. Detta skulle betyda att liberalerna vore dömda att förbli ett mycket litet parti med huvudsaklig förankring i landets keltiska områden, och att det konservativa partiet skulle riskera att förlora en del av de relativt progressiva krafter som nu stöder det. Så skulle man få till stånd »A re-alignment of the Left» som frasen lyder i den politiska jargongen.

Genom att hävda ett sådant synsätt behöver man inte nödvändigtvis göra gällande att sambandet ideologi och dagspolitik skulle försvagas eller rent av försvinna. Med det sagda avses bara att labour skulle ändra sin karaktär i riktning mot en skandinavisk socialdemokrati. Därmed har man väl inte sagt att labours roll som ett parti buret av vissa fundamentala vänsteridéer skulle försvinna?

Det konservativa partiet gick visserligen 1966 till val på flera programpunkter som kan anses som en skärpning av den ideologiska debatten: reorganisation av välfärdsstaten mot bl.a. ökat användande av behovsprövning, fackföreningslagstiftningen (även om den väl för oss inte ter sig som så ideologiskt revolutionerande). Men det är sannolikt att partiet, om det skall återkomma till makten, måste orientera sig mot mitten av det politiska spektrum i kampen om marginalväljarna på ett sätt som är bekant från andra framgångsrika demokratier. Att tories skulle komma att utkämpa en valkampanj 1970 eller 1971 på en ideologiskt starkt präglad plattform synes inte särskilt troligt.

VII. TIDEN 1966—1970 BLIR AVGÖRANDE

Mycket när det gäller den politiska utvecklingen i Storbritannien under de närmaste åren fram till 1970 kommer att vara avhängigt av labours förmåga att lösa, eller rättare antyda lösningar på, de ekonomiska strukturproblem som nu utmärker Storbritannien. Men onekligen öppnar sig intressanta perspektiv: kanske nästa val kommer att utkämpas av två partier mellan vilka skiljelinjerna avsevärt minskats och där kampanjen i väsentliga hänseenden byggts upp kring partiledarnas personer. Så småningom kommer då stela klass- och intresse-mönster som visat sig seglivade att brytas sönder och utvecklingen mot en skandinavisk samhällsmodell påskyndas. Risken för att utvecklingen skulle drivas så långt att det brittiska partisystemet skulle komma att likna det amerikanska är dock inte stor. Inom labour och torypartierna finns tillräckligt mycket av ideologiskt bestämda attityder för att man skulle kunna tänka sig en omvandling till valkoalitioner av det slag demokrater och republikaner är i USA, partier som visserligen har drag av konstellationen vänster-höger, men inte på ett sätt som utmärker europeiska partier.

London i april 1966

Mats Bergquist

Svenska Dagbladets högerorientering under åren 1907 — 1911

Några kommentarer med anledning av debatten kring ett svårtolkat brev från K. A. Wallenberg till Ernst Trygger den 16/10 1909.

Vid presshistorisk forskning kan man ej undgå att fråga sig, vilka det är som äger aktiemajoriteten i ett tidningsföretag och vilka syften ägarna haft med sitt tidningsförvärv. Har de i företaget främst sett en affärsrörelse? Eller har de velat skaffa sig ett organ, genom vilket de kunnat sprida sina egna idéer i kulturella, politiska och ekonomiska frågor? Ett för pressforskaren centralt problem är därvid att söka utröna förhållandet mellan tidningens ekonomiska ledning och dess redaktionella.

Frågeställningar av här antydd art är ofta mycket svårbemästrade. Ibland är det t.o.m. ytterst besvärligt att utforska de egentliga intressena bakom en tidning. Det kunde jag konstatera, då jag i början av 1950-talet fullbordade min avhandling om Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897—1918. För tiden fram till och med 1906 var uppgiften relativt lätt. Bevarade konsortialavtal visade, att de ideellt inriktade finansierarna Ernest Thiel och Gustav Emil Broms snart avlöstes av godsägarna Robert Dickson och Birger Welinder. Efter 1906 blev det betydligt vanskeligare att få någon riktig uppfattning om i vilkas händer aktiemajoriteten i SvD låg. För tiden 1907—1918 fanns det nämligen inte några konsortialavtal i SvD:s arkiv. En del sammanställningar gav emellertid vid handen, att betydande aktieposter vid början av denna period med all sannolikhet överflyttats på Stockholms diskontobank eller på en del av dess styrelsemedlemmar. Män som Carl Jansson, Arthur Thiel, Hjalmar Bennich och efter honom Ernst Trygger skymtar bakom SvD. Av dessa tillhörde Trygger första kammarens majoritetsparti. Som ytterligare belägg för att man på konservativt håll börjat intressera sig för SvD kunde jag anföra ett brev från verkställande direktören i Stockholms enskilda bank K. A. Wallenberg, som vid denna tid representerade konservativa intressen i första kammaren, till Ernst Trygger, nyvald ordförande för första kammarens majoritetsparti. Wallenberg skrev »privatim» den 16/10 1909: »Som Du vet satsades en mycket stor summa för halftannat år sedan för att få Svenska Dagbladet mera regeringsvänligt. Nu hava 500 000 kronor skramlats ihop för att räta till ryggen på Stockholms Dagblad. Det har i dessa tider mött stora svårigheter och skall nu ytterligare en större summa hopbringas för att hålla N.D.A. vid liv, blir enda möjligheten att man appellerar till hela det konservativa lägret och ej endast till en fraktion.» På vilket sätt dessa pengar satsats kunde jag inte med tillgängligt källmaterial avgöra. Och då jag ansåg, att en framställning, som borde sträva efter objektivitet, ej kunde innehålla en del lösa antaganden, avstod jag från alla spekulationer på denna punkt. Väsentligt för mig var, att jag fått belagt, att det kommit konservativa intressen bakom SvD. Och det tyckte jag mig ha fått genom Wallenbergs framhållande av att en mycket stor summa satsats på SvD.

Till min förvåning väckte publiceringen 1952 av Wallenbergsbrevet av 1909 irritation på vissa håll inom SvD:s ledning, vilket tydligt framgår av

ett brev i min ägo. Muntligt ställdes också extraopposition i utsikt. Tanken på en sådan opposition blev dock inaktuell, sedan SvD fått kännedom om att fakultetsopponenten docenten Gert Hornwall skulle komma med kritik, som överensstämde med SvD:s.

Under disputationen gjorde Hornwall gällande, att jag använt ett insinuant skrivsätt. Någon »gåva» hade Wallenberg ej åsyftat. (Detta har jag heller aldrig påstått.) Det rörde sig i stället om en nyemission, »alltså ingen insamling utan en fullt legal och vanlig företeelse». I sin recension av min bok anknöt Lennart Hartmann i Upsala Nya Tidning till Hornwall genom att understryka, att jag ingav läsaren den tron, att »Wallenbergspengarna» haft karaktären av subsidier. Hartmanns resonemang, att jag skulle ha insinuerat stora subsidier genom att låta brevcitatet efterföljas av ett stycke med bokslutssiffror, som vittnar om en ökning av vinsten på endast några 10 000-tal kronor varje år, förefaller mig vara mindre väl genomtänkt. I sin recension i SvD trodde Oscar Wieselgren, att den transaktion, som Wallenberg talat om gällde dels aktiemajoritetens överflyttande på ett nytt konsortium med Ernst Trygger som ledande man, dels en nyemission 1907. I nära anslutning till Hornwall anförde Carl Arvid Hessler i sin betygs-motivering till Humanistiska sektionen i Uppsala, att »den nämnda penning-summan inte behöver ha haft karaktären av subsidier utan mycket väl kan ha använts för att finansiera ökningen av aktiekapitalet». I sin senare utkomna bok Svenska Dagbladets historia framhåller Ivar Anderson, att det nya aktiekapitalet som tillfördes SvD genom kapitalets ökning, tecknades dels av förutvarande aktieägare, dels av nya genom Diskontobanken kontaktade intressenter, bland dem Ernst Trygger. Enligt hans uppfattning kan Wallenbergsbrevet tyda på att även andra aktiva högermän än Trygger tecknat aktier vid nyemissionen 1907.

Trots all diskussion har man ej kunnat få någon klar bild av de ekonomiska intressena bakom SvD efter 1907. Att Wallenberg med sin uppgift om en mycket stor summa endast skulle ha åsyftat en nyemission på 200 000 kr har ej blivit bestyrkt. Det tillgängliga materialet har ej tillåtit någon säker tolkning, endast gissningar. Mystiken kring Wallenbergsbrevet har ej kunnat skingras.

Under sådana omständigheter är man Staffan Runestam tacksam för de fakta om ägandeförhållandena till SvD, som han med stöd av nytt källmaterial kan komma med i sin avhandling Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900—1907 s. 281—291. Runestam kan berätta, att man inom förstakammarhögern genom aktieköp i liberala tidningar sökte tvinga dessa att ändra uppfattning i rösträttsfrågan 1906. Under stor sekretess samlade för detta syfte bl.a. sådana ledande högermän i första kammaren som Christian Lundeberg, Hugo Tamm, Knut Tillberg, John Bernström, Martin Nisser, Robert Almström, Arvid Lindman och Eduard Fränckel pengar till en fond, den s.k. junifonden. För dessa pengar förvärvade högerkonsortiet senast den 18 december 1906 SvD. Likviden erlades den 30 januari 1907. Köpesumman var enligt Hugo Tamm betydligt mer än 800 000 kr. I en promemoria från 1909 meddelar Karl Hildebrand, att posten, som köptes »bestod av 12 000? aktier», att hela aktiestocken i SvD var 22 000 (à 50 kr) och att köpesumman var »c:a 1 100 000 kr». Rune-

stam sluter härav, att det var aktiemajoriteten i Tidningsaktiebolaget Sverige, som inköptes 1906. Hildebrand uppger också, att 600 000 kr satsades kontant, att konsortiet sammanslöt sig till bolaget AB Societas och att detta bolag fick lån i Stockholms diskontobank på det resterande beloppet på 500 000 kr mot hypotek av aktiemajoriteten i Tidningsaktiebolaget Sverige och borgen av Hjalmar Bennich. Carl Jansson, Arthurs Thiel, Daniel Norrman, Bennich och chefen för Diskontobankens notariat Erland Berglöf utgjorde aktieägarna i AB Societas, som Berglöf ensam företrädde i Tidningsaktiebolaget Sverige. Politikerna själva ville inte synas i något av de båda bolagen utan använde »Diskontobanken som bulvan». Avsikten med köpet var ju enligt brev från Hugo Tamm till Christian Lundeberg, att SvD »i rösträttsfrågorna och arbetarefrågorna» skulle »bliva mera åt vårt håll».

På grund av Runestams fynd är det inte längre förenat med några mödor att tolka innebörden av Wallenbergs brev till Trygger. Det var helt enkelt högerkonsortiets förvärv av aktiemajoriteten i SvD, som Wallenberg anspelade på. (I köpesumman på 1, 1 milj. kr torde även en nyteckning på 200 000 kr ha ingått. Beslut om nyteckning hade fattats hösten 1906.) Klarhet har äntligen vunnits. Detta har skett mycket tack vare Hildebrands pm, som nu blivit tillgänglig för forskning.

Sett mot denna bakgrund blir problemet om relationerna mellan konsortiet bakom SvD och redaktionen mera brännande. I min bok har jag i kapitlet På väg åt höger sökt teckna SvD:s attityd till en rad frågor med bl.a. denna frågeställning i blickpunkten. Proportionalisten Gustav Cassel fick Keys uppdrag att självständigt sköta ledarsidan i rösträttsfrågan och stödde därvid ministären Lindmans proposition. Gustaf Zethelius fick som huvudredaktör kontrakterad rätt att låta SvD inta en bestämt frisinnad och självständig hållning. Mot socialdemokratien och statsocialismen skulle SvD hävda den enskildes rätt och rörelsefrihet. År 1908 uppmanade SvD väljarna att rösta på liberala riksdagskandidater. Utan kännedom om Tamms brev om att SvD skulle »bliva mera åt vårt håll» i rösträttsfrågorna och arbetarefrågorna kunde jag konstatera, att SvD under storstrejken stödde arbetsgivareintressena, något som både Rinman och Social-Demokraten också noterade. Social-Demokraten såg nu i SvD en avisa, som i all hast slagit Stockholms Dagblad ur brädet som arbetsgivarnas organ. Vid denna tid var Key åter huvudredaktör. Då Zethelius tröttnat på det oroliga arbetet på en tidning och då han genom Bennichs död förlorat en 1907 utverkad garanti för att aktieägarna ej skulle utöva någon som helst påtryckning på SvD:s skötsel, hade han dragit sig tillbaka. Om innehålllet i det kontrakt, som tidningsstyrelsen tecknade med Key den 1 maj 1909, svävar vi i okunnighet, då kontraktet ej finns bevarat. I uppropet till läsekretsen förklarade dock Key, att SvD även i fortsättningen skulle föra en bestämt frisinnad politik utan att binda sig för något visst parti. Det visade sig också, att SvD alltjämt var självständigt i förhållande till alla partier. Efter Zethelius' tillbakaträdande fick Valdemar Langlet, som tidigare medarbetat i det moderat-konservativa Stockholms Dagblad i realiteten ansvaret för ledaravdelningen i SvD. Till honom sade Key 1909: »Du kan skriva här ungefär som Du vill, jag ber Dig bara om ett: skriv ingenting som kan

såra Trygger.» Flitiga ledarskribenter blev nu också Carl Hallendorff, som var en ivrig försvarsvän, och Gustaf Stridsberg, som var konservativ till sitt väsen, ej liberal i samma mening som Gustav Cassel och Erik Benjamin Rinman, vilken senare stått för SvD:s ledaravdelning fram till hösten 1906 (se Ivar Anderson, a.a., s. 128). En vänligare attityd till ministären Lindman förmärks också i SvD. Genom att i sitt upprop till prenumeranterna 1911 stryka attributet frisinnad och sätta försvarsfrågan före varje annan fråga tar SvD i en tid av »fruktbärande samverkan» mellan Staaffliberalismen och Brantings parti steget fullt ut och blir en tidning, som stöder högern. Med Wallenbergsbrevet i åtanke vågade jag fastslå det faktum, att SvD nu kommit fram till en politik, som låg i linje med aktieägarnas politiska uppfattning. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning däremot, som under en tidigare period ofta delat SvD:s syn på försvarsfrågan, argumenterade under pansarbåtsdebatten 1911 till förmån för Staaffs ståndpunktstagande. De båda tidningarnas vägar i försvarsfrågan hade därmed skilts åt.

I sin opposition ansåg Hornwall, att jag på ett nästan insinuant sätt sammanställt förändringarna inom aktieägarnas krets med tidningens successiva högerorientering. SvD hade enligt materialet stått fritt i förhållande till sina intressenter. Hartmann lät i UNT mitt arbete framkalla ett intryck av moraliskt förkastliga företeelser inom SvD. Ivar Anderson yttrar sig försiktigare i Svenska Dagbladets historia s. 194—195. Han vill inte tro, att aktieägarna kunnat utöva påtryckning på tidningens ledning. Det vore andra krafter, politiska och personliga, som var avgörande för förändringen. Ännu försiktigare är Hessler i sin betygsmotivering. Han säger sig förstå den frestelse det inneburet för mig att se ett samband mellan uppgiften i Wallenbergsbrevet och förändringen i tidningens politiska kurs, men att det inte behöver vara något samband. Argumentet att förändringen kan ha berott på medarbetarnas egna reaktioner inför tidshändelserna återkommer även här. Leif Kihlberg däremot finner i sin anmälan av min bok i Dagens Nyheter den 11/11 1952, att vad som berättas om de industriella intressena bakom SvD är belysande för hur Key tidvis synes »ha haft svårt att manövrera, särskilt när tidningen inte gick vidare bra och när ansatserna till en industrihöger — småningom förmäld med agrar-elementen inom den s.k. Lindmanshögern — verkade föga framgångsrika».

Runestams fynd kastar nytt ljus över detta problem. Män inom förstakammarhögern hade samlat pengar till en fond i syfte att köpa aktier i liberala tidningar för att få dessa att ändra uppfattning i rösträttsfrågan. Det var för dessa pengar aktiemajoriteten i SvD köptes. Runestams rön gör tillförlitligheten av Wallenbergs uppgift odisputabel. För en stor summa hade ett högerkonsortium köpt aktiemajoriteten i SvD för att få tidningen mera regeringsvänlig. Och det var främst till en fraktion, till förstakammarhögern, som man vänt sig, ej till hela det konservativa lägret. Ledaravdelningen sköttes i SvD 1907 av Adrian Molin. Han var antiproportionalist. Därför har det sitt intresse att notera, att Gustav Cassel, som var proportionalist, fick Keys uppdrag att självständigt skriva ledare i SvD i rösträttsfrågan. Berodde det på att Molin var antiproportionalist?

Cassel stödde nu Lindmans rösträttsproposition med det konservativa garantikravet på proportionella val. Denna ståndpunkt kunde SvD mycket väl ha intagit av sig självt. Men Runestam är i sin fulla rätt, när han finner det underligt, »om högerkonsortiet, som iklätt sig sådana stora ekonomiska förpliktelser, inte fordrat något i utbyte för affären och kommit till någon form av politisk uppgörelse med Key, särskilt som Keys kontrakt att självständigt redigera tidningen löpte ut hösten 1906». När SvD under Zethelius vid valet 1908 stödde liberala kandidater, såg Lindman det farsartade i att tidningen begagnade högerpengarna för vänsteragitation — dock utan att vinna rättelse. Men under storstrejken var det annorlunda. SvD gled, sedan Key ånyo blivit huvudredaktör, mer och mer »åt vårt håll», och 1911 skedde demaskeringen.

Att SvD glidit över till högern torde ha berott på många faktorer. Efter Zethelius' tillbakaträdande kom mera högerorienterade redaktörer att spela en större roll på ledarsidan. År 1911, då försvarsfrågan kommer i centrum för det politiska intresset i landet, fullbordas processen, drygt fyra år efter det att högerkonsortiet köpt aktiemajoriteten i SvD. Hur denna förändring skett är alltså en öppen fråga. Vi torde här stå inför ett problem av komplicerad psykologisk natur, som det aldrig går att ge en tillfredsställande lösning på. Problemet är i detta fall desto större, som Keys politiska profil är svår att teckna. Han framstår mera som skicklig tidningsledare än som politisk debattör. Det är en uppfattning, som också Ernst Herman Thörnberg vitsordat i en för mig glädjande artikel i anslutning till min avhandling i Liberal debatt 1952: 6. Thörnberg skrev här om Key: »Från själva redaktionsledningen höll han sig konsekvent borta.» Att det fanns intressenter och åsikter bakom tidningen och att Key visste detta var ej främmande för Thörnberg.

Det ligger i sakens natur, att ett visst samspel måste finnas mellan en tidnings ekonomiska bakgrund och dess redaktion, bl.a. vid tecknande av kontrakt mellan tidningsstyrelse och chefredaktör samt vid dennes val av ledarskribenter. Att i ett sådant samspel se något mindre tillbörligt är att visa en känslighet, som är svår att förstå. Ett är i detta fall säkert. Den ekonomiska faktorn måste under loppet av några år betyda en del. Att konsortiet ur förstakammarhögern skulle ha förvärvat aktiemajoriteten i SvD för att tidningen sedan inte skulle visa sig »regeringsvänlig» utan fortsätta sin »vinglighet» och tilläventyrs ibland plädera för liberala samlingspartiets politik i för högern ytterst betydelsefulla frågor är uteslutet. Har inte i själva verket Torbjörn Vallinder i sin anmälan av Runestams bok i Dagens Nyheter den 19 mars 1966 tryckt på något väsentligt, då han med tanke på högerkonsortiets köp av SvD skriver: »På denna punkt kan Runestam korrigerar Ivar Anderson, som i sin 'officiella' historik över Svenska Dagbladet häromåret ville göra gällande, att ändringen i ägandeförhållandena inte skulle ha spelat någon avgörande roll för tidningens högerglidning under åren före första världskriget — rimligtvis bör så ha varit förhållandet?»

Ragnar Andersson

LITTERATURGRANSKNINGAR

TORSTEN LANDELIUS: *Workers, Employers and Governments. A Comparative Study of Delegations and Groups at the International Labour Conference 1919—1964*. Akad. avh. Sthlm 1965. IX + 553 s.

Ämnet för Torsten Landelius' gradualavhandling är inte konventionellt. Han är den förste statsvetenskapare i Sverige som givit sig in på de internationella organisationernas område. Han har valt den äldsta enheten inom den grupp som numera betecknas som FN:s specialorgan. Internationella arbetsorganisationen, ILO, bildades redan 1919 och erbjuder alltså en 45-årig verksamhet som forskningsfält. Det är på ILO:s årliga konferens, dess »generalförsamling» för att använda FN-terminologi, som Landelius riktat in sin undersökning. Denna *International Labour Conference* består som bekant av fyra delegater från varje medlemsstat: två regeringsdelegater och en delegat från vardera arbetar- och arbetsgivarsidan, utsedda av regeringarna i samförstånd med de mest representativa organisationerna. Därtill kommer ett stort antal rådgivare. Konferensen kan alltså sägas sönderfalla dels i ett antal delegationer, dels också — och på den punkten är ju ILO unik — i tre grupper: regeringsgruppen, arbetargruppen och arbetsgivargruppen.

Det är en lång rad aspekter på konferensens verksamhet under närmare ett halvsekel som Landelius behandlar. Han redogör för konferensens kronologi och arbetsbörda, för bestämmelserna om medlemskap i ILO och för hur medlemsantalet skiftat. Han visar hur ofta det förekommit att medlemsstaterna sänt ofullständiga eller inga delegationer och klarlägger hur detta förändrat den relativa röststyrkan både mellan de tre grupperna och mellan olika geografiska regioner. Vidare undersöks kontinuiteten bland delegaterna; även här får man noggranna uppgifter om hur andelen av delegater som har erfarenhet från tidigare sessioner skiftar mellan grupper och regioner. De omröstningar som konferensen företagit med röstsammanräkning analyseras i syfte att söka klarlägga voteringsmönstren inom och mellan grupperna och bland delegationerna. Landelius visar sedan hur platserna i konferensens utskott och i ILO:s styrelse — dess *Governing Body* — samt presidieposterna fördelats; i detta sammanhang ger han också en del informationer om arbetsformerna i utskotten. Generaldirektörens årliga rapporter till konferensen beskrivs, och man får en ny serie diagram som visar vilka som yttrat sig i diskussionen kring rapporten. Proceduren för antagande av resolutioner vid konferensen behandlas, varvid Landelius klarlägger hur möjligheten att föreslå resolutioner utan anknytning till dagordningen utnyttjas till aktioner i utrikespolitiska stridsfrågor. Nästa kapitel ägnas åt diskussionerna kring den geografiska fördelningen av platserna i

Governing Body. Så följer en omfattande redogörelse för de speciella sessioner med konferensen som helt ägnats sjöfartsfrågor; det motstånd som denna specialisering mött belyser bl. a. hur medveten man varit om risken att systemet skulle rubba kontinuiteten bland konferensdeltagarna. Härefter börjar till sist en serie på tio kapitel, som sammanförts under rubriken »Conflicts Concerning Credentials and Committee Seats» och som fyller hälften av avhandlingen. Här behandlas i kronologisk ordning den rad strider som uppstått alltsedan 1920-talets början när invändningar rests mot vissa delegaters fullmakter. Det har framför allt gällt delegater som påstått vara utsedda av arbetar- och arbetsgivarorganisationer utan den självständighet gentemot sin regering som ILO:s stadga kan sägas förutsätta. Frågan om representation i utskotten för sådana delegater — t. ex. arbetsgivarrepresentanter från kommuniststaterna — har också lett till konflikter som behandlas i detta parti av boken.

Det är alltså som redan framhållits inget litet antal frågor som Landelius ger sig in på. Vilken är nu den sammanbindande frågeställningen, det eller de huvudproblem som alla dessa delundersökningar skall belysa? Den saken är det svårt för läsaren att få något grepp om. Avhandlingens titel och underrubrik ger bara begränsad ledning, men något annat är ju heller inte att vänta. Det är till bokens introduktion som man går för att finna en precisering. Dess knappa två sidor är emellertid ett mångtydigt aktstycke. En uttömmande diskussion av dess oklara avsnitt skulle bli en orimligt lång och tröttsam exeges. Endast de väsentligaste punkterna kan här behandlas.

Landelius inleder med att sammanfatta de tre hypoteser som intresserade honom när han började sina forskningar. (1) Den jämlighet mellan medlemsstaterna vid internationella konferenser som proklameras i stadgarna är oftast illusorisk, delvis beroende på de stora kvantitativa och kvalitativa skillnaderna mellan de resurser som staterna sätter in i konferensens arbete. (2) Detta kan klarläggas genom jämförelser mellan delegationernas storlek, struktur och aktivitet. (3) Det är då speciellt intressant att rikta in en sådan studie på ILO, dels med tanke på att ILO har existerat så länge med i stort sett oförändrad stadga, dels med hänsyn till organisationens trepartsstruktur.¹

Litet senare förklarar emellertid Landelius att förändringarna i ILO:s medlemsantal på senare år (här torde han avse tillströmningen av svaga utvecklingsländer) gjort den första hypotesen mer uppenbart riktig än den var när han inledde sin undersökning. Det problem som han föresatt sig att påvisa och belägga är numera enligt Landelius något som allmänt erkänns föreligga. Formuleringen kan sammanställas med den ovan refererade sats, där det antyddes att det var när forskningarna inleddes som de tre hypoteserna intresserade Landelius. Man skulle då möjligen kunna gissa att han under arbetets gång funnit sin huvudfrågeställning långt mindre givande än han trott. En sådan tolkning tycks verkligen också vara den avsedda, att döma av vad Landelius förklarade under disputationen.

¹ Landelius berör inte frågan om ej ILO:s unika trepartsstruktur snarare kan sägas göra hans resultat *mindre* intressanta — i betydelsen mindre generella — än om han valt en mer »typisk» internationell organisation.

Till detta kan man knyta två rätt självklara reflexioner. Den ena är att forskningsuppgiften inte gärna kan bli mindre intressant därför att man allmänt blivit medveten om de problem som skapas genom skillnaderna i resurser mellan medlemsdelegationerna vid konferensen. Det som återstår att klarlägga är ju på vilket sätt och i vilken grad dessa skillnader kommer till uttryck. Att den uppgiften är väsentlig lär ingen bestrida. Den andra reflexionen blir förstås att ställa frågan om Landelius fört fram något helt nytt eller något kompletterande problem för sin undersökning sedan han funnit det första mindre fruktbart. På den frågan får man knappast något svar. Landelius nämner blott att hans studie kommit att handla mer om den aktuella situationen vid arbetskonferensen än han ursprungligen avsett, en förklaring som ju bara gäller tidsavgränsningen, inte frågeställningen som sådan.

Av allt att döma kan man emellertid utläsa en stor del av svaret ur en tidigare mening, där Landelius helt kort anmärker att ILO:s trepartsstruktur ger »certain possibilities to study the status of the Workers' and Employers' organisations in the individual Member States». Efter disputationen har Landelius t. o. m. förklarat att »komparativa aspekter på arbetsmarknadsorganisationernas nationella och internationella status» varit avhandlingens mest centrala problemställning och att »fackföreningsfriheten i de olika medlemsstaterna» måste räknas till de centrala problemen vid en komparativ studie av medlemsdelegationerna.² Denna forskningsuppgift skulle f. ö., synes Landelius mena, ligga inom ramen för hans ursprungliga första hypotes, eftersom skillnaderna i föreningsfrihet hör till de kvalitativa differenser mellan medlemsstaterna som leder till den bristande jämligheten.

Denna förklaring reser nya frågetecken. Givetvis har Landelius rätt i att arbetar- och arbetsgivargruppernas majoriteter — styrda av Fria fackföreningsinternationalen (ICFTU) resp. Internationella arbetsgivarorganisationen (IOE) — gör sitt yttersta för att begränsa inflytandet hos de minoriteter inom grupperna som de betraktar såsom regeringsverktyg. Brist på föreningsfrihet hör alltså till de faktorer som minskar ett lands inflytande vid ILO:s konferens. Men om avsikten varit att inkludera denna variabel i den jämlighetsundersökning som skisserades i Landelius' första hypotes, så kunde saken onekligen ha uttryckts tydligare; det är inte lätt att se hur variationerna i fråga om föreningsfrihet kan betecknas som en kvalitativ skillnad mellan de »resurser» som staterna sätter in i konferensens arbete. Man kan också fråga sig om inte forskningsuppgiften är uppenbart övermäktig, ifall föreningsfriheten bland ILO:s medlemmar skall klarläggas med någon omsorg. Detta för över till den tredje och väsentligaste invändningen mot Landelius' förklaring. Det är i själva verket icke denna varierande föreningsfrihet som undersöks i hans avhandling. Vad som behandlas i de tio kapitel som upptar hälften av boken är någonting helt annat, nämligen de konflikter som uppstått när man på något håll inom ILO:s konferens funnit det opportunt att bestrida vissa delegaters fullmakter med motiveringen att föreningsfrihet inte förelegat i dessas hemländer. Landelius egen

² Skrivelse till Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Stockholms universitet den 19 oktober 1965.

skildring ger f. ö. ett starkt intryck av hur orimligt det vore att låta diskussionerna och besluten vid dessa konflikter stå som något slags mätare på föreningsfriheten i de olika medlemsstaterna, eller ens på perceptionen av denna frihet inom konferensen.

Dessa tio kapitel får en riktigare karakteristik när Landelius på ett annat ställe i introduktionen förklarar, att de också kan tjäna som en historik över de politiska kontroverserna kring konferensrepresentationen och som en serie *case studies* om den procedur som organisationen använt för att lösa frågor om representationen vid konferensen och dess utskott. Det är detta parti av avhandlingen som enligt introduktionen utvidgats under arbetets gång, och det tycks alltså vara här man har att finna den kompletterande frågeställning som fångat Landelius när jämlikhetsproblematiken inte längre framstod som lika intressant för honom.

Det är alltså tydligt — för att nu sammanfatta kritiken i detta avsnitt — att Landelius' avhandling icke är tillräckligt koncentrerad på sin i introduktionen angivna uppgift: att belysa bristen på reell jämlikhet mellan medlemsstaterna vid ILO:s konferens genom en komparativ undersökning av kvantitativa och kvalitativa skillnader mellan delegationerna i fråga om storlek, struktur och aktivitet. Hela den andra halvan av avhandlingen har en mycket svag anknytning till denna frågeställning, och detsamma gäller f. ö. en del partier i de systematiskt upplagda kapitlen. Inte heller den i andra hand antydda undersökningsuppgiften — att jämföra föreningsfriheten i medlemsländerna — har utförts annat än i den mycket begränsade utsträckning som skildringen av fullmactsstriderna täcker den. I själva verket framstår avhandlingen som en serie ganska löst sammanfogade specialundersökningar om ILO:s konferens. Mot den bakgrunden är det å andra sidan naturligt att det tunna slutkapitlet på nio sidor inte kunnat bli det försök man gärna ser i en avhandling att knyta samman trådarna och nå fram till ett mer preciserat ställningstagande till en eller flera sammanhållande, klart angivna frågeställningar.

Landelius kunde antingen ha funnit sig till rätta med avhandlingens karaktär och gjort den klar både för sig själv och för läsaren. Eller också kunde han — när han nu fann sin huvudfrågeställning otillfredsställande — ha vidgat den, men på ett sätt som i motsats till vad nu blivit fallet strikt bevarat dess inriktning på jämlikhetsproblematiken och inte inneburit en ogenomförbar utökning av forskningsuppgiften. Det är — för att nu dröja något vid det senare alternativet — lätt att ange en rad variabler som av allt att döma har väsentlig betydelse för den bristande jämlikheten men som vi nu bara har en ungefärlig kunskap om. Landelius skulle ha kunnat välja någon eller några av dem; flera skulle f. ö. kunna belysas med de kvantitativa metoder som Landelius gärna använt i avhandlingen.

En sådan variabel är rekryteringen nationsvis av ILO:s sekretariat, dess *Labour Office*, som Landelius bara behandlar mycket kortfattat (s. 221) i samband med att han refererar östblockskritik på denna punkt. Det är givet att den klara västeuropeiska dominansen inom sekretariatet måste stärka den regionens möjligheter att göra sig gällande; Landelius påpekar f. ö. själv (s. 157) vilken väsentlig roll som sekretariatet spelar i beslutsprocessen vid ILO:s konferens. Även rekryteringen av sekretariatet för den

fria fackföreningsinternationalen i Bryssel och den internationella arbetsgivarorganisationen i Genève är av viss vikt, eftersom arbetar- och arbetsgivargrupperna vid konferensen hämtar sina sekretariat ur dessa. Båda tycks vara än mer dominerade av västeuropéer än ILO:s *Labour Office*. Vidare finns det stora skillnader mellan medlemsstaterna när det gäller deras arbetar- och arbetsgivarorganisationers resurser att hålla sig med tjänstemän som uteslutande ägnar sig åt internationella frågor och främst ILO-frågor. Även här synes de västeuropeiska länderna ha ett viktigt förspång. Bland arbetsgivardelegaterna förefaller utvecklingsländernas representanter i åtskilliga fall inte ens ha möjlighet att koncentrera sig på arbete inom sina organisationer — de är samtidigt företagsledare, och det är lätt att inse hur det ytterligare försvårar deras möjligheter att sätta sig in i de frågor som kommer upp till behandling vid konferensen. En annan omständighet, på en gång mer trivial och svårare att fixera, som dock enligt uppgifter från ILO-tjänstemän³ lär spela en viss roll, är språkfaktorn. Det tycks vara så att delegater från den begränsade grupp av länder som är engelsk- eller franskspråkiga eller där engelska eller franska talas rätt allmänt, får avsevärt större möjligheter att göra sig gällande vid konferensen.⁴ Ytterligare en tänkbar men krävande angreppsvinkel på jämlikhetsfrågan vore att granska budgetproceduren. Vid samtal med ILO-tjänstemän får man ett klart intryck av hur stor hänsyn generaldirektören tycks ta till de stora bidragsgivarnas — d. v. s. stormakternas och framför allt västmakternas — åsikter när han lägger fram det budgetförslag som konferensen beslutar om. ILO-chefen synes f. ö. på den punkten driva en annan politik än t. ex. Unescos generaldirektör, som inte lär hesitera att mobilisera de många små bidragsgivarna med röstmajoritet i konferensen för att driva igenom projekt som stormakterna ställt sig tveksamma inför.

Om vi så övergår till att behandla Landelius' arbete såsom en serie specialundersökningar, är det till en början angeläget att framhäva de betydande förtjänsterna i forskningsprestationen. Avhandlingen består såsom framgått till avsevärd del av en kvantitativ belysning av olika sidor av konferensens verksamhet. Bakom denna belysning ligger en enorm arbetsinsats. Den saken är uppenbar för var och en som närmare granskar de många tabellerna och diagrammen. Men den framstår i en långt klarare relief för den som beretts tillfälle att ta del av Landelius' förarbeten och arbetspapper, utformade med en teknisk noggrannhet och omsorg som bör vara unik. Han har vidare lagt ner stora ansträngningar på att göra avhandlingen så aktuell som möjligt; det är inte ofta som undersökningar av detta slag sträcker sig

³ Vid besök på ILO:s *Labour Office* i Genève i sept. 1965 fick jag bl. a. tillfälle till samtal med en rad ILO-tjänstemän, välvilligt förmedlade av chefen för arbetsbyråns *Employers' Relations Branch*, jur. kand. C. M. von Stedingk. Flera av synpunkterna här och i det följande återgår på informationer och upplysningar från dessa samtal.

⁴ Det synes t. o. m. förekomma att man från arbetsbyråns sida under hand uttrycker önskemål till vederbörande land att mandaten skall förnyas för sådana personer som till följd av denna tekniska förmåga varit särskilt nyttiga t. ex. i konferensens utskottsarbete. Detta kan alltså tänkas ha en viss vikt från kontinuitetssynpunkt.

fram till året närmast före det då avhandlingen presenteras. Åtskilliga av de uppgifter som Landelius tagit på sig är svåra att bemästra, delvis därför att ILO är ett ovanligt komplicerat nätverk av intressebrytningar. Den som gör sig mödan att noga läsa igenom hela boken finner emellertid en rad riktiga och slående påpekanden och uppslagsrika resonemang. Det bör strykas under att det inte är möjligt att göra rättvisa åt dessa drag inom ramen för en recension. Delvis sammanhänger detta med avhandlingens uppläggning; de många delresultaten låter sig svårligen sammanfattas i några få huvudteser. Ett försök att i korthet ange några väsentliga resultat bör ändå göras.

De variabler som Landelius behandlar i de systematiskt och kvantitativt upplagda kapitlen bestyrker sålunda ganska entydigt de industriellt utvecklade, »västdemokratiska» ländernas överläge. Det synnerligen intressanta voteringskapitlet visar att arbetar- och arbetsgivargrupperna under mellankrigstiden agerade med en betydande inbördes sammanhållning som starkt försvagats efter kriget. Genomgången av fullmaktskonflikterna ger en bild av de allmänpolitiska motiven dominans för bedömningarna och avspeglar också kampen mellan de internationella fackföreningsorganisationerna om makten inom arbetargruppen. De västorienterade organisationerna har hittills behållit sitt grepp om både arbetar- och arbetsgivargrupperna. Med hjälp av reglerna vid gruppernas val av utskott och *Governing Body* har dessa organisationer också fått en starkare ställning där än inom konferensen. Landelius klarlägger hur de missgynnade delegaterna alltmer sökt stärka konferensens ställning och gått till attack mot trepartsstrukturen; man får intrycket att Landelius ser rätt pessimistiskt på »tripartismens» möjligheter att överleva och därmed också på ILO:s fortsatta auktoritet i de industriellt ledande länderna.

Det har redan antytts att det i allmänhet är svårt att få ett grepp om och värdera Landelius' forskningsresultat. Flera skäl till detta kan anges.

Ett skäl är att Landelius inte försökt sätta in sin undersökning i ett litet vidare perspektiv. Han berör inte frågan om en undersökning av jämlikhetsproblematiken inom konferensen ger nyckeln till motsvarande förhållanden inom ILO i dess helhet. I flera sammanhang synes framgå att så icke är fallet, men man hade gärna sett den saken något närmare utvecklad, exempelvis i slutkapitlet. Även om man begränsar sig till själva konferensen finns det ju en rad andra faktorer som påverkar maktförhållandena än de skillnader mellan delegationernas resurser som Landelius anger som sin undersökningsuppgift. Den saken har ju påpekats ovan, och Landelius är utan tveivel väl medveten om den. En diskussion om de valda variablernas värde som mätinstrument hade varit påkallad.

Hur Landelius' bok förhåller sig till tidigare litteratur får läsaren knappast någon möjlighet att bedöma. Det finns ingenstans angivet vilka verk som spelat störst roll för Landelius; då litteraturförteckningen upptar ett 130-tal titlar krävs det alltså rätt mycken sällning för att en läsare skall våga ange de tre—fyra böcker som bör ha varit till bäst ledning.⁵ Det är

⁵ C. Wilfred Jenks, *The International Protection of Trade Union Freedom*

sant att ingen av dem har samma uppläggning eller målsättning som Landelius' avhandling. Det är dock svårt att tro att de skulle ha varit så betydelselösa, att de inte borde ha nämnts i texten på något enda ställe. Man tycker att — för att nu bara nämna ett exempel — Jenks 50-sidiga kapitel om fullmaktsstriderna borde ha förtjänat ett omnämnande.

Den faktor som sannolikt i praktiken mest kommer att försvåra värdesättningen av Landelius' resultat är emellertid den brist på stramhet och reda som präglar större delen av avhandlingen. Guldkornen blir svåra att hitta. Utvikningar från ämnet och ingående redogörelser för betydelselösa ting gör läsningen fålamodsprovande. Svårigheterna skärps genom en rent teknisk lapsus: Landelius nämner ofta att en viss fråga skall behandlas närmare längre fram, i ett annat sammanhang e. d., men utan att ange i vilket kapitel man finner detta. Någon gång har sammanhanget mellan olika avsnitt ej alls blivit nämnt; under disputationen påpekade sålunda Landelius att ett slags sammanfattning till kapitlen X—XII återfinns i avsnittet »Some Consequences» i kap. VII, men någon antydning om detta samband lämnas ej åt läsaren. De många debattreferaten blir ofta orimligt utförliga. Genomgående möter man metoden att i stället för en systematisk analys av de argument som framfördes lämna ett referat, delegat för delegat och session för session, från 20-talet till 60-talet, av vad som yttrades, gärna med omfattande citat. Det är svårt att se några vägande skäl för denna uppläggning. Det källmaterial som exponeras är redan tryckt och lätt tillgängligt, och de förlopp som skildras är knappast av sådan karaktär att det blir angeläget att få dem klarlagda kronologiskt. Ofta får dessutom referaten och citaten stå utan explicita kommentarer; läsarens behov av vägledning i denna mäktiga textmassa blir inte tillfredsställt. Detta sista drag beror säkerligen på att Landelius själv är så djupt förtrogen med ämnesområdet att han haft svårt att försöka se på det skrivna med en utomståendes ögon.

Dessa svagheter är särskilt markanta i den andra halvan av avhandlingen, de tio kapitlen om fullmaktskonflikterna. Det är en strikt kronologisk redogörelse med alltför litet av diskussion eller jämförelser mellan fallen. Man får ingen genomförd systematisk eller komparativ analys av två huvudfrågor: den argumentering som framförts i olika fall av olika instanser och företrädare för grupper eller länder, samt den procedur som man tillämpat vid behandlingen av dessa konflikter. En sådan analys, genomförd efter ett enhetligt mönster av frågeställningar, hade varit särskilt motiverad med tanke på att dessa kapitel i förordet presenterats som en serie *case studies* om hur konflikterna behandlats. Tyvärr ges det inte heller någon särskild sammanfattning av de tio kapitlen, utöver de få sidorna i avhandlingens slutkapitel. Som det nu är finner man, att den intressantaste analysen av hur argumenteringen skiftat mellan olika tidpunkter och inom olika grupper lagts in i ett stycke som enligt rubriken handlar om hur ryssarnas och tjeckernas fullmakter behandlades 1954.

(London 1957), Léon-Eli Troclet, *Législation Sociale Internationale* (Bruxelles 1962), Anisse Salah-Bey, *L'Organisation Internationale du Travail et le Syndicalisme Mondiale 1945—1960* (Ambilly-Annemasse 1963) samt Bengt Broms, *The Doctrine of Equality of States as Applied in International Organizations* (Vamala 1959).

Tidigare har betonats vilket omfattande underlag som Landelius' kvantitativa undersökning vilar på. Grundmaterialet är ju en rad olika data om de sammanlagt uppemot 25.000 delegater och rådgivare som bevisat konferensen sedan 1919. Det gäller alltså uppgifter om vederbörandes hemländer, utskottsplatser, röstningar, antal bevistade sessioner etc. Det är något av en bragd att ha förmått bemästra detta material så som Landelius gjort med konventionella metoder. Redan med tanke på den arbetsinsats som detta kostat är det beklagligt att han inte försökt att lätta bördan genom att få materialet databehandlat. Det var visserligen inte lika lätt att få anslag och maskintid för sådana uppgifter för några år sedan, men möjligheten fanns redan 1959, fastän den inte prövades. Landelius hade i händelse av framgång dels vunnit den tid som nu krävts för hans utvärderingar, dels och framför allt fått möjlighet att utan en alldeles orimlig arbetsinsats testa olika hypoteser om lämpliga grunder för den indelning i tidsperioder, i grupper av länder samt i grupper av frågor som förekommer i avhandlingen. Problemet är om de kategoriseringar som Landelius använder är relevanta eller om de i stället till äventyrs döljer intressanta förhållanden som framgått med andra indelningsgrunder.

Denna fråga har framför allt aktualitet när det gäller det kanske mest intressanta avsnittet i avhandlingen, röstningsanalysen i kapitlet *Record Votes*. Det är ett kapitel som behandlar en materia av central politisk betydelse, och den samling data som det grundar sig på torde vara långt större än för något annat avsnitt i avhandlingen. Av dessa skäl hade man gärna sett att materialet utnyttjats mer intensivt och att kapitlet fått breda ut sig på bekostnad av de perifera undersökningarna.

Landelius har i detta kapitel koncentrerat sig på att mäta sammanhållningen inom regerings-, arbetar- och arbetsgivargrupperna och se hur den skiftat mellan olika perioder.⁶ I de bearbetade tabellerna (s. 74 ff.) använder han därvid utan att närmare motivera sitt val två perioder: före andra världskriget och efter andra världskriget. Det är för dessa skeden som man får ett sifferunderlag för jämförelser. Det kan diskuteras om inte en indelning kunde ha valts som bättre avspeglar huvudfaserna i ILO:s historia. Vad gäller tiden före andra världskriget synes en viktig skiljelinje gå kring 1932. Den ekonomiska krisen medförde då förändringar i ILO:s arbetsmateria, organisationen bytte för första gången generaldirektör och fick en man med annan inriktning och andra ambitioner på den posten, det första årtiondet av optimism och uppåtgående var till ända, organisationens medlemsstruktur förändrades ett par år senare genom att USA tog sitt inträde och fascistmakternas uttåg började, etc. För tiden efter kriget bör 1954, då kommuniststaterna inträdde, och 1960, då en mängd afroasiatiska stater blev medlemmar, betecknas som milstolpar. Allt detta känner givetvis Landelius väl till, såsom också framgår av hans kommentarer här och var i kapitlet. Men han synes inte ha prövat om en periodindelning i stil med den

⁶ Landelius beskriver sin metod på s. 69, dock utan att klargöra hur den förhåller sig till i andra arbeten använda metoder för samma syfte. Tydligt har Landelius och en amerikansk forskare, J. B. Furey, oberoende av varandra utformat en mycket likartad metod. Fureys arbete, en otryckt doktorsavhandling från 1954, refereras i *American Political Science Review*, 1963, s. 902 ff.

här antydda hade varit mera relevant för hans syfte än den han använt i tabellerna. Ett tecken på att det förhåller sig så kan anföras. Landelius finner det svårt att förklara att hans siffror visar en större enighet inom regeringsgruppen efter kriget än före kriget, trots att delegaterna från kommuniststaterna och utvecklingsländerna borde ha minskat homogeniteten (s. 75 f.). Går man till en delvis parallell undersökning som Ernst B. Haas utfört, tycker man sig finna orsaken: enigheten var så betydande innan dessa medlemsförändringar inträffade, framför allt under åren 1948—52, att siffran för hela efterkrigstiden kan bli den som förvånar Landelius.⁷

En annan indelningsfråga — som dock inte har så stark anknytning till voteringskapitlet — gäller ländergrupperingen. Landelius' rätt kortfattade resonemang kring det problemet återfinns i kapitlet om kontinuiteten inom delegationerna (s. 16 ff.). Detta är ju ett gammalt spörsmål vid studier av internationella organisationer, och med hänsyn till frågans vikt hade det varit av värde om Landelius något berört den diskussion som förts i ämnet.⁸ Nu finner man att Landelius i stort sett använder den gruppering som är vanligast vid studier av FN, nämligen en geografisk indelning som på vissa punkter påverkats av politiska hänsyn. Det finns dock åtminstone en viktig avvikelse: hans gruppering av de vita samväldesstaterna plus USA under rubriken *Settler States* (som blir en femte grupp efter Västeuropa, Östeuropa, Latinamerika och de afro-asiatiska staterna). Denna nybildning kan vara motiverad vid kontinuitetsundersökningen, eftersom det då spelar en viss roll hur långt från Genève länderna ligger, men det är svårt att finna den påkallad genomgående i avhandlingen. Det kan vidare ifrågasättas om man bör ha samma ländergruppering i diagrammen genom hela perioden 1919—64. Indelningen i Väst- och Östeuropa är ju t. ex. ovidkommande för mellankrigstiden. Bland annat får den till konsekvens, att länder som Spanien och Grekland förs samman med de nordiska länderna, medan ett land som Tjeckoslovakien, som ju i alla relevanta hänseenden stod Norden mycket närmare, hamnar i en annan grupp.

Man kan emellertid gå ett steg längre och fråga om det är självklart att man skall använda samma indelningsgrund vid studier av FN:s specialorgan som vid studier av FN självt. Det kan diskuteras om inte en indelningsgrund, som är byggd på skillnaderna mellan länderna på just det område som specialorganet behandlar, vore värd att pröva. I fallet ILO skulle det betyda att man grupperade länderna exempelvis efter deras ekonomiska utvecklingsgrad, som ju har betydelse bl. a. när det gäller ställningstagandena till ILO:s konventioner och rekommendationer. Haas har använt den metoden i sin artikel när han beskrivit förändringarna i ILO:s medlemsstruktur. Han har t. o. m. arbetat med en rad parallella länderindelningar,

⁷ Ernst B. Haas, »System and Process in the International Labor Organization: A Statistical Afterthought», *World Politics*, Jan. 1962, vol. XIV, s. 342. Landelius har inte tagit del av denna artikel, trots att den finns upptagen i *International Bibliography of Political Science 1962* under den särskilda rubriken för ILO-studier. Haas och Landelius använder i vissa avseenden olika beräkningsgrunder, vilket gör det svårt att jämföra deras resultat.

⁸ En utmärkt sammanfattning ges i Arend Lijphart, »The Analysis of Bloc Voting in the General Assembly: A Critique and a Proposal», *American Political Science Review*, Dec. 1963, vol. LVII, s. 902 ff.

17* — *Statsvetenskaplig tidskrift* 1966: 2—3. N.F.

baserade på olika kriterier: ekonomiskt system, politiskt system, ekonomisk utveckling, geografisk belägenhet och ståndpunkt i öst-väst-konflikten.⁹ Om denna metod applicerades på röstanalysen — vilket knappast är möjligt annat än vid databehandling av materialet — skulle man kunna testa vilken av dessa indelningsgrunder som är mest relevant för olika perioder och för olika typer av frågor.

Denna sista synpunkt skall dock inte tolkas som någon kritik av Landelius' uppläggning. Svårigheterna att genomföra metoden är uppenbara, och det är möjligt att materialet — de sammanlagt 632 omröstningarna som företagits med rösträkning — är alltför sprött för att tillåta en långtgående uppsplätning. Däremot kan det ifrågasättas om Landelius behövt avstå från att alls tillämpa någon ländergruppering — alltså inte heller den som han eljest använder i boken — i voteringskapitlets tabeller. Det hade varit av intresse att få klarlagt om det inom arbetar-, arbetsgivar- eller regeringsgruppen finns mindre, regionala grupper där man är mer enig än inom gruppen i dess helhet, antingen generellt eller i vissa typer av frågor, i den mån nu detta kunnat utredas med hjälp av Landelius' länderschema. Landelius för en del mer eller mindre impressionistiska resonemang kring dessa spörsmål (s. 75 f., 83 ff.), men ländergrupperingen har inte förts in i den kvantitativa redovisningen av materialet.

När det gäller det tredje indelningsproblemet av betydelse — det som rör kategoriseringen av de olika typer av frågor som man voterade om — synes däremot såvitt jag kan förstå inga invändningar kunna riktas mot Landelius' indelning. Men denna indelning har inte tillämpats i den centrala tabell som visar röstsammanhållningen inom grupperna (s. 74). Man får alltså inte kvantitativa besked om hur denna sammanhållning varierat beroende på de frågor det gällt. Landelius är uppenbarligen fullt medveten om denna variabel; det råmaterial som fordras för att göra distinktionen finns återgivet (s. 70—72), men det har inte arbetats in i tabellen. Det är troligt — en del av Haas' siffror tyder på det¹⁰ — att bilden blir avsevärt nyanserad om man t. ex. skiljer mellan politiskt betonade fullmaktsfrågor o. d. å ena sidan och de frågor som rör ILO:s socialpolitiska verksamhet å den andra.

Det finns slutligen ytterligare en information, ganska lätt att få fram, som man saknar i voteringskapitlet. I sin diskussion av delegationernas röstning (s. 83 ff.) berör Landelius inte frågan vilken voteringsenighet som föreläggat inom varje lands delegation, t. ex. hur ofta det förekommit att arbetaren eller arbetsgivaren verkligen röstade annorlunda än de båda regeringsdelegaterna. Här finns en möjlighet att få fram i vad mån »tripartismen» inom konferensen är en realitet och hur den varierat mellan olika länder och olika tidpunkter.¹¹

⁹ Haas, a. a., s. 323 ff. — Landelius påpekar ytterligare en väsentlig indelningsgrund när han (s. 392) framhäver skillnaderna i fråga om föreningsfrihet och använder förekomsten av systemet med tvångsregistrering av organisationerna som en praktisk, om också nödvändigtvis mycket grov måttstock på inskränkningarna i denna frihet.

¹⁰ Haas, a. a., s. 346 ff.

¹¹ Haas kan presentera en rad intressanta siffror av det slaget, som bl. a. avspeglar effekten av regeringsskiftet inom medlemsländerna. Haas, a. a., s. 336 ff.

Landelius har som regel klar blick för riskerna att bli missledd av den skenbara exaktheten i sitt siffermaterial. Han gör ofta kloka påpekanden om de förbehåll som slutsatserna måste kringgärdas med. I tre fall ter sig emellertid hans presentation otillfredsställande.

När han refererar en officiell redogörelse för rekryteringen från olika regioner av ILO:s sekretariat (s. 211) redovisar han enbart klumpsumman för de tre kategorierna av tjänstemän och får då fram en västeuropeisk dominans på 60 %. Läsaren får inte veta att denna dominans enligt samma redogörelse avtar ju högre och viktigare kategorier man når och på toppplanet förbyts i en minoritet på tre av nio direktörstjänster.

I kapitlet om kontinuiteten visar Landelius med en serie diagram hur stor andel av veteraner och nybörjare det funnits under de 45 åren inom de tre grupperna och inom olika regioner (s. 59 ff.). Det redovisas sålunda exempelvis inom arbetsgivargruppen klumpvis för hela Västeuropa hur många erfarna personer som varit med som delegater eller rådgivare. Men det bör rimligen spela en stor roll för att trygga kontinuiteten inom en viss grupp om veteranerna är någorlunda jämnt utspridda på de länder som ingår i gruppen eller om de blott är koncentrerade till ett fåtal länder. Det förhållandet påpekas inte när diagrammen presenteras.

Även fördelningen av utskottsplatserna belyses med en liknande serie diagram (s. 113 f.). Här finns risk för missvisande intryck av två skäl. Det kan inte framgå av diagrammen hur viktiga de utskott är som de olika regionerna ett visst år blivit företrädda i — det är ju möjligt att ojämnheter i fördelningen skulle skärpas eller mildras om man kunde ta med detta i beräkningen.¹² Inte heller kan det framgå att antalet medlemmar i ett utskott påverkar den vikt som en plats i utskottet har. För att summera: en plats i det politiskt väsentliga fullmaktutskottet, som bara har tre medlemmar, kan inte ge större utslag i diagrammen 1964 än en plats i det 78 man starka kontorshygienutskottet. Några praktiska möjligheter att »väga in» dessa faktorer lär väl inte finnas, men det hade givetvis varit skäl att knyta en uttrycklig reservation till diagrammen.

Man har ibland känslan att brister av det här slaget beror på att Landelius levt sig så in i sitt material, att han haft svårt att presentera det för omvärlden på ett klargörande sätt. Det är till sist ett av de starkaste intrycken som denna avhandling efterlämnar: Torsten Landelius' imponerande förtrogenhet med alla vinklar och vrår i ILO-apparaten och det lidelsefulla intresse för organisationen som man anar bakom hans arbete.

Krister Wahlbäck

¹² Femton sidor efter presentationen av diagrammen finner läsaren ett enda påpekande av just detta slag: de östeuropeiska arbetar- och arbetsgivardelegaterna har enligt Landelius diskriminerats även på senare år, om man tar hänsyn till att de utestängts från vissa viktiga utskott (s. 126).

Bemötande av Krister Wahlbäcks recension av min avhandling »Workers, Employers and Governments».

Som det enklaste och minst utrymmeskrävande sättet att bemöta Wahlbäcks kritik av mitt korta inledningskapitel har jag valt att återge den svenska originaltexten in extenso.

»De hypoteser som förelåg när denna studie påbörjades kan sammanfattas:

I. Den jämlikhet mellan medlemsstater, som enligt stadgar och allmänt spridda föreställningar skall råda vid de internationella organisationernas generalkonferenser, är oftast illusorisk bl. a. därför att så stora differenser i såväl kvantitativa som kvalitativa avseenden finns mellan de resurser som medlemsstaterna sätter in i konferensens arbete.

II. Detta förhållande kan belysas med hjälp av universella komparativa studier av lättillgängliga fakta rörande konferensdelegationernas storlek, struktur och aktivitet vid respektive konferenser.

III. Den internationella arbetskonferensen är i flera avseenden ett speciellt intressant objekt för en sådan studie, bl. a. därför

(a) att I.L.O. har existerat med i väsentliga avseenden oförändrad stadga sedan 1919.

(b) att medlemsdelegationerna till arbetskonferensen har trepartsstruktur, med 2 regeringsdelegater, en arbetardelegat och en arbetsgivardelegat.

De två sistnämnda utnämnda i samråd med respektive organisationer. Detta medför dels att tillgången på för komparativa studier av konferensdelegationerna lämpliga fakta är rikligare och mera differentierad än för någon annan internationell generalkonferens, och dels att dessa fakta ger vissa möjligheter att studera den status som arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer har i respektive medlemsstater.

Under den tid undersökningen pågått har stora förändringar inträffat i I.L.O:s medlemsstruktur. Den första av de anförda hypoteserna har till följd av detta blivit mer självklar än vad den var 1959 när undersökningen påbörjades. De problem vilkas existens det från början var avsikten att bevisa har nu blivit så stora att man allmänt talar om kris i de flesta organisationer inte minst i I.L.O.

Denna utveckling har lett till att studien mera än som från början var avsett, kommit att handla om den aktuella situationen vid arbetskonferensen. Varje ny session har ofta medfört ett för verifiering av forskningshypoteserna mera värdefullt material än vad som tidigare framkommit under decennier.

Studien var från början planlagd efter ett systematiskt och komparativt schema, med utgångspunkt från kriterier i delegationernas sammansättning och beteende, som lämpade sig för statistisk bearbetning. Kapitel II—IX har utförts i enlighet med denna plan. De följande tre kapitlen X—XII har tillkommit för att skildra bakgrund och förlopp för tre aktuella konflikter rörande stadga och arbetsordning, som har direkt samband med förändringarna i organisationens medlemsstruktur. De återstående elva kapitlen XIII—XXIII, före sammanfattningen, hör på sätt och vis till den ursprungliga planen. De var där tänkta som deskriptiva avsnitt i kapitel med i huvud-

sak kvantitativ dokumentering. Det visade sig emellertid att de krävde för stort utrymme för detta, och att det var lämpligare att sammanföra dem i en deskriptiv avdelning.

Det första av dessa kapitel behandlar den diskussion som sedan 1919 förts om huruvida arbetskonferensens sessioner skall specialiseras på så vis att varje session ägnas åt en speciell industrigrens problem, och konferensdeltagarna utses med hänsyn till detta. Denna princip har sedan 1920 tillämpats för sjöfartsfrågor, den har i detta sammanhang lett till intressanta konflikter inom den internationella fackföreningsrörelsen. Den diskussion som förts om dessa problem belyser den roll som kontinuitet i representationen spelar. Den har emellertid intresse även för den som vill studera problem som är förknippade med de s. k. Industrial Committees och de förberedande tekniska konferenserna.

Kapitel XIV—XXIII utgör en kronologisk redogörelse för intressantare fullmaktskonflikter och konflikter rörande fördelningen av utskottsplatser. Det är tänkt att denna redogörelse även skall kunna läsas dels som en sammanhängande historik över politiska motsättningar rörande konferensrepresentationen och dels som en serie case-studies över hur organisationen handlagt frågor rörande representationen vid konferensen och i dess utskott.

Denna studie är inte avsedd att bli något slags handbok om I.L.O. eller om arbetskonferensen. Den är inte heller avsedd att vara en studie av maktfördelningen mellan konferensen, styrelsen och generaldirektören för arbetsbyrån, även om många av de problem som behandlats är relevanta i detta sammanhang. Väsentliga områden av I.L.O:s verksamhetsområde behandlas mycket flyktigt eller inte alls. Till dessa hör budgetbehandlingen, den tekniska hjälpen, kontrollen av tillämpningen av konventioner och rekommendationer, industrikommittéerna och de regionala konferenserna, styrelsens kommittéer för »freedom of association» och diskriminering. Inte heller behandlas arbetsbyråns struktur och administrativa funktioner. Inte heller förekommer några jämförelser med övriga »specialised agencies». De flesta av dessa områden tycks för övrigt vara av statsvetenskaplig forskning ganska obrukade fält.»

Wahlbäcks svårigheter tycks bottna i att han inte fått klart för sig att, i en komparativ studie av trepartsdelegationernas storlek, struktur och aktivitet vid den internationella arbetskonferensen, ett av de centralaste och ur statsvetenskaplig synpunkt mest intressanta problemen nödvändigtvis måste bli den roll som variationerna i föreningsfrihet i olika länder spelar. Utan någon grad av oberoende mellan regeringarnas, arbetarnas och arbetsgivarnas representanter i delegationerna kan man med normalt språkbruk inte tala om trepartsdelegationer.

Wahlbäck har inte heller fått klart för sig att när man studerar den del av jämlikhetsproblemet vid arbetskonferensen, som beror på de stora kvantitativa och kvalitativa differenser som finns mellan de resurser som respektive medlemsstater sätter in i konferensens arbete, så gäller detta inte bara regeringsdelegationerna utan även arbetarnas och arbetsgivarnas delegationer. I de senare fallen blir det alltså fråga om en studie av de kvantitativa och kvalitativa differenser som finns mellan de resurser som respektive fackföreningar och arbetsgivarorganisationer sätter in i konferensens arbete.

Det är dessa omständigheter som resulterat i att »komparativa aspekter på arbetsmarknadsorganisationernas nationella och internationella status» blivit avhandlingens mest centrala problemställning. Detta är inte som Wahlbäck nu antyder någon efterhandskonstruktion. Det sägs ju klart ifrån i mitt inledningskapitel att det är sådana synpunkter som gjort att jag funnit internationella arbetskonferensen mera intressant som studieobjekt än andra internationella konferenser.

Att sedan Wahlbäck själv inte är intresserad av dessa problem är ett annat och klart dokumenterat förhållande. Det ledde till att min avhandlingens mest centrala problemställningar inte togs upp vid disputationen och att de helt lyser med sin frånvaro i betygsprotokollet. Att Wahlbäck nu tagit upp dessa problem kan tillskrivas min häftiga reaktion, sedan situationen blivit klar för mig.

Wahlbäck har nu tagit ett nytt grepp i sin kritik av min avhandling. Den karaktäriseras nu som »en serie ganska löst sammanfogade specialundersökningar» som inte är koncentrerade på den i introduktionen angivna uppgiften. Min uppgift blir nu att bevisa att alla dessa »specialundersökningar» har klar anknytning till de ovan nämnda centrala problemställningarna.

Till att börja med bör det emellertid påpekas att det förhållandet att den internationella arbetskonferensen är en invecklad och för många främmande institution medfört att en hel del utrymme i min avhandling nödvändigtvis har måst ägnas åt avsnitt som är mera pedagogiskt än vetenskapligt motiverade. Huruvida det är dessa avsnitt som Wahlbäck räknar som onödiga utviker är svårt att veta, han har aldrig närmare specificerat vilka avsnitt han vill stryka. Han är mera intresserad att ge informationer om vilka ämnen utanför den angivna ramen han anser att jag borde ha tagit upp.

Kapitel II och III om konferensens arbetsschema och om organisationens medlemsstruktur kan naturligtvis var för sig betraktas som »specialundersökningar», vilket emellertid inte hindrar att de fakta som presenteras i dem spelar en stor roll i de efterföljande kapitlen.

I kapitel IV om delegationernas storlek och struktur visar jag att differenserna i delegationsstorlek är mycket större inom arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper än inom regeringsgruppen. (Sid. 46, 53.) Där är det alltså frågan om *kvantitativa* differenser som till stor del måste bero på arbetsmarknadsorganisationernas skiftande status i respektive medlemsländer. I detta kapitel skymtar emellertid även effekten av *kvalitativa* differenser i den aktivitet som ledande representanter för konferensens arbetar- och arbetsgivargrupp utvecklar för att få regeringarna att sända fullständiga delegationer med tillräckligt antal rådgivare. (Se sid. 26—37, 39—40, 47—51.)

I kapitel V visar jag att differenserna mellan de olika medlemsstaterna i fråga om kontinuitet i representationen är större inom arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper än inom regeringsgruppen. Detta kan givetvis också betecknas som *kvalitativa* differenser reflekterande skillnader i storlek och stabilitet mellan respektive medlemsstaters arbetsmarknadsorganisationer.

I kapitel VI visar jag att arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper i voteringarna uppträder som om de var politiska partier och att de voterar

mer enigt än regeringsgruppen. Det visar att de som konferensgrupper är mera integrerade. Detta kan dels ses som kvalitativa skillnader mellan de tre konferensgrupperna. Det är emellertid även viktiga fakta när det gäller att bedöma betydelsen av maktförhållandena inom respektive konferensgrupper. Jag försöker emellertid även att på sid. 83—94 så långt jag anser materialet tillåter dra vissa slutsatser om hur arbetarnas och arbetsgivarnas delegater i olika delar av världen voterar dels i förhållande till sina regeringar och dels i förhållande till sina grupper. Detta kan givetvis betraktas som *kvalitativa* differenser.

I kapitel VII sid. 95—126 behandlar jag fördelningen av utskottsplatser. Detta kapitel betraktar jag själv som det viktigaste i avhandlingen. Där visar jag hur alla de i föregående kapitel relaterade *kvantitativa* och *kvalitativa* differenserna spelar in med full styrka. Därtill kommer att differenserna inom arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper får större betydelse därför att röstfördelningen, som i konferensens plenum är 2:1:1, i utskotten som regel är 1:1:1, mellan de tre grupperna. Den lika röstvikten mellan de tre grupperna åstadkommes på matematisk väg med den s. k. Riddell-Tzautmetoden.

Representanterna för de av sina regeringar oberoende arbetar- och arbetsgivarorganisationerna får i samband med utskottsvalen vissa möjligheter till sanktioner mot de gruppmedlemmar som inte är självständiga i förhållande till sina regeringar. Tidigare har denna möjlighet varit större än den är nu. Dessa gruppers bättre politiska samordning har en direkt betydelse för den taktiska fördelningen av utskottsplatserna. Regeringsgruppen är förutom sin i utskotten minskade röstandel även handikappad på grund av att den har små möjligheter att taktiskt fördela sina utskottsplatser. Det senare leder till att många regeringsdelegationer tar på sig fler utskottsupdrag än vad de har personal att sköta.

Östblocksstaternas aktivisering inom ILO 1954 har tillsammans med tillströmningen av afrikanska u-länder under de sista fem åren skapat ett labilt maktförhållande mellan utskotten och plenum. Östblocksstaterna saknar helt av respektive regeringar oberoende arbetsmarknadsorganisationer och de flesta av de nya afrikanska staterna har svaga, obefintliga eller av regeringarna kontrollerade arbetsmarknadsorganisationer. Arbetar- och arbetsgivarrepresentanterna i dessa staters delegationer har därför låg status i sina respektive konferensgrupper. Östblocksstaternas arbetsmarknadsrepresentanter är utestängda från den viktiga Selection Committee och har aldrig varit representerade i fullmaktsutskottet. Deras arbetsgivarrepresentanter har svårt att göra sig gällande i arbetsgivargruppen trots att de sedan 1959 placeras i utskotten mot gruppens vilja. Det finns därför en för östblocksstaterna och de afroasiatiska staterna gemensam anledning att försöka begränsa de fria arbetar- och arbetsgivarorganisationernas dominans i utskotten. Då dessa två medlemsgrupper nu tillsammans har majoritet i plenum finns det risk för att konferensen beslutar åtgärder som helt eller delvis eliminerar trepartsstrukturen.

Denna labila situation blir ännu mer markerad om man tar hänsyn till de förhållanden som redovisas i kapitel VIII och IX. Dessa kapitel handlar om fördelningen av styrelseposter och presidieposter. Där visas att östblocks-

staternas arbetsmarknadsrepresentanter är helt utestängda från styrelsen och presidierna. Det framgår även att arbetsmarknadsorganisationerna i de industriellt utvecklade icke-kommunistiska stormakterna är kraftigt över-representerade såväl i styrelsen som i presidierna och att både arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper har en oligarkisk struktur av det slag man finner i politiska partier.

Denna situation måste otvivelaktigt ses som en konsekvens av de i inledningskapitlet nämnda stora differenser i såväl kvantitativa som kvalitativa avseenden, vilka finns mellan de resurser som medlemsstaterna sätter in i konferensens arbete, och speciellt av de stora skillnader som finns beträffande de olika arbetsmarknadsorganisationernas nationella och internationella status.

Som visats i kap. IV—IX är differenserna mellan medlemsstaterna beträffande samtliga undersökta kriterier med få undantag större inom arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper än inom regeringsgruppen, och *det är just detta förhållande som ligger bakom den aktuella krisen.*

Det är även uppenbart att denna kris i högsta grad berör *jämlikheten mellan medlemsstaterna vid den internationella arbetskonferensen.*

Som sägs i inledningen var kap. II—IX med i den ursprungliga planen. En utbrytning skedde senare av de deskriptiva avsnitten i de ursprungliga kapitlen. Dessa avsnitt utvidgades och sammanfördes i en deskriptiv avdelning, vilken motsvarade nuvarande kap. XIII—XXII. Min avsikt var även att tillfoga ett kapitel i denna avdelning om problem som berörde de många nya afrikanska medlemsstaterna.

När jag vid 1962 och 1963 års konferenssessioner besökte konferensen hade emellertid mitt material börjat att löpa amok. I diskussionen om generaldirektörens rapport, i resolutionsutskottet, i frågan om lika geografisk fördelning av styrelseposterna, och i sydafrikafrågan pågick konflikter som direkt eller indirekt kunde ses som *konsekvenser av de stora differenser som i kvantitativa och kvalitativa avseenden finns mellan de resurser som respektive medlemsstater sätter in i konferensens arbete.* Det var uppenbart att alla dessa simultana konflikter inte kunde behandlas i ett kapitel i avsnittet »Conflicts concerning Credentials and Committee Seats», endast sydafrikafrågan hörde hemma i detta avsnitt.

Jag löste problemet på så vis att ett speciellt kapitel om bakgrund och förlopp för var och en av de övriga tre konflikterna placerades mellan den kvantitativa och deskriptiva avdelningen. Eftersom de tre nya kapitlen X—XII inte hör riktigt hemma i någon av dessa avdelningar bildar de en förmedlande övergång. De kan lämpligen beskrivas som tre olika exempel på den konfliktmodell som jag skisserat upp i avsnittet »Some Consequences» i slutet på kap. VII om fördelningen av utskottsplatser. Avsikten med dessa kapitel är alltså *inte att mäta storleken av differenserna mellan medlemsstaterna utan att visa konsekvenserna av dem.* Denna avsikt torde även utan svårighet kunna utläsas ur de formuleringar med vilka jag beskriver dessa kapitel nederst på sid. 1 i inledningskapitlet. Det torde även vara klart att det är på denna perspektivförskjutning och dispositionsändring som jag syftar i de två föregående styckena på samma sida, vilka så har förbryllat Wahlbäck.

Kap. XIII—XXIII har som sägs i inledningen en klart deskriptiv karaktär.

Det första handlar om den diskussion, som förts om, och de erfarenheter man haft av konferenser ägnade helt åt en speciell industrigren. Det är huvudsakligen de så kallade Maritime Sessions det handlar om. Som Wahlbäck observerat belyser denna diskussion hur målmedvetet man på sina håll arbetat för att åstadkomma kontinuitet i konferensrepresentationen. Han glömmer emellertid bort att nämna, att ett av de viktigaste motiven bakom de ledande arbetarrepresentanternas liksom tidvis även arbetsgivarrepresentanternas strävanden har varit, att de själva och de internationella organisationer som de representerar skulle förlora greppet om konferensen om den blev specialiserad. (Se sid. 256.) Det finns även tecken som tyder på att arbetsgivargruppen vid de tillfällen, då de stött kravet på speciella sjöfartssessioner, gjort detta i avsikt att splittra den internationella fackföreningsrörelsen.

Den politik man från arbetargruppens sida fört i denna fråga har varit ägnad att stärka de centrala nationella och internationella fackliga organisationernas inflytande vid konferensen. Detta har givetvis ökat effekten av de stora differenserna av kvantitativ och kvalitativ natur, som finns mellan de resurser som respektive medlemsstaters fackliga organisationer sätter in i konferensens arbete. Även detta kapitel faller därför inom den ram som angivits i inledningen.

I det tio kapitel långa avsnittet om »Conflicts concerning Credentials and Committee Seats» behandlar jag i kronologisk ordning de många konflikter som har samband med bristande föreningsfrihet i medlemsländerna. Wahlbäcks försök att nedvärdera mina studier av fullmaktskonflikterna med argumentet, att de visat att fullmaktspeduren fungerar dåligt som skydd för föreningsfriheten, förefaller mig lika tokigt som att nedvärdera hans egen avhandling om finlandsfrågan med argumentet att Finland förlorade vinterkriget. Han glömmer för övrigt i detta sammanhang att avsnittet i fråga även handlar om konflikter rörande utskottsplatser och att gruppernas fullmaktspolster ofta sammankopplats med sanktioner i form av diskriminering vid fördelningen av utskottsplatser. Detta system har tidvis fungerat mycket bra till stor förtret för dem som åtgärderna riktat sig mot. Man får inte heller glömma att det för propagandasinnade totalitära stater är mycket irriterande att få sina interna förhållanden ventilerade i långa offentliga och protokollförda debatter, där anklagelser framförs av delegater, som inte är bundna av några diplomatiska hänsyn. Frågan är om det inom hela det internationella organisationsväsendet finns någon mot svarighet till detta.

Därtill kommer att dessa konflikter ger ett utmärkt material för studium av dels hur arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper fungerar som politiska organisationer, och dels hur medlemsstaternas regeringar uppträtt i diskussionerna och i voteringarna. Det går ju för övrigt som jag visat, t. ex. på sid. 405—410, att göra intressanta studier med kvantitativa metoder av hur regeringarnas och gruppernas attityder förändras från konflikt till konflikt.

Det är ju även frågan om ur ideologisk synpunkt mycket intressanta konflikter där olika uppfattningar om betydelsen av orden demokrati och frihet bryter sig mot varandra.

De maktförhållanden som analyserats med kvantitativa metoder i kap.

III—IX spelar givetvis in i dessa konflikter. Den modell över den aktuella situationen vid konferensen som jag beskrivit i slutet på kap. VII och prövat i kap. X—XII gäller även för de senaste årens fullmaktskonflikter.

Att Wahlbäck inte är intresserad av dessa konflikter är ett faktum som tidigare berörts. Det är därför förklarligt att han finner redogörelsen för dessa konflikter onödigt utförlig. Troligen har han läst dessa kapitel mycket slarvigt. Han har inte observerat den analys, som sker parallellt med framställningen och att det vid de tillfällen då det finns behov av sammanfattande kommentarer finns sådana. Av någon oförklarlig anledning har han observerat avsnittet om de tjeckiska och ryska fullmakterna på sid. 373—83 och funnit detta intressant. Han har emellertid inte sett att det finns liknande avsnitt på t. ex. sid. 277—81, 353—7, 360—2, 402—10, 416—8, 421—7, 435—7, 518—20. Wahlbäcks recension tyder för övrigt på att han inte observerat följande sammanfattande slutsatser som står på avhandlingens sista text sida.

»Fullmaktsproceduren kan i detta sammanhang betraktas som den första linjen i det försvarssystem som arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper omger sig med till skydd mot regeringskontrollerade eller av annan anledning ovälkomna 'non-government delegates'. Den andra försvarslinjen går vid utskottsvalen och den tredje vid styrelsevalen.

Den första försvarslinjen har som framgått varit svår att hålla. Striden har dock inte alltid varit förgäves. Protesterna mot de japanska arbetar-delegaterna under de första sessionerna ledde till resultat. Ett annat resultat är på sätt och vis det förhållandet att man lyckats hålla kommunisterna borta från delegatuppdragen i de franska och italienska delegationerna under mer än ett decennium.

Den andra försvarslinjen har varit mera svårforcerad. Mussolinis arbetar-delegater hölls borta från utskotten 1923—1932 och de östeuropeiska arbetsgivardelegaterna fick inga ordinarie utskottsplatser under sessionerna 1954—1959. I båda fallen lyckades emellertid de berörda regeringarna att genomdriva åtgärder som möjliggjorde inplacering av deras representanter i utskotten mot respektive gruppers vilja.

Den tredje försvarslinjen är hittills intakt i båda av 'the non-government groups'. Det är emellertid om den linjen som striden nu står. Skulle inte den kunna hållas, betyder det förmodligen slutet på I.L.O:s trepartsstruktur. En proportionell fördelning av arbetarnas och arbetsgivarnas styrelseplatser mellan olika politiska riktningar skulle få en mycket större effekt än i utskotten, därför att den inte som där mildras av differenser i delegationsstorlek i kombination med Riddell-Tzaut-systemet.

Sovjetblockets fientliga och de afrikanska staternas likgiltiga attityd gentemot I.L.O:s trepartsstruktur är ur vissa synpunkter förklarligt, då denna på olika sätt gynnar de västliga industriländernas arbetar- och arbetsgivarorganisationer. De ser dessa organisationers representanter främst som nationella representanter och deras dominans i respektive 'non-government groups' som ett brott mot 'the principle of equitable geographical distribution'. För västländerna är emellertid trepartsstrukturen en viktig förutsättning för att arbetskonferensens beslut skall ha någon auktoritet på det nationella planet. I dessa länder har arbetarnas och arbetsgivarnas organisa-

tioner ett reellt inflytande på 'the labour policy'. Ett fortsatt nedbrytande av organisationens trepartsstruktur skulle ur vissa synpunkter göra organisationen värdelös för dessa länder. Trepartsstrukturen är en förutsättning för att man på det internationella planet skall få till stånd en fruktbar förhandlingsatmosfär kring de frågor som normalt står på konferensens dagordning. En sådan går inte att åstadkomma om ett stort antal regeringar kräver att få säte och stämma vid alla tre sidorna av förhandlingsbordet. Det går inte heller att åstadkomma om de politiska motsättningarna inom respektive grupper är större än motsättningarna mellan dem. Troligen kommer arbetarnas och arbetsgivarnas organisationer att i en sådan situation se sig om efter något annat ställe att förhandla på.»

Härmed har jag visat att min avhandling är en konsekvent genomförd studie av jämlikhetsproblemet vid den internationella arbetskonferensen i de avseenden som berörs av de stora differenser av kvantitativ och kvalitativ natur som finns mellan de resurser som respektive medlemsstater sätter in i konferensens arbete.

Jag har även visat att vid mitt komparativa studium av medlemsdelegationernas storlek, struktur och aktivitet vid konferensen så har komparativa aspekter på arbetsmarknadsorganisationernas nationella och internationella status varit den mest centrala och den mest givande problemställningen. Jag har bl. a. visat att graden av föreningsfrihet i de olika medlemsländerna har mycket stor betydelse för maktfördelningen vid arbetskonferensen, i varje fall så länge man kan tala om att konferensen har trepartsstruktur.

Jag vill i detta sammanhang även påminna om att avhandlingens titel är »WORKERS, EMPLOYERS AND GOVERNMENTS. A Comparative Study of Delegations and Groups at the International Labour Conference 1919—1964».

En stor del av Wahlbäcks anmärkningar mot min avhandling gäller det 27 sidor långa kapitlet VI, som jag ägnat åt en analys av de 632 voteringar, som under tiden 1919—1964 företagits med namnupprop. Det huvudsakliga arbetet på detta kapitel utfördes 1959—1960 och det redovisades i min licentiatavhandling i mars 1961. Att inte detta material utnyttjats mera beror dels på den brist på intresse som såväl mina lärare som medstuderingarna visat för denna del av mitt forskningsarbete och dels beror det på att jag anser att en ytterligare bearbetning inte lönar sig förrän i samband med en omfattande studie av konventionernas och rekommendationernas tillämplighetsområden och av i vilken utsträckning respektive medlemsstater verkligen tillämpar konventioner som de ratificerat. En sådan studie måste, som som sägs på sid. 83 i avhandlingen, nödvändigtvis handla mest om andra saker än delegationerna vid arbetskonferensen.

Wahlbäck är faktiskt den första person som jag mött som uttalat något större intresse för detta kapitel. Det har emellertid visat sig att den egentliga anledningen till hans intresse är att han hittat en delvis parallell studie i ett avsnitt i en artikel av Haas i *World Politics* 1962, som jag missat. Denna bomb hade han lyckats hålla hemlig för att låta brisera vid disputationen. Hade jag fått titta på den i förväg hade jag förmodligen snabbt desarmerat den. Haas' 17 sidor långa studie, som går fram till 1958, är nämligen ett i det här sammanhanget ganska primitivt aktstycke. Den metod

han använder lämpar sig dåligt för studium av trepartsdelegationerna vid arbetskonferensen. Den ger inga möjligheter att studera frekvensen av olika slag av voteringskombinationer (d. v. s. hur de tre grupperna voterar i förhållande till varandra). Den ger inget besked om de attityder som respektive grupper intar till olika frågor på konferensens dagordning. Den ger endast ett blint och i sammanhanget meningslöst exakt besked om graden av enighet hos den grupp av delegater och i det slag av voteringar, som metoden applicerats på.

De indelningar i medlemsgrupper, tidsperioder och voteringstyper som han använder förefaller mig opraktiska. Man saknar besked om hur han vid sina beräkningar förfarit med nedlagda röster och frånvarande delegater speciellt med hänsyn till att voteringsprotokollen för större delen av den undersökta perioden inte lämnar besked om dessa. Han redovisar inte den lyckfulla variationen i antalet voteringar från session till session, man får alltså inte veta hur många voteringar hans index från fall till fall bygger på o. s. v.

Wahlbäck har inte observerat hur fundamentalt olika de beräkningsmetoder är som Haas och jag använt. Han har inte heller observerat de speciella fördelar som min metod erbjuder vid studiet av trepartsdelegationer.

Det går att med stor exakthet bestämma hur långt Wahlbäck läst i mitt voteringskapitel. Han slutade nederst på sid. 75 på kapitlets åttonde sida. Han har där läst en av mig uttalad, retoriskt motiverad förvåning över den ökning av enigheten inom regeringsgruppen som visas i tab. 12. Wahlbäck har emellertid inte vänt på bladet för att ta del av den förklaring, som jag ger till fenomenet. En förklaring som leder vidare in i studiet av voteringskombinationer. Splittring inom regeringsgruppen synes ofta ha ett direkt samband med stora motsättningar mellan arbetarnas och arbetsgivarnas konferensgrupper. Denna voteringssituation var som framgår av tab. 10 (19:e och 20:e sess.) och tab. 13 (rad 10) vanligare under mellankrigstiden än under efterkrigstiden. Vid sådana tillfällen röstar en del regeringar med arbetsgivargruppen, andra med arbetargruppen och resten lägger ned sina röster. Antalet voteringar av denna typ påverkas också av att det vid denna typ av motsättningar är naturligt att begära votering med namnupprop, dels därför att utgången kan vara oviss och dels därför att arbetarnas och arbetsgivarnas gruppleddningar kan ha anledning att kontrollera sina grupper. Som framgår av tab. 14 (rad 10 col. b) är 57 av de 88 voteringarna med denna voteringskombination »requested».

Wahlbäck nådde som framgått aldrig fram till denna förklaring. Vid disputationen liksom nu i sin recension presenterade han sin egen hypotes om att hela ökningen i regeringsgruppens enighet under efterkrigstiden är lokaliserad till tiden före Sovjetunionens inträde 1954. Med fem minuters arbete går det emellertid att ur tab. 10 räkna fram att procenten voteringar med »mer enighet» för denna grupp under tiden 1954—1964 var 48,3 vilket klart överstiger den siffra 41,2 som i tab. 12 anges för mellankrigstiden.

Den ovan nämnda felaktiga hypotesen utgör egentligen den huvudsakliga motiveringen för en mera generell anmärkning mot min »tidsindelning» i förkrigstids och efterkrigstid, som jag nu möter för tredje gången. Från

början avsåg denna anmärkning uppenbarligen alla de statistiska kapitlen. Men sedan jag upplyst om att det egentligen endast förekommer tre sådana tabeller, de som ingår i voteringskapitlet, har anmärkningen nu begränsats till dessa, eller mera bestämt till tab. 12 på sid. 74.

Det framgår emellertid av de formuleringar och kursiveringar, som Wahlbäck nu använder, att även han finner det naturligt »att utan att närmare motivera sitt val» arbeta med perioderna före och efter andra världskriget. Min tidsindelning är alltså inte felaktig utan ofullständig. Wahlbäck vill tydligen bara ha en ytterligare uppdelning av dessa två perioder. Det är väl i alla fall inte hans avsikt att föreslå indelningen 1919—1932, 1933—1953, 1954—1964, för att procenten »mer eniga» voteringar för regeringsgruppen då blir 44,3, 49,6, 48,3. Med en sådan indelning går det att fullständigt trola bort de stora variationer i enighet som förekom under tiden närmast före och efter kriget och som kan studeras utan hjälptabell i den fullständiga kronologiska sammanställningen i tab. 10.

Beträffande kravet på ytterligare uppdelning i tab. 12 så finns det vissa skäl att inte tillmötesgå detta. Som framgår vid ett studium av tab. 10 varierar antalet voteringar per session från 1 till 31 och procenten voteringar med »mer enighet» från 0 till 100. Det är uppenbart att man vid studiet av en så nyckfullt varierande tidsserie bör vara försiktig med periodindelningar. Jag skall senare visa att detta material även har andra svagheter. Den halvering som jag använt i tabellerna 9, 12 och 13 är fullt tillräcklig som utgångspunkt för kommentarer när man, som jag gjort, samtidigt använder den fullständiga kronologiska sammanställningen i tab. 10.

Det finns för övrigt när det gäller voteringsstatistiken en speciell anledning att skilja på förkrigstid och efterkrigstid. Som visas i tab. 9 tillkom det i samband med stadgerevisionen vid krigsslutet tre nya voteringstyper (M, Fb och Fv). De svarar tillsammans för 14 % av efterkrigstidens voteringar.

Ett tyvärr inte isolerat exempel på hur slarvigt han läst min avhandling ger Wahlbäck i det sjätte stycket från slutet i sin recension. Han påstår där att jag inte berört »frågan vilken voteringsenighet som förelegat inom varje lands delegation». Han anger till och med en sidhänvisning (s. 83 ff.) där denna försummelse ägt rum.

Wahlbäck har inte begripit att avsnittet i fråga sid. 83—94 just handlar om det han frågar efter. Som framgår av inledningen till detta avsnitt förfogar jag över fullständiga kronologiska sammanställningar av hur varje delegation voterat vid varje votering. I dessa sammanställningar finns det även markeringar för de tillfällen då någon delegat röstat mot sin grupp. Det är om tendenser och oregelbundenhet i dessa sammanställningar som avsnittet i fråga handlar. Wahlbäck kan emellertid inte tillgodogöra sig denna framställning därför att han inte läst de två föregående avsnitten om voteringskombinationer.

Det är nämligen så (vilket Haas och Wahlbäck har förbisett) att det är tämligen ointressant att studera enigheten inom delegationerna vid de tillfällen när alla tre partsgrupperna röstat likadant, vilket som framgår av tab. 13 inträffat 201 gånger. Det är likaledes ointressant att studera t. ex. arbetardelegaternas röstning i förhållande till sina regeringar vid de tillfällen då arbetargruppen och regeringsgruppen röstar på samma vis. Slår

man samman raderna 1, 4 och 5 i tabell 13 så finner man att av denna anledning är 428 av de 632 voteringarna tämligen ointressanta när det gäller studiet av hur enskilda arbetardelegater voterar. För arbetsgivargruppen är motsvarande siffra 228. Därtill kommer att det normala beteendemönstret är att arbetarnas och arbetsgivarnas delegater följer sina grupper när dessa röstar mot deras regeringar. De intressanta och avvikande fallen inskränker sig därför till de fall där en arbetar- eller arbetsgivardelegat röstar med sin regering och mot sin grupp. Dessa fall är emellertid så nyckfullt spridda i population och de tycks vara knutna till så speciella voteringssituationer, att det ter sig riskabelt att göra tabeller över dem. Det finns emellertid en sådan tabell nr. 16 på sid. 89, vilken visar östblocksdelegaternas röstning. Den är motiverad av att dessa delegater alltid röstar enhälligt. Det skulle i och för sig vara ganska enkelt att göra något liknande slag av tabeller för övriga medlemsstater. Det skulle emellertid ha varit riskfyllt om jag fått en statistiskt utbildad fakultetsopponent. Jag har i stället valt att presentera mitt material på det vis jag gjort i avsnitten »Voting by Delegations and Group Voting» och »Voting by the New Members». Därtill kommer att flera av de politiskt intressantaste voteringarna redovisas utförligt i det tio kapitel långa avsnittet »Conflicts concerning Credentials and Committee Seats». Som jag tidigare sagt är det möjligt att jag eller någon annan senare kan få användning för mina opublicerade tabeller i samband med ett studium av de olika delegationernas attityder till olika slag av konventioner och rekommendationer.

Som framgår av ovanstående redogörelse måste Haas' indextabeller över enigheten inom respektive grupper och delegationer betraktas som tämligen värdelösa, därför att han inte tar någon som helst hänsyn till de olika slagen av voteringskombinationer. Denna kritik drabbar till en del även den famösa tabell 12 i min avhandling, den som Wahlbäck utnämnt till den centrala i min studie (förmodligen därför att den tangerar Haas' tabeller). Denna tabell kan endast försvaras om den, så som den nu gör, blir presenterad tillsammans med de tre föregående och de två efterföljande tabellerna. Den är en liten hjälptabell i en serie av tabeller, ingenting annat.

I Wahlbäck's recension möter jag nu för tredje gången hans kritik av min konsekvent för hela undersökningsperioden och genom hela avhandlingen tillämpade indelning i medlemsgrupper. Han har emellertid inte heller denna gång tagit upp till diskussion de motiveringar för den, som jag anför på sid. 11, 16—20 i avhandlingen och som jag upprepat vid två tillfällen. Han förstår inte att om man tillämpade de metoder han föreslår, skulle antalet tabeller mer än fördubblas, direkt jämförelse mellan dem skulle omöjliggöras såväl mellan olika tidsperioder som mellan olika slag av kriterier. Bristen på översiktighet skulle kräva en kraftig ökning av den kommenterande och sammanbindande textvolymen. Med hänsyn till Wahlbäck's ovan dokumenterade svårigheter att läsa tabeller och statistiska kommentarer skulle resultatet troligen bli mycket nedslående.

Wahlbäck har uppenbarligen inte satt sig in i omfattningen av det protokollmaterial som jag bearbetat. Han säger att jag lämnat referat »delegat för delegat, session för session från 20-talet till 60-talet.» Denna rent förolämpande anmärkning kan belysas med t. ex. följande. På sid. 397 i avhand-

lingen står det att konferensen vid 1956 års session ägnade två hela dagar åt en diskussion av den i det här sammanhanget så viktiga McNair-rapporten. Den diskussionen refereras på fem sidor i avhandlingen. På sid. 446 står det att omkring 50 talare yttrade sig vid 1959 års session om Agokommittens förslag om inskränkning i gruppernas rätt att välja utskottsledamöter. Den diskussionen refereras på två och en halv sida.

Att referaten av fullmaktskonflikterna ibland blivit långa beror på att det ofta är nödvändigt att redogöra dels för de förhållanden i respektive medlemsstater som orsakat konflikten och dels för argumenten i protesterna och i fullmaktsutskottets majoritets- och minoritetsrapporter och dels för diskussionen i plenum. Trepartsstrukturen medför ofta mycket komplicerade »parlamentariska» situationer, som kräver en hel del utrymme när de skall beskrivas. Det är ju inte bara fråga om vad som sägs utan också av vem och när. Även voteringsresultaten kräver utrymme för beskrivning och analys, mycket mer än vid studiet av andra organisationer.

Tanken på att i en statsvetenskaplig studie behandla detta material systematiskt är nog ganska omogen. Jenks har i sin av Wahlbäck nämnda bok gjort en sådan studie från juridiska utgångspunkter. Den kan från statsvetenskapliga synpunkter ses som ett avskräckande exempel. Den visar att konferensen och dess fullmaktsutskott under den undersökta perioden handlat mycket inkonsekvent. Någon möjlighet att i en systematisk framställning förklara dessa inkonsekvenser finns emellertid inte, därför att de olika fullmaktsfrågorna är sammanlänkade med speciella utrikespolitiska och inrikespolitiska förhållanden och med speciella »parlamentariska» situationer vid konferensen. Dessutom är de påverkade av kontinuerliga förändringar i konferensens arbetsordning och praxis. Alla dessa faktorerers betydelse från fall till fall kan endast analyseras och beskrivas i en historisk-kronologisk framställning.

Beträffande Wahlbäck's påstående, att läsarens behov av vägledning i min »mäktiga textmassa» inte blir tillfredsställt, vill jag påpeka att jag har ett utförligt innehållsregister på 191 rubriker, som hänvisar till kraftigt markerade kapitelrubriker och underrubriker. Detta är någonting helt annat än den torftiga innehållsförteckning på 24 rubriker som finns i Wahlbäck's egen avhandling, som för övrigt saknar underrubriker. Dessutom finns det en kort och klar redogörelse för dispositionen i inledningskapitlet och en koncentrerad sammanfattning i det sista kapitlet. Den senare är betydligt mer innehållsrik än vad Wahlbäck gjort klart för sig. Många missförstånd skulle ha undvikits om han från början läst den med omsorg.

Därtill har jag ett helt system med sammanbindande kronologiska tabeller och diagram, för att inte tala om den ILO-kalender som finns i diagram 1 på sid. 4—5. Den av Wahlbäck så hårt kritiserade konsekventa indelningen i medlemsgrupper har en viktig uppgift i detta sammanhang.

Det förhållandet att det som regel krävs mindre utrymme för att framföra en anmärkning än för att bemöta den gör att det tyvärr är omöjligt för mig att här bemöta alla de många plottriga anmärkningar, som Wahlbäck riktat mot min avhandling. Det förhållandet att en del av dem lämnats obemöta, får därför inte tas som något kriterium på att de är befogade. De flesta av dem hottnar liksom dem jag ovan bemött i slarvig och ointresserad läsning.

Wahlbäck har inte bara, som han säger, läst kapitlen i min avhandling som en serie specialundersökningar, han har, som ovan visats, ibland även betraktat enstaka sidor, tabeller och diagram som specialundersökningar. Det har inte varit min avsikt att avhandlingen skulle läsas på det viset.

Torsten Landelius

Replik

Det är brukligt i Statsvetenskaplig Tidskrift att recensenten får tillfälle till en slutreplik. Den kan i detta fall göras ganska kort. Det torde nämligen vara lätt för den intresserade att bilda sig ett eget omdöme genom att punkt för punkt kollationera Landelius' och mina synpunkter mot de aktuella avsnitten i avhandlingen. I några få fall kan det dock därtöver behövas ett par kommentarer.

Landelius ägnar mycken plats åt att ge sin syn på avhandlingens syfte och uppläggning.¹ Tyvärr blir inte saken klarare för det. Hans argumentering blir skev därför att han inte förmår göra två väsentliga distinktioner.

Det är *en* sak att framförallt fullmaktskonflikterna men också vissa av de förhållanden, som i de systematiska kapitlen får illustrera den bristande jämlikheten, delvis är *konsekvenser* av skillnaderna i föreningsfrihet. Men det är en helt annan sak att som Landelius göra gällande, att avhandlingen följaktligen skulle vara en studie av föreningsfriheten i de olika medlemsstaterna.

Det är vidare fullt möjligt för en recensent att finna fullmaktskonflikterna i sig högst intressanta, trots att han varken är fängslad av Landelius' sätt att skildra dem eller — och det är det väsentligaste — övertygad om att en studie av dem alls hör hemma i en undersökning, som anges handla om jämlikhetsproblematiken och subsidiärt om föreningsfriheten i medlemsstaterna.

Framförallt är det recensentens skyldighet att göra invändningar, när studien om fullmaktskonflikterna får fylla halva avhandlingen och hindra författaren att ta upp variabler som har ett mycket närmare samband med den bristande jämlikheten. Likaså måste han kritisera författarens oförmåga att göra klart för sig själv och för läsarna vad hans avhandling egentligen har för syfte och karaktär. Sanningen är att Landelius' avhandling nu haltar på båda benen. Dels har åtskilligt med mycket avlägsen anknytning till jämlikhetsfrågan fått breda ut sig, medan annat som står i närmare samband med den har negligerats. Dels har den i andra hand antydda forskningsuppgiften, att jämföra föreningsfriheten i de olika medlemsstaterna, utförts med hjälp av mycket otillfredsställande kriterier.

Den som framför kritiska synpunkter på avhandlingen kan inte ha läst

¹ Det bör observeras att Landelius återger sin introduktion efter ett tidigare svenskt manuskript. Det avviker på några punkter från den publicerade, engelska text som diskussionen måste gälla.

den ordentligt — det är den föreställning i vilken Landelius blivit fixerad. Däråt lär ingenting vara att göra. Men när han i två fall söker belägga sin uppfattning, sker det på ett sätt som inte kan få stå opåtalat.

Landelius sade i sin avhandling, att det är svårt att förklara att den genomsnittliga enigheten inom regeringsgruppen 1944—64 är större än den var 1919—39. Sedan presenterade han en hypotes som skulle lösa problemet. Nu finner han att jag i min recension inte redogjort för denna hypotes utan tillåtit mig att peka på en enkel förklaring som Haas' siffror gör det naturligt att anföra.² Härav kan Landelius endast dra slutsatsen att jag försummat att läsa hans hypotes. Tanken att någon skulle kunna finna en annan förklaring än hans egen värd att anföras är tydligen Landelius så fullkomligt främmande, att sådana fantasier måste tillgripas.

Det andra fallet är ännu märkligare. Landelius noterar att jag efterlyst information om voteringsenigheten inom varje lands delegation, t. ex. hur ofta det förekommit att arbetaren eller arbetsgivaren verkligen röstat annorlunda än de båda regeringsdelegaterna. Han påstår nu helt frankt att han visst har givit precis dessa uppgifter, därtill just i det avsnitt där jag sagt mig inte kunna finna dem (avh. s. 83 ff.). Till yttermera visso tillägger han några glosor om slarvig läsning etc. Något förvånad ser man ånyo igenom avsnittet men konstaterar att ens egen uppfattning var riktig: det är delegaternas röstning i förhållande till *grupperna*, inte till sina delegationer, som resonemangen (med undantag blott för Östeuropa) gäller. Hur kan då Landelius föra fram sitt påstående? Svaret är tankeväckande. Landelius säger i ett par följande stycken av sitt genmäle, att de informationer som jag saknat i de flesta fall är »tämmligen ointressanta» och »tämmligen värdelösa» och att han därför inte velat redovisa dem mer än som skett. Landelius' motivering för dessa omdömen är ohållbar,³ men mest anmärkningsvärt är onekligen sättet att argumentera, på suverän distans från vanlig konsekvens: de uppgifter som han nyss sade sig ha lämnat har plötsligt blivit så värdelösa att de — utelämnats.

Till sist en detalj, som det dock är svårt att lämna obemött. Landelius framställer min underlåtenhet att före disputationen informera honom om Haas' artikel som ett lumpet hemlighetsmakeri. Detta är naturligtvis redan

² Nämligen Landelius' diskutabla periodindelning. Besynnerligt nog tycks Landelius inte förstå, att de siffror han nu själv räknat ut stöder min uppfattning att hänsyn måste tas till förändringarna under de perioder som Landelius gör sina jämförelser mellan. Om man nämligen — som Landelius nu gör — åtminstone för efterkrigstidens del avstår från hans sammanhållna period 1944—64 och gör det enda experimentet att särskilja tiden från 1954, så finner man, att voteringsenigheten enligt Landelius' siffror visserligen ökat från mellankrigstidens 41,2 %, men blott till 48,3 % under 1954—64. Därav följer, att den siffra som Landelius angav i avhandlingen för hela tiden 1944—64, nämligen 54,9 %, blir missvisande just därför att den väsentligt högre voteringsenigheten under de homogena åren före Sovjetblockets aktivisering får färga hela perioden.

³ Det är en egendomlig tanke att den omständigheten, att *majoriteten* av regeringsdelegaterna och *majoriteten* av t. ex. arbetardelegaterna i en viss votering går på samma linje, skulle göra det ointressant att studera spänningarna mellan regerings- och arbetardelegater inom de enskilda ländernas delegationer vid voteringen i fråga. Dessa spänningar kan självfallet vara signifikativa även om gruppernas majoriteter kommit på samma ståndpunkt.

redan i och för sig besynnerligt, eftersom det angivna handlingssättet skulle ha överensstämt med den praxis, som — man må gilla den eller ej, och jag ogillar den — tillämpas vid disputationer i Sverige. Men vad som verkligen ter sig ofattbart är att Landelius kan skriva som han gör, när han mycket väl vet, att andre opponenter och jag själv erbjöd oss att repetera vår opposition för honom dagen före disputationen, d. v. s. när jag återkommit från Genève. Erbjudandet avböjdes.

Krister Wahlbäck

GUNNAR WALLIN, HANS G. ANDERSSON, NILS ANDRÉN (red.): *Kommunerna i förvandling*. Almqvist & Wiksell. Sthm 1966. Kr 23: 50.

Utvecklingen under det senaste årtiondet har medfört att statskunskapen blivit ett av de allra största ämnena vid universiteten vad antalet studerande beträffar. Särskilt på lågstadiet har tillströmningen varit rekordartad. Behovet av läroböcker för denna nivå har ökat i samma takt. Till en början var detta behov svårt att tillgodose: de tänkbara läroboksförfattarna togs i anspråk för den elementära undervisningen. Efterhand blev skadeverkningarna allt mera uppenbara, inte minst på grund av ämnets natur. Den ständiga förändringen av statsskicken och de politiska systemen gör fakta snabbare föråldrade än vad fallet är i många andra discipliner. Därtill kommer att expansionsperioden sammanfallit med ett skede av förskjutning i statskunskapens allmänna intresseinriktning.

Under de allra senaste åren har situationen börjat förbättras. Äran härav kan väl delas av åtskilliga men det är ingen överdrift att påstå att en väsentlig insats gjorts av lärare vid institutionen för statskunskap i Stockholm. Det senaste tillskottet till uppsättningen av översiktsböcker heter »Kommunerna i förvandling», redigerad av docent Gunnar Wallin, fil. kand. Hans G. Andersson och preceptor Nils Andrén. Boken innehåller nio uppsatser om kommunala företeelser och problem. Det skall omedelbart sägas att detta arbete blivit en av de bästa och mest användbara av de nya läroböckerna.

I sitt förord framhåller Gunnar Wallin önskemålet att till den kommunalrättsliga litteraturen föga en framställning som ser den kommunala verksamheten ur ett politiskt perspektiv. Blygsamt nog gör han inte anspråk på att det nu föreliggande verket skall anses uppfylla detta önskemål. Målsättningen har getts mindre räckvidd, främst beroende på bristen på primärforskning. På flera punkter har författarna fått »inskränka sig till att avge preliminära omdömen eller endast markera den problematik som föreligger».

Docent Wallin bidrar själv med en översikt av kommunindelningsreformerna och den argumentering som förts i samband med dessa. Den är elegant gjord, överskådlig och nyttig. Wallin betonar den förskjutning av perspektivet som skett. 1952 års reform hade ett ganska statiskt betraktelsesätt som bakgrund, medan de drivande bakom kommunblocksindelningen

sett utvecklingen mera dynamiskt. Sammanfattande säger Wallin, att den första reformen gällde kommunerna som sådana, den på 1960-talet aktuella däremot kommunernas roll i samhället.

Om den kommunala verksamhetens expansion berättar fil. dr Hilding Johansson i en särdeles välskriven och insiktsfull uppsats. Denna sida av kommunproblematiken hör måhända till de mera uppmärksammade i litteraturen och har såtillvida varit en relativt tacksam uppgift. Det måste dock sägas att Johansson inte nöjt sig med att skissera skeendet med hjälp av stoffet i gängse handböcker. Han lyckas med välvalda exempel förläna en personlig touche åt sin framställning. Redogörelsen för samspelet mellan stat och kommun är kortfattad men föredömligt balanserad. De betydelsefulla frågorna om den kommunala ekonomin och planeringen behandlas av sekreterare Sune Eriksson, komprimerat men klart. Det utomordentligt centrala kapitlet om den borgerliga primärkommunala organisationen och om maktfördelningen mellan olika organ och befattningshavare i kommunen har skrivits av pol. mag. Torsten Wergenius. Det är mera traditionellt hållet, följer i flera avsnitt tämligen noga paragraftexterna och ger inte så mycket utöver den formella uppbyggnaden. I den mån förf. meddelar reflexioner angående den reella maktstrukturen synes de ha föga underlag i redovisade fakta. Särskilt avsnittet om förhållandet mellan förtroendemän och tjänstemän är dock av betydande intresse. Detta gäller i än högre grad det kapitel i boken som behandlar den kommunalanställda personalen och som författats av kanslichef Arne Magnusson.

De fyra återstående uppsatserna behandlar alla mera speciella eller avgränsade områden. De är var och en på sitt sätt av stort värde. Fil. kand. Hans G. Andersson skriver om »kommunalideologien» och har lyckats med konststycket att systematisera den mängd spörsmål som hör hemma under rubriken. Andersson tar upp idéer som gäller den kommunala förvaltningsapparaten, kommunernas ställning i förvaltningssystemet samt den kommunala demokratien och dess roll i det politiska systemet. Han hinner få med både diskussionen i anslutning till Lars Furhoffs bok om den kommunala »skendemokratien» och den lika grumliga som politiskt betydelsefulla debatten om det kommunala sambandet. Landstingsdirektör Gillis Albinsson medverkar med en förträfflig översikt av landstingskommunerna och direktör Sten-Sture Landström med en lika läsvärd presentation av kommunförbunden. I den nionde uppsatsen slutligen gör förbundsjurist Per Langenfelt en jämförelse mellan svensk kommunalstyrelse och utländsk. Den är väsentlig även från den synpunkten att den ger många uppslag till ytterligare komparativa forskningsuppgifter.

Det är sålunda mycket gott att säga om denna skrift. Den har dock sina brister och alla synes mig inte kunna försvaras med en hänvisning till den i förordet omtalade avsaknaden av primärforskning. Det är — som ovan nämnts — behovet av ett arbete som ser de kommunala företeelserna ur ett politiskt perspektiv som närmast föranlett bokens tillkomst. Vad som slår läsaren är emellertid att den faktiska politiska strukturen och särskilt partipolitiken i kommunerna nästan inte alls behandlas. Langenfelt har i sitt jämförande slutkapitel ett avsnitt med rubriken »de politiska partierna och kommunerna». Det är i och för sig upplysande men hänger på ett be-

synnerligt sätt i luften, eftersom vi i de tidigare uppsatserna rörande inhemska förhållanden nästan ingenting fått veta om partiernas roll.

Självfallet begär ingen en fullständig redogörelse för typer av motsättningar inom kommunerna, för intressegruppers eventuella aktivitet, för parti-gruppernas funktion, för samverkan mellan borgerliga partier etc. Det tillgängliga materialet är begränsat. Men en god bit på väg mot en beskrivning borde man ha kunnat nå, helst i en särskild uppsats. Det finns dock en hel del »officiellt» material att tillgå, t.ex. föreskrifter om de lokala partiavdelningarnas uppträdande i kommunala organ. Det finns vidare åtskilliga otryckta bearbetningar, från vilka uppgifter om partigruppernas uppträdande och om regionala motsättningar kunnat hämtas. Med uppgivande av kravet på fullständig representativitet kunde exemplifieringar av största intresse ha lämnats och rimliga hypoteser ha uppställts.

Wergenius bereder som nämnts plats för en del synpunkter på den faktiska maktfördelningen. Hans många gånger plausibla resonemang underbyggs dock inte med exempel och avbryts mestadels när de hörjar bli verkligt intressanta. Wergenius nämner att kommunstyrelsens och arbetsutskottets ofta heltidsengagerade ordförande sitter på krönet av den kommunala förtroendemannahierarkin och att hans maktställning förstärkes av att han intar en ledande ställning i det största partiet. »Tillsammans med sina partivänner och ledande representanter för de andra partierna i arbetsutskottet styr han i verkligheten kommunen.» Hur gärna hade man inte här velat ha en analys av den fullmäktiges förhållande till resp. väljarkår och lokal partiorganisation; mandatets karaktär blir mycket lättare föremål för strid på det kommunala planet än det blir på riksdagsnivå. Problematiken kommer till synes både vid nomineringar och i det dagliga arbetet under valperioden — det uppmärksammas också redan i de anvisningar för verksamheten i kommunerna, som hos vissa partier är tämligen utförliga.

Emellertid finns det goda förhoppningar om att den statsvetenskapliga forskningen rörande den kommunala självstyrelsen skall gå in i ett aktivare skede. I en kommande upplaga av det nu utgivna arbetet bör därför den faktiska maktstrukturen kunna beaktas vida mer ingående. Till dess får vi nöja oss med de översikter som här refererats och det skall ännu en gång sägas, att de representerar ett avsevärt framsteg.

P.-E. Back

Rättelse. Genom ett beklagligt ombrytningsmissöde blev avslutningen av Bengt Almeruds anmälan av Rowat (ed.), *The Ombudsman i Statsvetenskaplig Tidskrift* 1966:1 förvanskad. De korrigerade sidorna 123—124 medföljer föreliggande häfte som bilaga.

Red. av Statsvetenskaplig Tidskrift

Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning

utdelar anslag för forskning rörande

internationella betalningar och kapitalrörelser
det inhemska betalningssystemet
penning- och kapitalmarknadsproblem
ekonomisk prognosteknik
samt andra områden av intresse för den svenska
affärsbanksverksamheten.

Beslut om utdelning fattas av en forskningsnämnd bestående av tolv ledamöter, varav rikets universitet och handelshögskolor utsett nio och Svenska Handelsbankens styrelse tre.

Forskningsnämnden sammanträder två gånger årligen, som regel i maj och november.

Ansökan om forskningsanslag

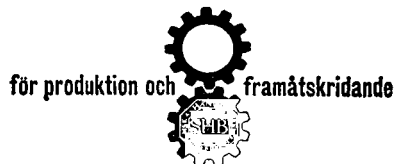
ställs till Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning och inges *senast den 1 oktober 1966* i 14 exemplar till forskningsnämndens sekreterare, pol. mag. Åke Wennman, Svenska Handelsbanken, Stockholm 16.

I ansökan skall ingå en redogörelse för forskningsuppgiften, en arbetsplan med tidsschema samt en ekonomisk kalkyl. Denna senare skall även innehålla detaljerade upplysningar om de övriga inkomster sökanden beräknas få under stipendietiden. Om anslag för samma ändamål erhållits, sökts eller söks från annat håll skall detta därför anges.

Anvisningar för anslagssökanden

samt övriga upplysningar om forskningsstiftelsens verksamhet kan erhållas av nämndens sekreterare, telefon 08/22 90 20.

SVENSKA HANDELSBANKEN

BERLINGSKA BOKTRYCKERIET, LUND 1966